Tuljaram Chaturchand College
Library
Baramati

अनेकांत एज्युकेशन सोसायटीचे
तुळजाराम चतुरचंद महाविद्यालय बारामती
ग्रंथालय विभाग

अनेकान्त वार्षिक नियतकालिक

(वर्ष १९६२ ते १९६७)

अंक क्रं : १ ते ५

Card No.	Lent on	Received on
श्री R.C. [illegible]	7/4/[illegible]	[illegible]
T43	9/11/01	[illegible]
प्रा. [illegible]	15/2/05	[illegible]
श्री. पी. ए. [illegible]	12/3/09	[illegible]
T-247	9.9.11	[illegible]
NT47	25.4.12	[illegible]
Prof. [illegible] B-	4.6.12	

Anekant Education Society's
Tuljaram Chaturchand College Library
Baramati. (Pune)

Tuljaram Chaturchand College Library * Baramati *

1

Due Date Slip

Acc. No.   Call No.

This book should be returned on or before the date stamped below. Rs. 2=00 (Rs. Two only) will be charged as fine for each day if the book is kept beyond that date.

1	9	17
2	10	18
3	11	19
4	12	20
5	13	21
6	14	22
7	15	23
8	16	24

'Anekant'

BARAMATI
COLLEGE

MISCELLANY

1962-63

अनेकान्त
ऍज्युकेशन सोसायटी, पुणे.
...सिद्धिरनेकान्तात्...
बारामती कॉलेज, बारामती.

...्या सदस्या.)

Editor

VOL.

EDITORIAL BOARD

Prin. S. D. Vanakudre, M. A.
Chairman.

Prof. D. S. Desai, M. A., B. T.

Shri P. V. Babar
(Student's Representative)

Prof. R. T. Akkole, M. A.
Chief editor.

Prof. B. G. Joshi, M. A.

Prof. R. R. Tiwari, M. A.
Sahitya

CONTENTS

संपादकीय १
नैतिक शिक्षण ५

मराठी-विभाग

स्वामी विवेकानंदाचा धर्म ६
अणु आणि अणूंचें अंतरंग ९
हिमालयाची हिंमत मोठी (कविता) १५
तव प्रीत आठवून (,,) १५
अनावर ओढ (,,) १६
मराठी सुभाषितें १६
राठी साहित्यांतील विनोद १७
नची पँट १९
वि गोविंदाग्रज २२
वेड २३
२४
२६
जीवनाचा पहिला
स २८
या २९
(कविता) ३१
(,,) ३१
३१
विता) ३२
३२

हिन्दी-विभाग

दो पाटणके बीचमें
देशकी सुरक्षा
साइब
आजकी परीक्षा पद्धति
एक संवाद
जागो हे भारतके प्राण (कविता)
छोटी-सी अभिलाषा (,,)
जय भारत माताकी (,,)
हाले दिन सुनायेंगे (,,)
लघुपलकी लम्बी छलना है (,,)
साञ्झ (,,)

English-Section

Shelly–The Rebel of the Romantic age
The problem of war finance in India
Can life offer a better friend
William Shakespeare
I was Then in Naini

विविध विभाग अहवाल
एक निवेदन

श्रीमान् शेठ लालचंद हिराचंद

अ. ए. सोसायटीच्या नियंत्रण मंडळाचे सदस्य.

182

श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद
(अ. ए. सोसायटीच्या नियंत्रण मंडळाच्या सदस्या.)

ॲड्. फुलचंद रामचंद गांधी

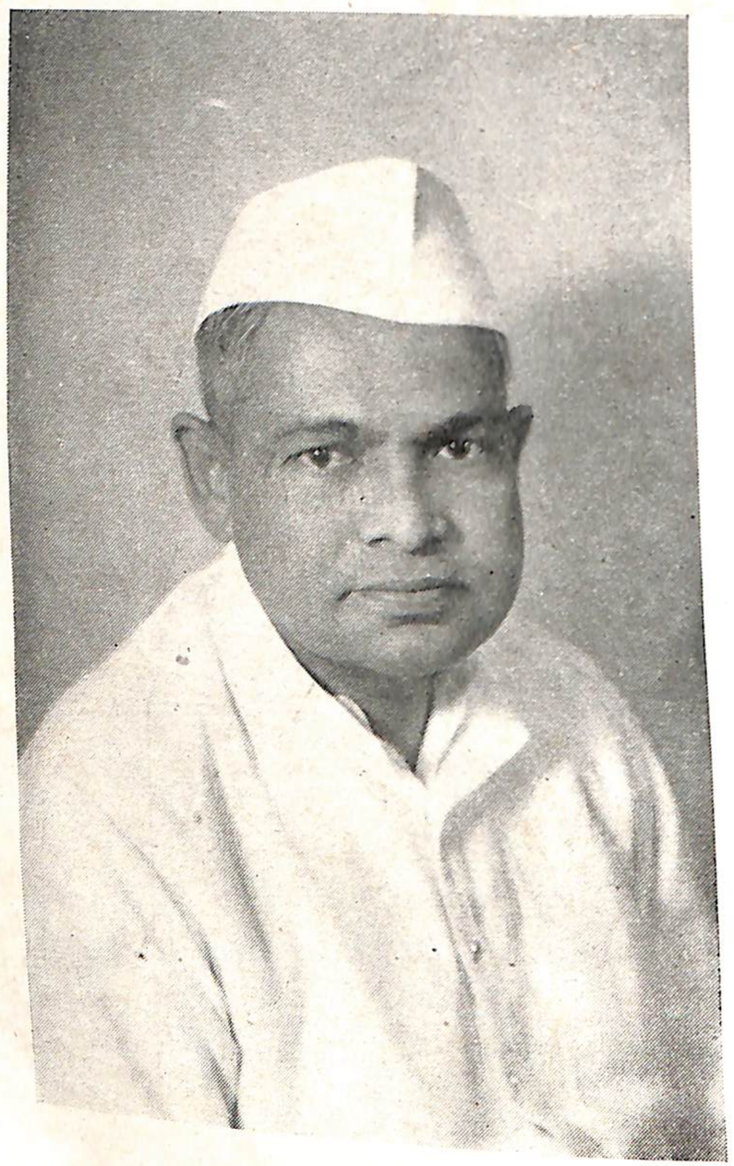

अ. ए. सोसायटीचे अध्यक्ष.

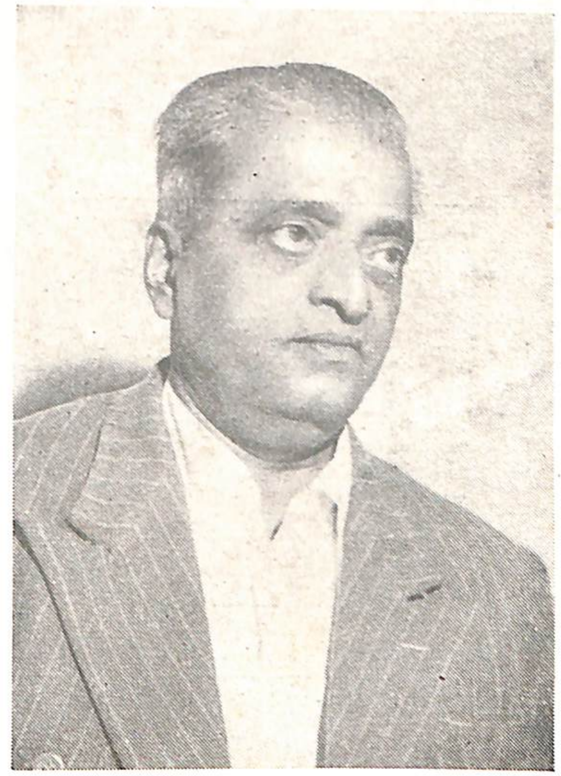

बारामती महाविद्यालयाचे प्राचार्य

प्रा. शा. दा. वणकुद्रे

वार्षिक क्रीडा - दिन

अध्यक्ष : प्रों. आ. सातव भाषण करीत आहेत.

अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटी, पुणें

...सिद्धिरनेकान्तात्...

बारामती कॉलेज, बारामती.

'Anekant'

BARAMATI COLLEGE MISCELLANY 1963

संपादकीय

अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटी (पुणें.)

लोकशाही भारताच्या निर्मितीनंतर भारतीय जनतेने आपले शिक्षणविषयक प्रश्न सोडविण्याचा प्रयत्न फार मोठ्या प्रमाणांत चालू केला. प्रत्येक प्रांतांत प्रादेशिक गरजानुसार नव्या विद्यापीठांची निर्मिति झाली आणि कित्येक महाविद्यालयें नव्यानें उदयास आलीं. जनतेने स्वतःच्या सर्वांगीण उद्धारासाठी केलेला हा बहुमुखी प्रयत्न निश्चितपणें स्वागतार्हच म्हणावा लागेल. अशाच एका प्रयत्नांतून 'अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटी' ही संस्था जन्माला आली.

मुंबई, पुणें, सोलापूर व बारामती या विभागांतील कित्येक शिक्षणप्रेमी लोकांच्या सतत परिश्रमाने अनेकान्त ए. सो. ही संस्था स्थापन करण्यांत आली व दिनांक १९ सप्टेंबर १९६१ रोजीं तिला कायदेशीर स्वरूप देण्यांत आलें. संस्थेच्या संचालक मंडळांत भारतविख्यात उद्योगपति श्रीमान् शेठ लालचंद हिराचंद स्व. वालचंद हिराचंद यांच्या पत्नी श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद आणि पूर्वीच्या हैद्राबाद राज्याचे माजी शिक्षणमंत्री ॲडव्होकेट श्रीमान् फुलचंद रामचंद गांधी यांच्यासारखे उदारधी धनिक व शिक्षणप्रेमी लोक आहेत हें संस्थेच्या भाग्योदयाचें लक्षण आहे.

अनेकान्तात्मक जीवनविषयक तत्त्वज्ञानच मानवी जीवन सुखमय करूं शकेल असा या संस्थेचा विश्वास आहे. व्याकरणांतील शब्दसिद्धिसुद्धा अनेकान्तानेच होतें म्हणूनच "सिद्धिरनेकान्तात्" या सूत्राचा स्वीकार आमच्या प्राचीन वैय्याकरणांनी केलेला आहे. 'अनेकान्त' हा एक सांस्कृतिक इतिहास असलेला तत्त्वदर्शी शब्द आहे. तत्त्व हें स्वतःच अनेकान्तात्मक आहे. प्रत्येक पदार्थ हा अनेक गुणांनी बनलेला एक समुदाय आहे. मानवी जीवनासंबंधींसुद्धा विचार करावयाचा झाल्यास असें म्हणावें लागतें कीं, जीवनविषयक अनेक उद्दिष्टें जेथें

एकमेकांना बाध न आणतां एकत्रित येतात तेथेंच आणि तेव्हाच तें जीवन पूर्ण बनतें. आणि हीच अनेकान्ताने होणारी सिद्धि आहे. एकान्ती आणि हठवादी अशा विचारखंडांनी विश्वाचें दुःख वाढविलेंच जात आहे. त्याऐवजीं अनेकान्तवादी समन्वयात्मक विचारांचा उद्गम राष्ट्रपुरुषांच्या अंतःकरणांत झाला तरच राष्ट्राचें नेतृत्व योग्य-मार्गांनीं होण्याची शक्यता आहे. अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटीने हें ध्येय आपल्या नजरेसमोर ठेवलें आहे. या ध्येयानें प्रेरित झालेला सच्छील असा नवा माणूस या संस्थेला निर्माण करावयाचा आहे. त्यासाठींच विश्वविद्यालयीन शिक्षणाच्या क्षेत्रांत संस्थेन प्रवेश केला आणि त्यांतून बारामती महाविद्यालयाचा जन्म झाला.

स्थानिक-समिति

अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटीने बारामती येथे कला, विज्ञान व वाणिज्य यांचें शिक्षण देणारें महाविद्यालय काढावयाचें निश्चित केल्यावर त्या कार्यासाठी एक स्थानिक–समिति नेमली. या समितीने अहोरात्र श्रम घेऊन या महाविद्यालयाची निर्मिति केली. समितीचे अध्यक्ष, चिटणीस, कोषाध्यक्ष व इतर सर्व सभासद या सर्वांच्या सामूहिक परिश्रमाचें मूर्तिमंत प्रतीक म्हणजे बारामती महाविद्यालय होय.

बारामतीचें परिसर व बारामती महाविद्यालय

बारामती हें पुणें जिल्ह्यांतील पुण्याच्या खालोखाल येणारें पहिल्या प्रतीचें शहर आहे. २७ हजार वस्तीच्या या गांवांत तीन प्रशाला असून त्यांत जवळ जवळ २५०० विद्यार्थी शिक्षण घेत आहेत. पुणें जिल्ह्याच्या पूर्व भागांत येणारा दौंड, इंदापूर व पुरंदर हा भाग बारामतीच्या विशेष जवळचा आहे. बारामतीच्या या परिसरांत जवळ जवळ २० हून अधिक प्रशाला शिक्षण प्रसाराचें कार्य अविरतपणें करीत आहेत. माळेगांव, वालचंदनगर, सणसर व सोमेश्वर अशा चार ठिकाणीं साखर कारखाने बारामतीच्या निकट उभे राहून भोंवतालच्या ग्रामीण विभागाचें आर्थिक भाग्य घडवीत आहेत.

इतिहास काळींहि बारामती ही एक थोर नगरी होती, याची साक्ष इतिहास देतो. कऱ्हा नदीच्या ऐल व पैल तटावर हा इतिहास भग्न स्वरूपांत अद्यापि उभा आहे, पेशव्यांचे सावकार व व्याही बापूजी नाईक, त्यांच्या आश्रयाला राहून आपली आर्या केकारवांत महाराष्ट्रभर घुमविणारे कविवर मोरोपंत आणि ‘ शिवलीलामृत ’ सांगून भक्तिरंगांत दंग होणारे आबालसुलभ कवि श्रीधर या सर्वांच्या पवित्र वास्तव्याने या नगरीस थोर असा सांस्कृतिक वारसा प्राप्त झालेला आहे. अशा या महत्त्वपूर्ण नगरींत आपलें एक कला विज्ञान व वाणिज्य यांतील उच्च शिक्षण देणारें महाविद्यालय असावें असें अनेकान्त ए. सो. ला वाटलें. आणि वर वर्णिल्याप्रमाणे तें स्वप्न बारामतीच्या स्थानिक समितीनें साकार केलें.

उद्घाटन समारंभ

आमच्या बारामती महाविद्यालयाचा उद्घाटन समारंभ दिनाक २३ जून १९६२ रोजीं महाराष्ट्र राज्याचे त्यावेळचे मुख्यमंत्री ना. यशवंतरावजी चव्हाण यांच्या शुभहस्तें करण्यांत आला. उद्घाटन समारंभ फारच भव्य स्वरूपांत पार पाडण्यांत आला. महाविद्यालयाच्या समोरच सजविलेल्या मंडपांत उपस्थित असलेल्या पंधरा हजाराहून अधिक लोकांना उद्देशून ना. चव्हाण यांनीं उद्घाटनाचें संस्मरणीय भाषण केलें. ते म्हणाले—

“ महाराष्ट्रांत व तेंहि विशेषतः ग्रामीण भागांत अशा उच्च शैक्षणिक संस्थांचें उद्घाटन करतांना मला अतिशय आनंद वाटतो. पुण्याच्या बाहेर उच्च विद्येची पूजा फारशी दिसत नव्हती. ती आतां जागोजाग पसरावी ही प्रामाणिक इच्छा आहे.....देशाची ताकद त्यांतील नद्या, डोंगर किंवा लोकसंख्या यांनी मोजावयाची नसते. माणसाची बुद्धि शक्ति व कर्तृत्व यांनी ती मोजावी लागते तो देश मोठा असतो कीं ज्याचें बौद्धिक तेज व कर्तृत्व मोठें असतें. हें बुद्धिचें तेज केवळ शिक्षणानेच वाढतें. म्हणून देशाला त्याची आज प्रथम आवश्यकता आहे. शिक्षणाने विचारशक्ति वाढते. व ज्याचा विचार मोठा तो माणूसहि मोठा बनतो. ज्याचें मनगट मोठें तो माणूसहि मोठा नव्हे, तर मनगटांत मेंदूच्या साहाय्यानें सामर्थ्य उत्पन्न करणारा मोठा ठरतो,...म्हणून विद्येची उपासना व आराधना निरंतर होत राहिली पाहिजे.”

उद्घाटनप्रसंगीं व्यासपीठावर ना. चव्हाण, शेठ लालचंद हिराचंद, श्री. जम्बुकुमार शहा इत्यादि.

बारामती महाविद्यालयाच्या उद्घाटनप्रसंगीं उपस्थित असलेल्या जनसमुदायास उद्देशून भाषण करीत असतांना ना. चव्हाण.

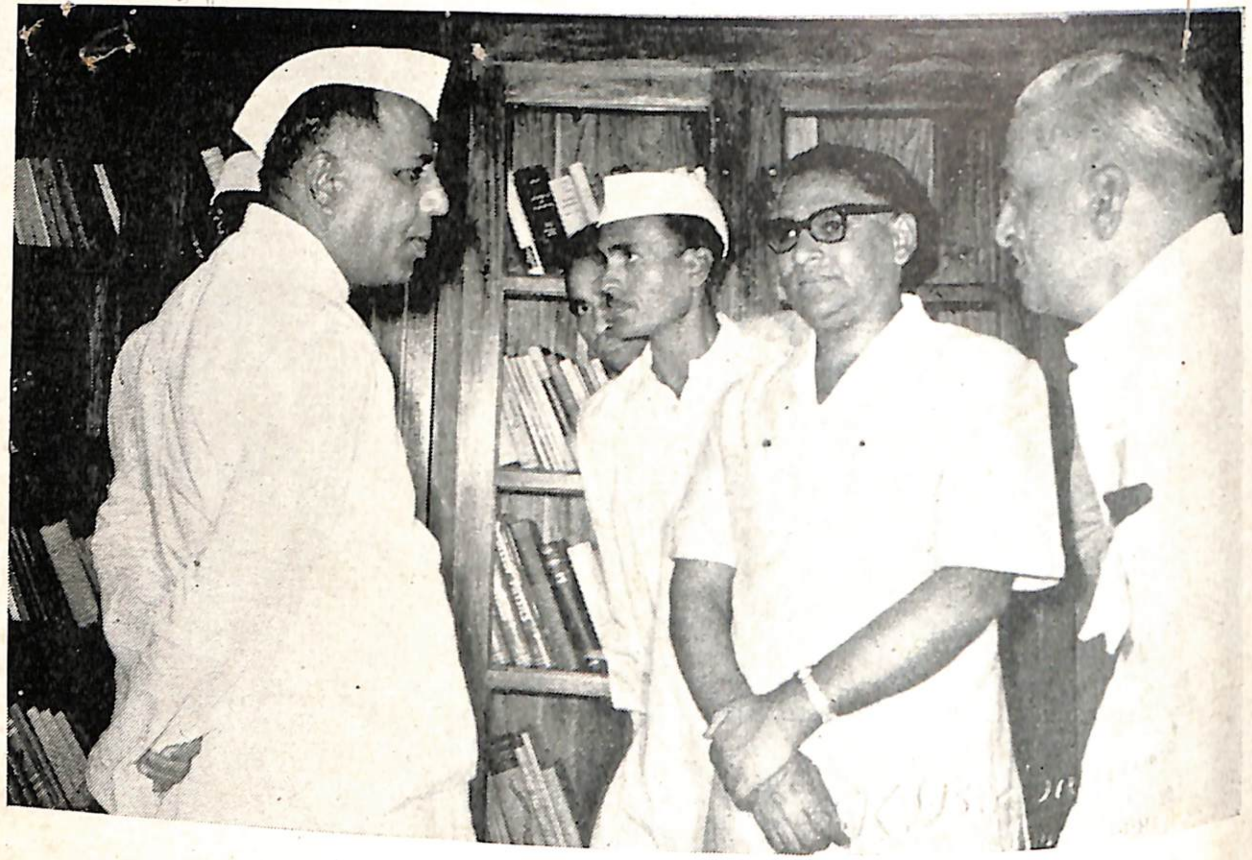

ना. चव्हाण यांची महाविद्यालयाच्या उद्घाटनप्रसंगीं ग्रंथालयाला भेट.
डॉ. कोठारी व प्राचार्य वणकुद्रे ना. चव्हाणांशीं बोलत आहेत.

ना. चव्हाणांच्या समवेत अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटीची बारामती येथील स्थानिक-समिति.

आमच्या महाविद्यालयाचें पहिलें वर्ष

आमच्या महाविद्यालयाचें हें पहिलेंच वर्ष. चालूं वर्षीं पदवीपूर्व वर्गच सुरूं करण्याची परवानगी विद्यापीठानें दिली होती. विद्यार्थ्यांची एकूण संख्या १२० आहे. त्यांत २४ विद्यार्थिनी आहेत. विद्यार्थ्यांची संख्या मर्यादित असल्यानें चालूं वर्षीं तरी प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या अभ्यासाकडे अधिकांत अधिक लक्ष पुरविणें सहज शक्य झालें. महाविद्यालयाजवळ एक व गांवांत एक अशा दोन अभ्यासिकांची सोय विद्यार्थ्यांसाठी करण्यांत आली. अभ्यासिकांत ग्रंथालयातर्फे अभ्यासाचीं पुस्तकें पुरविण्याची उत्कृष्ट व्यवस्था केली गेली. पंधरा ऑगस्ट व २६ जानेवारीचें कार्यक्रम अत्यंत व्यवस्थितपणें पार पाडण्यांत आले. चालूं वर्षी छात्रसेनेची व्यवस्था जरी नव्हती तरी विद्यार्थ्यांना बारामती येथील गृहसंरक्षक दलाच्या अधिकाऱ्यांच्या सहकार्यानें संचलनाचें शिक्षण देण्यांत आलें.

क्रीडाविभागाच्या निवडणुका लोकशाही पद्धतीने प्रा. र. ह. चाफेकर यांच्या नेतृत्वांत पार पडल्या. क्रीडाविभागातर्फे हुतुतूचा एक संघ आंतरमहाविद्यालयीन सामन्यासाठीं प्रा. गोधा यांच्या नेतृत्वाखालीं कऱ्हाडला गेला होता. दिनांक २६ फेब्रुवारी ६३ रोजीं आमच्या महाविद्यालयाचा वार्षिक क्रीडा दिन बारामती नगरपालिकेचे अध्यक्ष श्री. धोंडीबा आबाजी सातव यांच्या अध्यक्षतेखालीं साजरा करण्यांत आला. क्रीडाविभागांतील विजेत्यांना अध्यक्षांच्या हस्तें बक्षिसें वाटण्यांत आली. भावगीत गायनाचा व बहुरूपी असे दोन कार्यक्रम प्रा. तिवारी यांनी त्या दिवशी सादर केले. ते फारच आकर्षक झाले. ध्वजादिनासाठीं निधि गोळा करून पाठविण्यांत आला. प्रा. नवाथे, प्रा. वारद व प्रा. पॅटी यांनी शारीरिक शिक्षणाच्या कार्यांत सहकार्य देऊन वर्षभर तो विभाग उत्तम रीतीने सांभाळला.

पुढील वर्षासाठी प्रथम वर्ष बी. ए., बी. एससी. व बी. कॉम् चे वर्ग काढण्याची परवानगी विद्यापीठानें दिली आहे.

राष्ट्रीय संरक्षण निधीसाठी मदत

विस्तारवादी **चीन**ने विश्वासघातानें भारतावर केलेल्या आक्रमणाचा भारताचे पंतप्रधान पंडित जवाहरलाल नेहरु यांच्या वाढदिवशीं—**१४ जानेवारीस**—आमच्या महाविद्यालयानें एकमुखाने निषेध केला आणि भारताच्या राष्ट्रीय संरक्षण निधीस पुढीलप्रमाणें मदतहि पाठविली.

१) विद्यार्थिनींतर्फे	५१–००रु.
२) पदवीपूर्व वाणिज्य वर्गांतील विद्यार्थ्यांतर्फे	३४–००रु.
३) ,, विज्ञान ,,	६२–००रु.
४) प्राध्यापकवर्गांतर्फे	३९१–५०रु.
५) वार्षिक स्नेहसंमेलनाच्या रकमेंतून	१६५–००रु.
एकूण	रु.७०३–५०

प्रा. जे. के. गोधा यांनी हा निधि जमविणे व सरकारकडे पाठविणें या कार्यांत आत्मीयतेनें व उत्साहाने भाग घेतला.

पाहुण्यांच्या भेटी

चालूं वर्षी विविध क्षेत्रांतील अनेक नामवंत व थोर व्यक्तींनी आमच्या महाविद्यालयास भेटी दिल्या आणि विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केलें. दिनांक २५ जून १९६२ रोजी सातारा येथील रयत शिक्षण संस्थेच्या छत्रपति शिवाजी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य व इतिहासाचे प्राध्यापक आणि पुणें विद्यापीठाच्या कार्यकारिणीचे सदस्य श्री. **ए. ए. पाटील** यांनी आमच्या महाविद्यालयास भेट दिली आणि 'महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांपुढील शैक्षणिक समस्या' या विषयावर भाषण केलें. महाराष्ट्र राज्याच्या समाजकल्याण खात्याच्या मंत्री ना. श्रीमती **निर्मलाराजे भोसले**, महाराष्ट्र राज्याचे शेतकी खात्याचे उपमंत्री ना. **शंकरराव पाटील** व बारामती विभागांतील आमदार

श्रीमती **मालतीबाई शिरोळे** यांनी १४ जुलै १९६२ रोजीं आमच्या महाविद्यालयास भेट दिली आणि श्रीमती निर्मलाराजे भोसले यांनी महाविद्यालयांतील वादविवाद मंडळाचें उद्घाटन केलें. १४ जानेवारी १९६३ रोजीं सुप्रसिद्ध उद्योगपति श्रीमान् शेठ **लालचंद हिराचंद** यांनीं आमच्या महाविद्यालयास भेट देऊन चालू कार्याचें व स्थितीचें संपूर्ण निरीक्षण केलें. "भारतीय उद्योगधंद्यापुढील समस्या" या विषयावर त्यांनी अत्यंत मननीय असें भाषण केलें.

या शिवाय प्रसिद्ध विनोदी साहित्यिक प्रा. चिं. वि. जोशी, कारंजा येथील महावीर ब्रह्मचर्याश्रमाचे संचालक ब्र. पं. माणिकचंद जयकुमार चवरे, संगमेश्वर कॉलेजचे मराठीचे प्राध्यापक निर्मलकुमार फडकुले, उस्मानाबादचे श्री. विमलचंद माणिकचंद गांधी इत्यादीकांचाहि यांत अवश्य उल्लेख केला पाहिजे.

या सर्व महानुभावांनी आम्हांला उपकृत केलें आहे.

प्राचार्य व प्राध्यापक वर्ग

आमच्या महाविद्यालयाचे प्रथम प्राचार्य श्री. एस. डी. वणकुद्रे हे कोल्हापूरच्या राजाराम कॉलेजचे तीस वर्षांचे अनुभवी असे अर्थशास्त्राचे प्राध्यापक आहेत. ते एक थोर शिक्षणतज्ज्ञ आहेत. आपल्या सौजन्यशील व सौहार्दपूर्ण नेतृत्वामुळे व कर्तृत्वामुळे त्यांनी आमच्या महाविद्यालयाची पहिल्याच वर्षी व्यवस्थित घडी बसविली. विशेषतः ग्रंथालयाची सुसज्जता व शिक्षणाची उच्चपातळी यावर त्यांनी अधिक भर दिला हें येथें खास नमूद केलें पाहिजे. आमच्या महाविद्यालयांतील प्राध्यापक वर्गहि अत्यंत कार्यतत्पर, उत्साही व सहकारी वृत्तीचा आहे. वाडिया कॉलेजचे प्रिं. प्र. रा. दामले यांनी आमच्या महाविद्यालयाच्या प्राध्यापक वर्गासंबंधीं पुणें विद्यापीठाकडे दि. १०–१–६३ रोजीं पाठविलेल्या अहवालांत पुढील गौरवोद्गार काढले आहेत. ते येथे आम्ही नम्रतापूर्वक नमूद करीत आहोंत. ते म्हणतात.

"We were impressed by the spirit of cordiality, which prevails among the teachers themselves."

बारामती नगरपालिकेचें सहकार्य

बारामती नगरपालिकेने आमच्या महाविद्यालयास प्रारंभ झाल्यापासून अनेक प्रकारची मदत केली आहे. चालू वर्षभर स्वखर्चानें विज्ञान विभागासाठीं व पिण्यासाठीं पाण्याचा पुरवठा नगरपालिकेने अत्यंत तत्परतेने केला. याबद्दल नगरपालिकेचे–विशेषतः अध्यक्ष श्री. धोंडीबा आबाजी सातव यांचें आमचें महाविद्यालय ऋणी आहे. इतर अनेक बाबतींतहि बारामती नगरपालिकेने सहकार्याचा हात आमच्यासाठी सदा पुढे केला यांत शंका नाही.

आभार

'अनेकान्त' वार्षिकाचा हा पहिला अंक तयार करण्याच्या कार्यांत आम्हांला अनेकांची मदत झाली आहे. प्राचार्य एस्. डी. वणकुद्रे यांनीं केलेल्या बहुमोल मार्गदर्शनाबद्दल आम्ही त्यांचेहि आभारी आहोंत. या अंकासाठीं साहित्यदान करणारे विद्यार्थी व विद्वान् प्राध्यापक यांचेहि आम्ही ऋणी आहोंत. आमचे सहकारी संपादक प्रा. देसाई प्रा. तिवारी व प्रा. जोशी यांनी सर्वतोपरी साहाय्य देऊन आम्हाला उपकृत केलें आहे. प्रा. कु. गोदावरी शहा यांनीं मुद्रण दोषांच्या संशोधनाच्या कार्यांत विशेष मदत केली आणि प्रा. बी. बी. पाटील यांनी जाहिराती मिळवून देण्यांत सहकार्य दिलें याबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोंत.

फक्त मुद्रणाचेंच नव्हें तर अंशतः संपादनाचेंहि काम अत्यंत व्यवस्थित व वेळेवर करून दिल्याबद्दल "साधना प्रेस" चे श्री. आठवले व श्री. पटवर्धन यांचे आम्ही आभारी आहोंत.

—रा. ति. अक्कोळे

नैतिक-शिक्षण

"देशांतील सुशिक्षित व बिगरसुशिक्षित लोकांपैकी बऱ्याचशा वर्गांतून नीतिविषयक आदर्शांचें प्रमाण सध्या खालावत चाललेलें असल्याने देशांतील शिक्षणपद्धतीस नैतिक वळण देणें आवश्यक आहे. नैतिक मूल्यांचा अधःपात होण्याचें मुख्य कारण म्हणजे लोकांचा धर्मावरील कमी होत चाललेला विश्वास. भौतिक प्रगतीवर सर्वस्वी जोर दिल्यामुळें, शक्यतों प्रामाणिकपणें किंवा वेळ आली तर कसेंहि श्रीमंत होणें हेंच जीवनाचें उद्दिष्ट ठरूं पाहात आहे. सध्या शैक्षणिक संस्थांमधून नैतिक शिक्षणाचा अभाव आहे, त्याचबरोबर समाजांतहि मोठ्या प्रमाणांत नैतिक मूल्यांचा अधःपात होत आहे, त्यामुळें हें सर्व घडत आहे. योग्य मार्गदर्शन मिळाल्यास लोकांचा नैतिक दर्जा वाढविणें शक्य आहे. योग्य प्रकारच्या अडचणींना तोंड देतां यावें म्हणून शैक्षणिक संस्थांनीं विद्यार्थ्यांची शारीरिक, मानसिक व आत्मिक तयारी करून घेतली पाहिजे."

— डॉ. राजेंद्रप्रसाद

(पाटणा विद्यापीठाच्या दीक्षान्त समारंभासाठीं तयार केलेल्या अखेरच्या भाषणांतून—)

प्रजासत्ताक भारताच्या पहिल्या राष्ट्रपतींच्या स्वर्गस्थ आत्म्यास आम्हीं आमच्या महाविद्यालयातर्फे श्रद्धांजलि अर्पितों,

—संपादक

स्वामी विवेकानंदांचा धर्म

प्रा. द्‌ा. सी. देसाई

' धर्म ' हें स्वामी विवेकानंदांच्या जीवनाचें सूत्र म्हणतां येईल, " भारतानें धर्म सोडला तर तीन पिढ्यांच्या आंत हें राष्ट्र नष्ट होऊन जाईल " असा स्पष्ट इशारा त्यांनीं देऊन ठेवला आहे, भारतांत जेव्हा जेव्हा दुर्दशा निर्माण झाली तेव्हा तेव्हा सर्वप्रथम अभ्युत्थान धर्म क्षेत्रांत झालें, धर्माच्या नांवावर जनतेला आवाहन करण्यांत आलें, धर्माच्या शिकवणुकींतून निर्भयता आणि सद्‌गुण निर्माण झाले, गुलामागीरी-बद्दलची चीड प्रज्वलित झाली, धर्म म्हणजे कर्तव्य जागरण ही शिकवण मिळाल्यानें भारतांत ज्ञान, भक्ति, शुचिता, परमेश्वराची आराधना, स्वातंत्र्य यांचें महत्त्व समाजांत खोलवर रुजलें. ' एकाच आध्यात्मिक जीवनाचा अनुभव घेणाऱ्या लोकांचेंच राष्ट्र बनतें, (Whose hearts beat to the same spiritual tune) अशी राष्ट्राविषयींची स्वामीजींची सुस्पष्ट धारणा होती. त्यामुळेंच त्यांनीं राष्ट्रजीवनांत धर्माला एवढें महत्तम स्थान दिलें.

धर्माची व्यापकता

मात्र स्वामी विवेकानंदांना अभिप्रेत असणाऱ्या धर्माची व्याप्ति विशाल होती, वेदान्त किंवा अध्यात्म यावर आधारलेला ' धर्म ' स्वामी विवेकानंदांना अभिप्रेत असला तरी हा ' धर्म ' निर्जीव, एकांगी, संकुचित, मत्सरी किंवा स्वार्थी नव्हता, ' य : स्यात् धारणसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः ' ('ज्यायोगें साऱ्या मानव जातीचें धारण होतें तोच निश्चितपणें धर्म होय') ही महाभारतांतील उक्ति त्यांची धर्मविषयक व्यापक कल्पना स्पष्ट करते. कणाद सूत्रांत ' यतोऽभ्युदयनिःश्रेयसिद्धिः स धर्मः ' (ज्यायोगें मानवी जगताचा अभ्युदय व निःश्रेयस् साधतात, तोच धर्म) अशी धर्माची व्याख्या केलेली आहे. विवेकानंद जाणत होते तो हाच धर्म. भारतांत कालान्तरानें धर्म संकुचित झाला. भौतिक आणि आत्मिक हीं दोन्हीं उद्दिष्टें साधण्यासाठीं प्रयत्नशील असणारा ' हिंदुधर्म ' पोथींत कोंडण्याचा प्रयत्न झाला, आचारांच्या पोलादी चौकटींत त्याला बंदिस्त करून धर्माचा आत्माच ठेचण्याचा प्रयत्न केला गेला, मूठभर लोकांची मिरास टिकवण्यासाठीं धडपडून अखेर सर्वांनाच गुलामीचें नरकतुल्य लाजिरवाणें जिणें पत्करायला लावलें.

स्वामीजींनी त्यांच्यावेळच्या समाजस्थितीचें विदारक वर्णन केलें आहे. ते म्हणतात, " आपणा हिंदूंत मेंदू आहे, पण हात नाहींत, आपलीं ज्ञानेंद्रियें जिवंत आहेत पण कर्मेंद्रियांत मात्र प्राण उरला नाही. वेदांतली सुंदर तत्त्वें आपणांजवळ आहेत, पण तीं तत्त्वें आचरणांत उतरविण्यासाठीं लागणाऱ्या सामर्थ्याचा मात्र आपणांत अभाव आहे, सर्वत्र समतेचें तत्त्व असावें, असें आपले ग्रंथ सांगतात; पण आपला प्रत्यक्ष व्यवहार मात्र भेदबुद्धीनीं बुजबुजाटलेला आहे. निष्काम व निःस्वार्थी कर्तव्यें करावीं, असा डांगोरा प्रथम भारतानेंच पिटला, व्यवहारांत मात्र आपल्याइतके अंतःकरणशून्य दुष्ट लोक जगांत दुसरें कोठेंहि नाहींत. स्वतःच्या हाडामांसाच्या सांगाड्यापलीकडचा दुसरा कोणताहि विचार आपल्या मनांत येत नाहीं, " या भयानक परिस्थितीवर रामबाण उपाय म्हणजे खऱ्या धर्माची जाणीव जनतेला करून देणें, हा होता आणि तेंच कार्य स्वामीजींनीं आयुष्यभर केलें.

धर्माची एकवाक्यता

शिकागो येथील सर्वधर्म परिषदेंत ' माझ्या बंधुभगिनींनो—' या कौटुंबिक, जिव्हाळ्याच्या संबोधनानें त्यांनीं आपल्या व्याख्यानाचा आरंभ केला आणि सतत दोन मिनिटें टाळ्यांचा असा प्रचंड कडकडाट झाला कीं उपस्थितांचे कान बहिरे व्हावेत. या दोन शब्दांत हिंदुधर्माचें सारच जणूं त्यांनीं श्रोत्यांपुढें प्रकट केलें, त्याच भाषणांत हिंदुधर्मविषयक भूमिका स्पष्ट करतांना ते म्हणाले, " माझा धर्म हा परमतांविषयीं नेहमींच सहिष्णु राहात आलेला आहे, जगांतले सर्व पंथ-संप्रदाय

हे पूर्णतया सत्य असल्याविषयीं त्याचा विश्वास आहे... जगांतले साऱ्या सारे धर्मसंप्रदाय हे, आकाशांतून वेगवेगळ्या ठिकाणीं पडणारें पाणी जसें अखेरीस एका सागरालाच जाऊन मिळते त्याप्रमाणे एका परमेश्वराकडेच लोकांना पोहोंचवितात, संकुचितता, पंथांधता व माथेफिरूपणा या पिशाचांनीं आपल्या सुंदर पृथ्वीला ग्रासलें आहे ! हीं पिशाच्चें नसतीं तर जगांतला मानवी समाज एव्हाना किती तरी प्रगति करूं शकला असता, " याच निमित्तानें स्वामीजींनी ' हिंदुत्व ' हा निबंध परिषदेपुढें वाचला आणि त्यांत मानवतेचीं व विश्वधर्माचीं सारीं प्रमुख तत्त्वें हिंदुत्वांत कशीं गोविलीं गेलीं आहेत, हें दाखवून दिलें. जगांतल्या सर्व धार्मिक संप्रदायांच्या शाश्वत मतांचा व विचारांचा अंतर्भाव हिंदुधर्मांत कसा होतो आणि वेदांतील तत्त्वज्ञानांत विविध दर्शनांचा व उपासनांचा समन्वय कसा साधलेला आहे, याचें सुंदर विवेचन या निबंधांत त्यांनीं केलें आहे, निबंधाच्या अखेरीस ते म्हणतात, मांगल्य, पावित्र्य व दयाशीलता ही कांही एकाच धर्माची मक्तेदारी नाहीं. माझाच धर्म उन्नत होईल आणि इतर नष्ट होतील असे कोणी म्हणतील तर मी त्यांची कींवच करीन. मी त्यांना बजावतों कीं, थोड्याच काळांत प्रत्येक संप्रदायाच्या ध्वजावर हेंच ध्येय लिहिलें जाईल ! " सहकारच ! संघर्ष नव्हे ! भेद नव्हे ! शांति व सुसंवाद ! सत्वाचा उच्छेद नव्हे, रसग्रहण ! "

धर्माचें आचरण

अर्थात् स्वामीजींचा हा धर्म केवळ निबंधांतच दडून बसला नाही. त्यांनी आपल्या कल्पना प्रत्यक्षांत आणल्या सर्व धर्मसंस्थापकांचा विवेकानंदांनी यथोचित गौरव केलेला आहे, सर्वांचा उल्लेख ते ' भगवान ' म्हणून करीत. बुद्धांचें प्रचारकी तंत्र, येशूची भूतमात्राविषयींची करुणा, महंमदांची समानतेची वागणूक भारतीयांनीं शिकावी असें तें आवर्जून सांगत. हिंदूचा परमेश्वर, झरतुष्ट्रांच्या अहुर-मझ्द्, ज्यूंचा जेहोवा, ख्रिश्चनांचा आकाशस्थ पिता, महंमदीयांचा अल्ला यांत अंतर मानत नसल्यामुळे कोणी कोणाचीहि पूजा केली तरी विरोध नव्हता. त्यांच्या एका ख्रिश्चन शिष्येनें हिंदुधर्म स्वीकारल्यावरहि येशु ख्रिस्ताची पूजा चालू ठेवली होती. स्वामीजींनी त्याला कधींच विरोध केला नाही.

कारण हिंदुधर्माची सर्व समावेशक आणि परम सहिष्णुता त्यांच्या नसानसांत भिनलेली होती.

केवळ अध्यात्मिक बाबतींतच नव्हे, तर भौतिक क्षेत्रांतहि परकीयांच्या चांगल्या गुणांचा स्वीकार त्यांनी केला. सर्वत्र एकरूपता हें वेदान्ताचें मूलतत्त्व असल्यामुळें 'हा प्रपंच, हा परमार्थ' हा भेद त्यांनीं कधीं केला नाहीं. त्यांचा वेदान्त हा व्यवहाराला पूरक होता. म्हणूनच देशाची हलाखीची परिस्थिति असतां, देशांत दारिद्र्य, दैन्य, अडाणीपणा, रोगराई इत्यादींचा बुजबुजाट असता त्याकडे पाठ फिरवून हिमालयांत जाऊन आत्मानंदांत विलीन व्हायचा निवृत्तिमार्ग त्यांनी स्वीकारला नाही.

प्रापंचिक संन्यासी

रामकृष्णांच्या सहवासांत आल्यानंतर प्रारंभींच्या साधकावस्थेंत त्यांनाहि आत्मानंदांत निमग्न व्हावें, अशीच इच्छा झाली होती. शुकदेवांप्रमाणें सर्वदा निर्विकल्प समाधीच्या साहाय्याने सच्चिदानंद सागरांत विलीन होण्याची इच्छा त्यांनीं आपल्या गुरूजवळ प्रगट केली. पण या महापुरुषाच्या जन्माचें प्रयोजन नीट जाणणाऱ्या त्या परम गुरूने त्याला सरळ मार्गावर आणण्यासाठी कानपिचकी दिली, " योग्य काळीं एखाद्या वटवृक्षाप्रमाणे वाढून सहस्त्रावधि लोकांना शांतीची छाया द्यायचें सोडून स्वतःच्या मुक्तीसाठी सारी धडपड करतोस ? इतका क्षुद्र आदर्श तुझा ? "

गुरुदेवांचा हा आदेश ऐकल्यावर हा संन्याशी ' प्रापंचिक ' बनला तो देशनधर्माचा संसार सुरळीतपणे मांडण्यासाठीं ! देशाटन करून, झोपडींत शिरून त्यांनी भारतीय समाजपुरुषाचें दर्शन घेतलें. दैन्य, दारिद्य, अज्ञान, दास्यत्व आणि निराशा यांच्या अंधारांत पिचत पडलेल्या आत्मविस्मृत राष्ट्राची दयनीय अवस्था त्यांचें अंतःकरण चिरून गेली आणि या प्राचीन राष्ट्राची अस्मिता प्रज्वलित करून त्याच्या श्रेष्ठतेच्या प्रकाशांत सारें जग उजळून टाकायला ते प्रतिज्ञाबद्ध झाले.

भारतीय राष्ट्राचें जीवनकार्य

प्रत्येक राष्ट्राचें एकेक विशिष्ट जीवनकार्य असतें, अशी स्वामी विवेकानंदांची धारणा होती. एकेकाळीं वैभवाच्या शिखरावर आरूढ झालेले ग्रीस, बाबिलोन,

मिसर, रोम काळाच्या उदरांत लुप्त झालेले आपण बघतों. परंतु अनेक विनाशकारी संकटांवर मात करून भारत मात्र जिवंत राहिला याचें कारण हिंदु धर्मामुळें भारतीय राष्ट्राला जें अनादि व मृत्युंजय स्वरूप प्राप्त झालें त्यामुळें होय, अशी त्यांची दृढ भावना होती, साऱ्या जगाला आध्यात्मिक सत्य सांगण्याचें भारताचें कार्य अद्याप बाकी आहे; एवढेंच नव्हें तर हें काम कधींही पूर्ण होणारें नसल्यामुळें तें चिरंतन कार्य आहे व म्हणूनच हें राष्ट्रहि चिरंतन राहणारें आहे, असें ते मानत. सकळांना शांतीची सावली देण्याचें भारतीय राष्ट्राच्या महान् वृक्षाचें अनादिकाळापासून महाव्रत आहे; परंतु आत्मप्रत्ययाच्या जीवनाच्या अभावीं तो वठून जात असल्याचें त्यांना जाणवलें. आणि अतीताच्या पायावर उभे राहून गतवैभवाच्या जिवंत धारणेनें पुनरुत्थानाची प्रेरणा भारतांत निर्माण करण्यासाठीं ते कटिबद्ध झाले. ही प्रेरणा निर्माण करायची म्हणजे जेत्यांच्या अंतः-करणांत भारतीय संस्कृतीविषयीं श्रद्धाभाव निर्माण करणें आणि वैचारिक क्षेत्रांत त्यांच्या आघातांना प्रत्याघातानें थोपवून धरणें हें बिकट कार्य करायचें होतें. म्हणून या संन्याशाला राष्ट्रकल्याणासाठी योद्ध्याची भूमिका स्वीकारावी लागली. 'My impressions of Swami Vivekanand and his work' या 'ब्रह्मवादिन्' पत्रिकेंत) प्रसिद्ध झालेल्या लेखांत डॉ. ॲनी बेझंट यांनीं लिहिलें आहे, "ते संन्यासी म्हणून प्रसिद्ध आहेत; पण प्रथमदर्शनीं ते संन्याशापेक्षां एक योद्धा आहेत असेंच भासत असे आणि खरोखरच ते योद्धा संन्यासी होते....सुधारणांचें आगर असलेल्या उद्धत पाश्चात्य जगतांत आपल्या योग्यतम पुत्राला दूत म्हणून पाठवून भारतमाता खरोखर गौरवान्वित झाली आहे. त्या दूतानेंहि आपल्या जन्मभूमीची गौरवगाथा प्रभावीपणें सांगितली."

अलौकिक आत्मविश्वास

पाश्चात्य सुधारणांच्या झगमगाटानें दिपून जाऊन आपलें तें सारें तिरस्करणीय अशी प्रवृत्ति बळावलेली होती. त्या काळांतहि स्वामीजी आत्मविश्वासाने उभे ठाकले. आणि "आमच्याकडूनहि पाश्चात्यांना कांही शिकण्याजोगें आहे, याचा धडा त्यांनी दिला. "भौतिक संस्कृतीच्या उत्कर्षस्थानी विराजमान झालेल्यांनाहि नत-मस्तक व्हायला लावील असें तेज माझ्या भारतीय अस्मितेंत आहे व तें मीं प्रकट करून दाखवीन" या अलौकिक आत्मप्रत्ययानें टाकलेलें त्यांचे प्रत्येक पाऊल केवळ विजयच प्राप्त करून घेत गेलें.

अमृतत्वाचे पुत्र

परदेशांतील या विजयापेक्षांहि आपल्या देशबांधवांचा उद्धार होणें निकडीचें आहे हें त्यांनी जाणलें. यासाठी त्यांनीं मार्ग स्वीकारला तो असा–"आपल्या या राष्ट्र-जीवनाचा जो मूळ स्रोत आहे त्याचीं जाणीव समाजांतील व्यक्तिव्यक्तीला करून देणें हा राष्ट्रो-त्थानाच्या कार्यांतील प्रमुख भाग आहे. 'आम्हीं अमृतत्वाचे पुत्र आहोंत, हीं जाणीव समाजाच्या प्रत्येक घटकामध्यें निर्माण केलीं पाहिजे. समाजा-मध्यें एकदां हा आत्मविश्वास उत्पन्न झाला कीं भौतिक प्रगति आपोआप होईल. त्यासाठीं वेगळा कार्यक्रम हातीं घेण्याची आवश्यकता राहणार नाहीं."

अशा रीतीनें धर्माचें खरें स्वरूप लोकांपुढें मांडून त्यांच्यांत आत्मविश्वास जागृत करून देशकार्यासाठीं कार्यान्वित करण्याचें महान् कार्य स्वामी विवेकानंदांनीं केलें. त्यांचे चरित्र आणि चारित्र्य म्हणजे विवेक आणि आनंदाची पाणपोईच आहे. त्यांच्या शिकवणुकींत श्रद्धेची आणि बुद्धीची विलोभनीय रोषणाई आहे. व्यवहाराच्या वीणेवर वेदांतीं झंकार उमटवून त्यांनीं राष्ट्राला डोळस धर्माची दीक्षा दिली. भौतिकतेला अध्यात्माची जाणीव दिली. आपलें सामर्थ्य, चारित्र्य, प्रखर बुद्धिमत्ता, दुर्दम्य आत्मविश्वास, मनोहारी वक्तृत्व आणि गुरुविषयीं अपार श्रद्धा यांच्या बळावर त्यांनीं पाश्चिमात्यांना स्तंभित करून टाकलें. पश्चिमेच्या औद्धत्याचा दंभ साफ मोडून काढला. धर्मातीततत्वाला प्रतिज्ञाबद्ध असलेलें भारतीय शासनही या थोर हिंदु संन्याशाची जन्मशताब्दि साजरी करायला प्रवृत्त होतें तें त्याच्या या असाधारण कार्यामुळेंच !

• • •

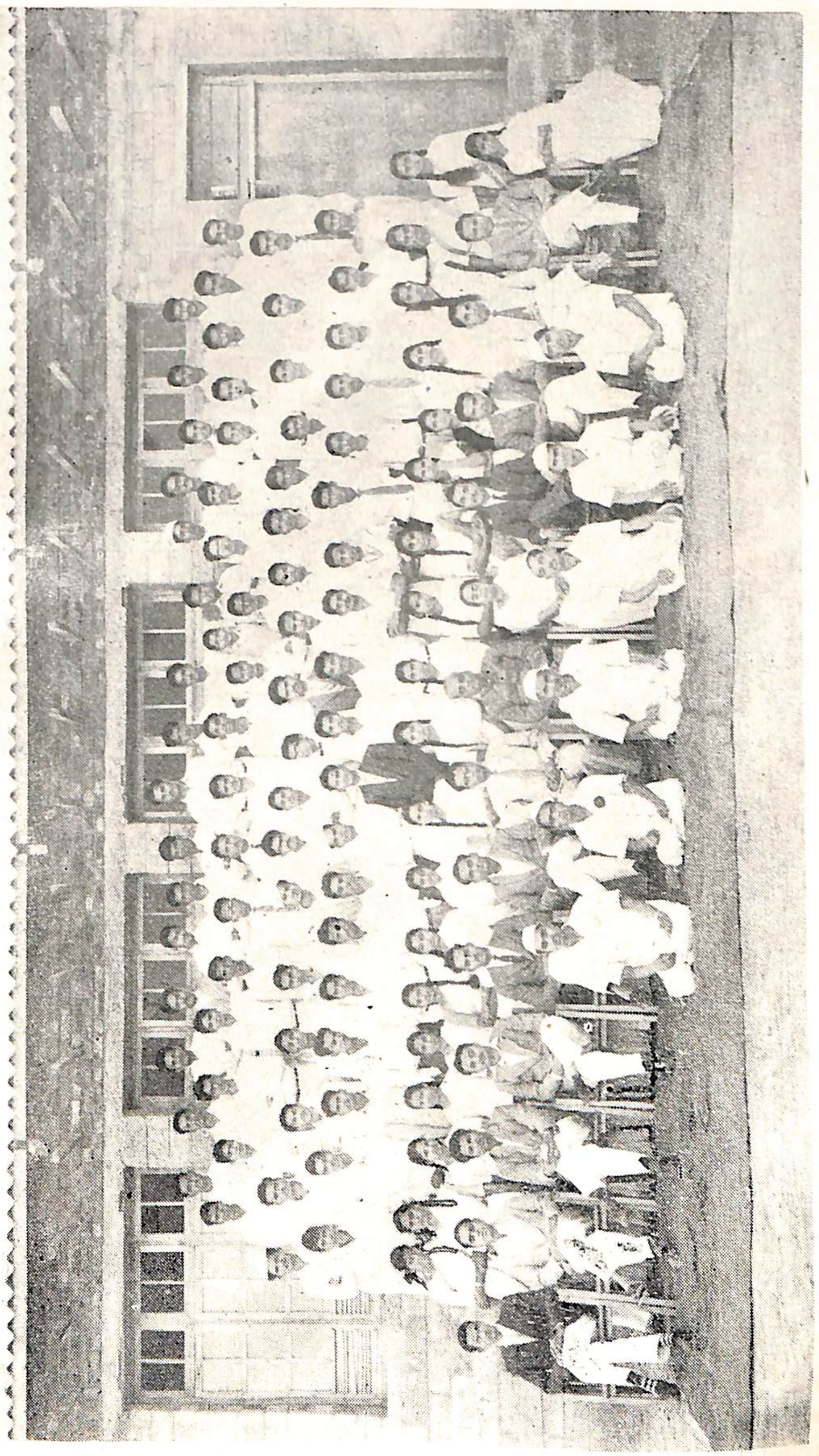

बारामती महाविद्यालयाच्या पहिल्या वर्षाचे (१९६२-६३ चे) प्राचार्य, प्राध्यापक, विद्यार्थी-विद्यार्थिनी व सेवक वर्ग.

बारामती महाविद्यालयाचें क्रीडा-मंडळ.

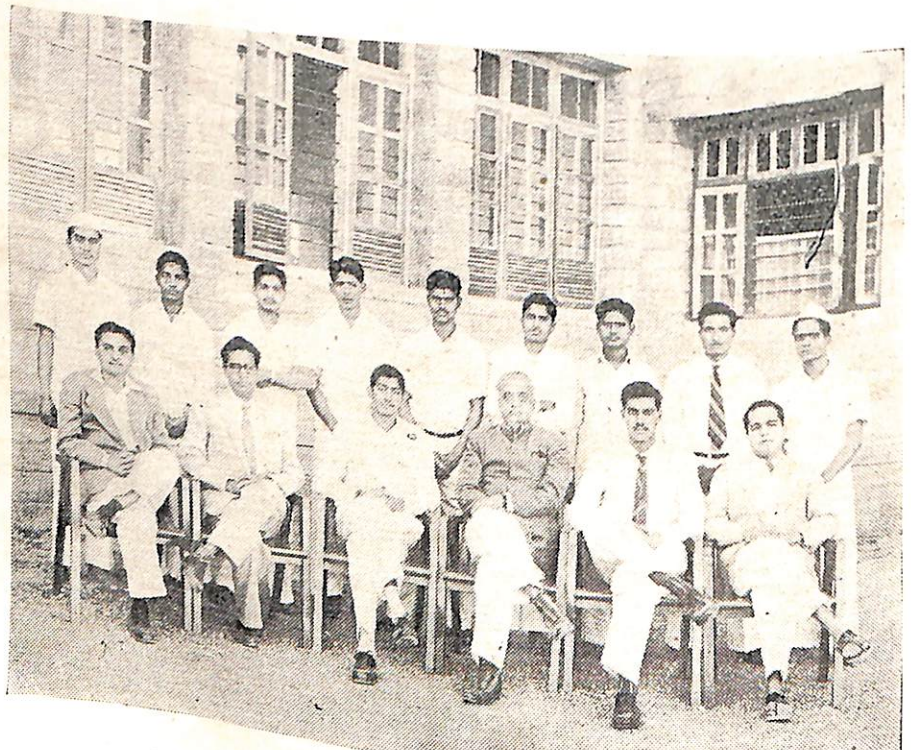

कऱ्हाडच्या आंतरमहाविद्यालयीन सामन्यांत भाग घेतलेला कबड्डी संघ.

अणु आणि अणूचें अंतरंग

प्रा. वी. बी. पाटील, एम्. एस्सी.

एकोणिसाव्या शतकाचा उत्तरार्ध आणि विसाव्या शतकाचा पूर्वार्ध ह्या कालखंडांत भौतिक शास्त्रांमध्ये नवीन नवीन शोधांची भर फार मोठ्या प्रमाणांत पडली आहे; नवीन नवीन आश्चर्यकारक घटना याच कालामध्ये घडल्या आहेत. त्यांतल्या त्यांत पदार्थ-विज्ञानशास्त्र, (Physics) रसायनशास्त्र (Chemistry), खगोल-शास्त्र (Astronomy) गणितशास्त्र (Mathematics) भूगर्भशास्त्र (Geology) आणि वैद्यकशास्त्र (Medicines) यामध्ये तर अद्‌भुत आणि विस्मयकारक शोधांची उकल फारच वेगांत घडलेली आहे. अणु आणि त्याचें अंतरंग याला विशेषतः अग्रक्रम दिला पाहिजे. कारण सर्व शास्त्रांमध्ये अणूला गुरुकिल्ली मानलेली आहे. याचा अर्थ असा नव्हे कीं, अणु आणि त्याचें अस्तित्व पूर्वी माहीत नव्हतें. प्राचीन काळापासून अणूची ओळख लोकांना होती. परंतु या विशिष्ट कालावधीमध्ये अणूचें विभाजन, अणूचें अंतरंग, अणुविश्व आणि अणुशक्ति वगैरे संबंधीं फारच उद्बोधक आणि उपयुक्त माहिती शास्त्रज्ञांनीं अत्यंत परिश्रमाने मिळविली आहे.

अणु म्हणजे काय ?

अणु याचा अर्थ कोणत्याहि पदार्थाचा लहानांतील लहान पण भंग न पावणारा असा कण. याला इंग्रजीमध्ये ॲटम (Atom) असें म्हणतात. ॲटम हा शब्द दोन ग्रीक शब्दापासून बनलेला आहे. तो असाः— ॲटोमॉस (Atomos) म्हणजे 'नाही' आणि टेमूनो (Temno) म्हणजे 'मोडणें, तोडणें;' यावरून अणु म्हणजे न विभागला जाणारा असा अति लहान कण. यालाच डाल्टन (Dalton) या इंग्लिश शास्त्रज्ञाचें अणुविषयक गृहीत तत्त्व (Hypothesis) म्हणतात. या शास्त्रज्ञाने अणुसंबंधीं सुसूत्र माहिती प्रथमतः जगापुढे मांडली. परंतु पुढें इ. स. १८९५ सालीं एच्. ए. बेक्रेरल (Henri Antoine Becquerel : 1852-1908) या शास्त्रज्ञाच्या किरणोत्सर्गाच्या (Radio activity) शोधाने अणुरचनेसंबंधीं सूक्ष्म अभ्यासास चालना मिळाली, आणि त्यामुळें कोणती गोष्ट सिद्ध झाली असेल तर डॉल्टनचें वरील गृहीततत्त्व खोटें ठरलें. अणूचा भंग करता येतो. त्याचे तुकडे करता येतात. त्याच्या अंतरंगाचा वेध घेतां येतो, वगैरे गोष्टींची हळूहळू लोकांना माहिती होऊं लागली. त्यामुळें सर्व जगांतलि शास्त्रज्ञांचे डोळे अणूकडे वळले.

अणूची त्रिज्या $१०^{-८}$ सें.मि. म्हणजे $\frac{१}{१००००००००}$ सें. मि. असते. अतिसूक्ष्मदर्शकांतूनहि आपल्याला अणु प्रत्यक्ष डोळ्याला दिसत नाही. त्यामुळें इतर निरनिराळ्या अप्रत्यक्ष निरीक्षणावरून त्याच्या आकारासंबंधीं माहिती मिळवावी लागते. जे. जे. थॉमूसन (१८५६-१९४०) अर्नेस्ट रूथरफोर्ड (१८७१-१९३७) नील्स भोर (१८८५-१९६२) अल्बर्ट आइन्स्टीन (१८७९ ते १९५५) सर जेम्स चॅडविक (जन्म १८९१) कार्ल डेव्हिड ॲंडरसन (जन्म १९०५) हेडकी युकावा (जन्म १९०७) वगैरे जगद्विख्यात शास्त्रज्ञांनी अणूचें अंतरंग शोधण्यांसाठी खूप परिश्रम घेतले. अणूमध्ये मुख्यतः प्रोटॉन, इलेक्ट्रॉन आणि न्युट्रॉन असे तीन कण असतात. अणूचें वजन वरील तीन कणांच्या वजनांच्या बेरजेइतके जवळ जवळ असतें.

अणुरचना

किरणोत्सर्गातून जे कॅथोड किरण (Cathode rays) निघतात; त्यामध्ये इलेक्ट्रॉन हा सर्व मूलद्रव्यांच्या अणूमध्ये अवश्य असा एक घटक-कण असतो, अशा प्रकारचें विधान जे. जे. थॉमसन यानें इ. स. १८९७ सालीं केलें आणि त्याप्रमाणें त्यानें सिद्धहि करून दाखविलें. इलेक्ट्रॉनवर ऋणविद्युत्भार (Negative Charge) असतो. तो जवळ जवळ वजनरहित असतो. अणूमध्यें इलेक्ट्रॉन्सशिवाय राहिलेला सर्व भाग धनविद्युत्नें (Positive Charge) भाराव-

लेला असतो. अशा तऱ्हेनें अणूमध्यें धनविद्युत्भार आणि ऋणविद्युत्भार इतस्ततः सारख्याच प्रमाणांत असतात. म्हणूनच अणु हा विद्युत्दृष्ट्या उदासीन (Neutra) असतो. (अणूला प्रत्यक्ष असा कोणताच विद्युत्भार नसतो. यालाच जे. जे. थॉमसन यांची अणुरचना (Structure of Atom) म्हणतात.) खालील आकृतीमध्यें ही अणुरचना दाखविली आहे.

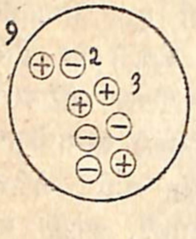

१ : अणु
२ ⊖ इलेक्ट्रॉन
३ ⊕ धनविद्युतभारीत भाग

अणूमध्ये पूर्णपणें वस्तुसंचय असून त्यावर धनविद्युत्भार आणि ऋणविद्युत्भार सारख्याच प्रमाणांत विखुरलेला असतो. ही थॉमसनची कल्पना इ. स. १९११ पर्यंत तशीच टिकून राहिली, पण या प्रकारच्या अणुरचनेप्रमाणे पुढें सर्व अणुविषयक प्रश्न सुटणे कठीण होऊं लागले, तेव्हां इंग्लिश शास्त्रज्ञ रूथरफोर्ड यानें अणुरचना थॉमूसनच्या अणुरचनेपेक्षां निराळ्या स्वरूपाची असावी असा संशय प्रकट केला. आणि आपल्या कल्पनेप्रमाणे त्याने अणुरचना सुचविली. ती अशी : अणुगोल हा पोकळ असून त्याच्या मध्यभागीं एक अणुकेंद्र (Nucleus) असतें. अणूची तत्त्वतः सर्व वस्तु (mass) अणुकेंद्रांत सामावलेली असते. अणुकेंद्राची त्रिज्या अंदाजें $१०^{-१२}$ सें. मि. पेक्षां कमी असतें. अणुकेंद्राला धनविद्युत्भार (Positive electric charge) असतो. या अणुकेंद्राभोंवतीं निरनिराळ्या कक्षेंत ऋणविद्युत्भारित कण-इलेक्ट्रॉन्स-वर्तुळाकार मार्गांत मोठ्या वेगानें फिरत असतात. अणुकेंद्राला धनविद्युत्भार आणि इलेक्ट्रॉन्सना ऋणविद्युत्भार असल्यानें आणि ते समान एकेकाचे (Unit) असल्याने अणु वस्तुतः स्थिर (Stable) आणि उदासीन (Neutrail) असतो.

पूना आदर्श भोजनालय

स्टेशन रोड

बारामती, जि. पुणें.

बारामती भागांतील जनतेसाठीं जेवणाची उत्तम व्यवस्था असलेलें एकच ठिकाण

* 'मासिक' जेवणाची कूपनसची सोय.
* विद्यार्थ्यांच्यासाठीं खास सवलतीचे दर
* ऑर्डरप्रमाणें समारंभासाठीं सर्व जेवणाची व्यवस्था केली जाईल.

॥ श्री गणेश प्रसन्न ॥

* आपल्या सेवेसाठीं नवीन सज्ज झालेलें *

नीलम टी हाऊस

बँक रोडवर एकमेव ठिकाण.
आपल्या श्रमपरिहारासाठीं अवश्य भेट द्या.
लवकरच थंड पेयांची सोय होत आहे.

पत्ता- बँक रोड, बारामती.
प्रो.- जि. एम्. वाघ.

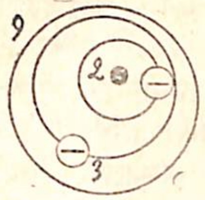

१ : अणु
२ : अणुकेंद्र
३ : इलेक्ट्रॉन्स

ही अणुरचना आणि पूर्वीचे सर्व अनुभव एकत्रित करून डॅनिश शास्त्रज्ञ नील्स भोर याने अगदीं अल्प वयामध्ये (२८ व्या वर्षीं) निरनिराळ्या मूलद्रव्यांचे वर्णपट (Spectrum) मिळवून दाखविलें. या वर्णपटावरून त्यानें तरंगलांबी (wave lengh) काढण्यामध्यें यश मिळवलें. निरनिराळ्या कक्षेमध्यें वर्तुळाकार फिरणाऱ्या इलेक्ट्रॉन्सना कमी जास्त शक्ति असते. या इलेक्ट्रॉन्सवर बाहेरून मारा केला तर अणुरचना खिळखिळी होते. बाहेरील (outer) कक्षेंत फिरणारा इलेक्ट्रॉन बाहेरून होणाऱ्या माऱ्यानें आंतील (Inner) कक्षेंत आला तर शक्ति बाहेर सोडली जाते आणि आंतील कक्षेंतील एखादा इलेक्ट्रॉन बाहेरच्या कक्षेंत आला तर शक्ति आकर्षिली जाते. यांनाच शक्तिपातळी (Energy levels) म्हणतात, आणि अशा शक्तीला पुंजीशक्ति (Quantum of energy) म्हणतात.

आणवीय क्रमांक

अणुरचनेची वरील कल्पना इ. स. १९१९ पर्यंत टिकून राहिली, पण पुढें त्याच वर्षीं रुथरफोर्डनें अणुकेंद्रामध्यें आणखी कांहीं कण (Particles) असतात असे सिद्ध केलें, आणि ते कण म्हणजेच प्रोटॉन्स (Protons) होत. प्रोटॉन्स धनविद्युतभारित असून त्यांचें वास्तव्य अणुकेंद्रांत असते. जसें निरनिराळ्या मूलद्रव्यांच्या अणुमध्यें निरनिराळ्या संख्येने इलेक्ट्रॉन्स असतात, तसें प्रोटॉन्सहि मूलद्रव्यागणिक निरनिराळ्या संख्येनें असतात. परंतु कोणत्याही अणुमधील इलेक्ट्रॉनसंख्या आणि प्रोटॉनसंख्या ही सारखीच असते. उदा० हायड्रोजन अणूमध्ये एक इलेक्ट्रॉन व एक प्रोटान असतो, सोडियम अणुमध्यें ११ इलेक्ट्रॉन्स व ११ प्रोटॉन्स असतात, युरेनियन अणुमध्यें ९२ इलेक्ट्रॉन्स आणि ९२ प्रोटॉन्स असतात. आणि या संख्या म्हणजेच त्या मूलद्रव्यांच्या अणूचा आणवीय क्रमांक (Atomic number) होय.

प्रोटॉनचें वस्तुमान

आतां आपण प्रोटॉनच्या वस्तुबद्दल (Mass) विचार करूं : निरिक्षणावरून असें अनुमान काढण्यांत आलें आहें कीं, प्रोटॉनची वस्तु इलेक्ट्रॉनच्या वस्तूपेक्षां १८३६ पट जड असतें. आतां प्रोटॉनची वस्तु आणि इलेक्ट्रॉनची वस्तु यांची बेरीज अणूच्या वस्तुएवढी यायला हवी. परंतु ही गोष्ट प्रत्यक्ष प्रयोगावरून पाहूं लागलों तर खोटी ठरूं लागली. फक्त हायड्रोजन अणुबाबत ही स्थिति खरी ठरली. त्यावरून हायड्रोजन अणुमध्ये १ प्रोटॉन व १ इलेक्ट्रॉन असला पाहिजे, असें सिद्ध झालें. इतर मूलद्रव्यांच्या अणूबाबत प्रोटॉनवस्तु आणि इलेक्ट्रॉनवस्तू बेरीज यांची अणुवस्तूच्या जवळ जवळ निम्याने होते. म्हणून रुथरफोर्डनें असा आपला अंदाज व्यक्त केला कीं, अणूमध्यें आणखी कांही कण असावेत. ते विद्युत्भाराच्या दृष्टीनें उदासीन असावेत. यासाठीं पुष्कळ वैज्ञानिकांनीं आपल्या श्रमांची पराकाष्ठा केली. इ. स. १९३२ पर्यंत त्यांना त्यांचा कांही वेध घेता आला नाहीं. इ. स. १९३० सालीं बूथ (Bothe) आणि बेकर (Becker) यांनीं वस्तूनें हलक्या अशा बेरेलियम (Berylium : Be : At Wt.9) या मूलद्रव्यावर आल्फा कणांचा (∝ particles) जोरदार मारा करून खालील प्रक्रियेंत आरपार (Highly penetrating) जाणारे गॅमा किरण (r rays) मिळविले.

$$_4B^9 + {}_2He^4 \rightarrow {}_6C^{12} + hf$$
$$hf \rightarrow r\ rays.$$

परंतु ह्या मिळणाऱ्या रेडियेशन (Radiation) मुळें अयनीभवन (Ionisation) जास्त होऊं लागलें. त्यामुळें सदर रेडियेशन गॅमा किरणांचें असावे कीं नसावें याविषयीं संशय एफ्. जॉलीयट व आय. जॉलीयट क्युरीं- (मादाम क्युरी यांचा जावई व मुलगीं) यांना आला. पण इ. स. १९३२ मध्यें सर. जेम्स चॅडविक या ब्रिटीश शास्त्रज्ञानें ही अडचण दूर करून वरील प्रक्रियेमध्यें निर्माण झालेले गॅमा रेडियेशन नसून ते न्युट्रॉन (Neutron) आहेत असें सिद्ध केलें. त्याप्रमाणें त्यांनी वरील प्रक्रिया खालील प्रमाणें होते असें ठामपणें प्रतिपादिलें.

$$_4Be^9 + {}_2H^4 \rightarrow {}_6C^{12} + {}_0n^1$$
$$_0n^1 \rightarrow neutron$$

न्युट्रॉनकण विद्युत्भाररहित असून त्याची वस्तु प्रोटॉनच्या वस्तूइतकी असते. त्यामुळें आतां—अणूची वस्तू=इलेक्ट्रॉनची वस्तु + प्रोटॉनची वस्तु+ न्युट्रॉनची वस्तु–हें समीकरण सिद्ध झालें. प्रोटॉन आणि इलेक्ट्रॉन आयुर्मर्यादेच्या (Mean life period) दृष्टीनें स्थिर असतात; परंतु न्यूट्रॉनची आयुर्मर्यादा फक्त १५ मिनिटेंच असते. न्यूट्रॉन हे दुसऱ्या अणूवर मारा करण्यासाठीं अत्यंत उपयोगी (Ideal particles) असल्याने त्यांची आयुर्मर्यादा कमी असते.

वरील तीन कणांशिवाय आणखी बरेच कण अणूमध्यें आढळतात. उदा० न्युट्रिनो (Neutrino), ॲंटिन्युट्रिनो (Antrineutrino), पॉझिट्रॉन (Positron) वगैरे. न्युट्रिनोंला वस्तु आणि विद्युत्भार शून्य असतो. त्यामुळें न्युट्रिनो शोधून काढणें फारच अवघड असते, आणि या कारणानें त्यांचा शोध (१९५६) फारच उशीरा लागला. पॉझिट्रॉनचा (धनविद्युतभारित इलेक्ट्रॉन) शोध सी. डी. ॲंडर्सननें इ. स. १९३२ मध्यें लावला. त्याची वस्तु इलेक्ट्रॉनच्या वस्तू-इतकी असून त्यांवर मात्र धनविद्युत् भार असतो. विश्वकिरणामध्यें (Cosmic Rays) पृथ्वीच्या पृष्ठभागांवर पॉझिट्रॉन आढळतात. त्याची आयुर्मर्यादा (Mean life Period) सेकंदाचा कांही भाग इतकी असते. जेव्हां इलेक्ट्रॉन आणि पॉझिट्रॉन एकत्र येतात, तेव्हा ते अदृश्य होतात आणि त्यांचे गॅमा रेडियेशन तयार होतें.

$$_{1}e^{0} + {}_{-1}e^{0} \rightleftarrows hf$$

$hf \rightarrow$ गॅमा रेडियेशन.

ही प्रक्रिया उलट सुलट होऊं शकते.

आता आपण एकाद्या मूल द्रव्याचा अणु घेऊन त्यांतील अंतरंग पाहूं. उदा० हायड्रोजन अणु ($_{1}H^{1}$) चे वस्तूमान (Atomic weight) १ आहे. (१ वस्तूमान हा अंक तुलनात्मक घेतलेला आहे; कारण ऑक्सिजन अणु $_{8}O^{16}$ चे आणवीय वस्तुमान १६. अशी कल्पना करून सर्व मूलद्रव्याचे आणवीय वस्तुमान काढलेले आहेत.) हायड्रोजन अणुमध्यें १ प्रोटॉन आणि १ इलेक्ट्रॉन असतो.

प्रोटॉनची वस्तु १ असते आणि इलेक्ट्रॉनची वस्तु दुर्लक्ष करण्यासारखी आहे. म्हणून हायड्रोजनचे आणवीय वस्तुमान १ आहे.

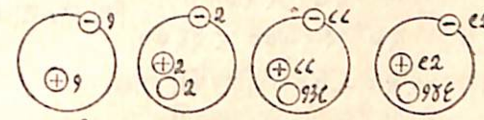

⊕ : प्रोटॉन , ⊖ : इलेक्ट्रॉन, O : न्युट्रॉन

हेलियम अणूमध्यें २ प्रोटॉन २ इलेक्ट्रॉन आणि २ न्युट्रॉन असतात. त्यामुळें त्यांचें आणवीय वस्तुमान ४ आहे. त्याप्रमाणें रेडियममध्यें आणि युरेनियममध्यें अनुक्रमें ८८ प्रोटॉन, ८८ इलेक्ट्रॉन, १३८ न्युट्रॉन आणि ९२ प्रोट्रॉन, ९२ इलेक्ट्रॉन, १४६ न्युट्रॉन असतात. म्हणून रेडियमचे अणवीय वस्तुमान २२६ आणि युरेनियमचें आणवीय वस्तुमान २३८ आहे. यावरुन एक गोष्ट चटकन लक्षांत येतें कीं, अणूंतील प्रोटॉन आणि इलेक्ट्रॉन हे सारख्या संख्येनें असतात. व आणवीय वस्तुमान प्रोटॉनसंख्या आणि न्युट्रॉनसंख्या यांच्या बेरजेइतकें असतें.

अणु आणि अणूंच्या अंतरंगांतील कणांच्या आकाराविषयीं विचार करूं. अणू आणि अणुकुटुंब कसल्याही तऱ्हेच्या अतिसूक्ष्म दर्शकांतून दिसूं शकत नाहीं. अणूची त्रिज्या $१०^{-८}$ सें.मि. म्हणजे $\frac{१}{१००००००००}$ सें. मि. इतकी असते, आणि अतिसूक्ष्मदर्शकांतून (Electron Microscope) आपल्याला जास्तीत जास्त फक्त $१०^{-५}$ सें. मि. म्हणजे $\frac{१}{१०००००}$ सें. मि. पर्यंत दिसूं शकतें. अणुकेंद्राची त्रिज्या ४×१०^{-१३} सें.मि.; इलेक्ट्रॉनची त्रिजा $१\cdot९\times१०^{-१३}$ सें. मि., इलेक्ट्रॉन, प्रोटॉन आणि न्युट्रॉन यांची वस्तू अनुक्रमें $९\cdot१\times१०^{-२५}$ ग्रॅम, $१\cdot६७२\times१०^{-२४}$ ग्रॅम आणि $१\cdot६७४\times१०^{-२४}$ ग्रॅम असतें. या अशा अति लहान आणि शून्यवत् वस्तूच्या अणुमध्यें प्रचंड अणुशक्ति कुठें आणि कशी सामावलेली असते तें आतां आपण पाहूं.

आईन्स्टाईन्चें समीकरण व सापेक्षतावाद

प्रख्यात शास्त्रज्ञ अल्बर्ट आइनस्टीन यांनीं विशिष्ट सापेक्षतावाद (Special theory of Relativity) इ. स. १९०५ सालीं जगापुढें ठेवून भौतिकशास्त्रामध्यें मोठी खळबळ माजविली. त्यांत त्यांनीं म्हटलें आहे कीं, विश्वांतील सर्वच पदार्थ गतिमान स्थितीमध्यें असल्यानें त्यांचा निश्चित वेग (Absolute velocity) काढतां येत नाहीं, प्रकाशाचा वेग (३×१०^{१०} सें. मी.) सर्व दिशेला सारखाच असून तो प्रकाशमान वस्तूवर अवलंबून नसतो. पदार्थाचा आकार-लांबी, रुंदी आणि जाडी––त्याच्या गतीवर अवलंबून असतो. त्यामुळें जर गतीचा विचार करावा लागणार तर त्यांत कालाचा (Time) अंतर्भाव करणें क्रमप्राप्त आहे. पुढें अशाच गाणितीसिद्धांतानें असें सिद्ध केलें कीं, वस्तूची अक्षयता (Conservation of Mass) आणि शक्तीची अक्षयता (Conservation of Energy) ह्या दोन गोष्टी भिन्नभिन्न नसून त्या एकच आहेत, त्यासाठीं त्यांनीं एक जगप्रसिद्ध असें समीकरणहि मांडलें, $E = mc^{2}$ (E = शक्ती, m = वस्तु (mass), C-प्रकाशाचा वेग) यावरून वस्तूचें रुपांतर शक्तींत आणि शक्तीचें रुपांतर वस्तूंत करतां येईल. या समीकरणाचा प्रत्यक्ष परिचय इ. स. १९४५ सालीं जगाला झाला. जपान मधील हिरोशिमा आणि नागासाकी या शहरावर अणुबॉंब (Atom bomb) टाकल्यावर, अणूपासून किती भयंकर शक्ति निर्माण होऊं शकतें हें जगाला एकदांचें कळून चुकलें. अर्थात ही गोष्ट स्वतः आइन्स्टीननाहि आवडली नाही. अणुशक्ति (Atomic Energy) चा उपयोग विघातक कारणासाठीं करण्यापेक्षां विधायक कार्यासाठीं करावा अशी त्यांची प्रामाणिक इच्छा होती. तसा त्यांनीं प्रयत्नहि चालविलेला होता.

आतां आपण आइन्स्टीन यांचें समीकरण घेऊं आणि त्यावरून अणुशक्तीचा परिचय करून घेऊं. जर m ची किंमत १ ग्रॅम असेल तर शक्ति :

$$E = mc^{2}$$
$$= १\times(३\cdot१०^{१०})^{२}$$
$$= ९\cdot१०^{२०} \text{ अर्ग. (Ergs)}$$

• कॉलेज, हायस्कूल, प्राथमिक शाळा, धार्मिक, इत्यादि पुस्तकें.

• इलेक्ट्रिकल गुड्स्, स्टेशनरी, कटलरी, फोटोग्राफी गुड्स् मिळण्याचें एकच ठिकाण

काबरा

लाइट हाऊस

बारामती.

Come one ! Come all !!

VISIT

MANIK PHOTO STUDIO

We satisfy you by our BEST PHOTOGRAPHY such as, group, portrait, flashphoto, and colour photo too.

Identity Card-Photos-A Speciality.

Station Road, BARAMATI.

इतकी होईल. त्याप्रमाणें एका अणुकेंद्रावर बाहेरून आल्फा कणानें अगर न्युट्रॉन कणानें भडिमार केला तर अणुकेंद्र बदलतें, आणि त्यापासून निराळे अणवीय वस्तुमान असलेला अणु तयार होतो. जर जास्त अणवीय वस्तुमान असलेला अणु तयार झाला तर त्याला अणुकेंद्र-संघटन (Nuclear fusion) म्हणतात. आणि कमी अणवीय वस्तुमानाचा अणु तयार झाला तर त्याला अणुकेंद्र-विघटन किंवा अणुकेंद्र-विदलन (Nuclear fission) म्हणतात. अशा प्रक्रिया होत असतांना त्यामध्यें वस्तूंचा क्षय होतो. उदाहरणार्थ— हायड्रोजन या कमी अणवीय वस्तुमान (At. wt. 1.) असलेल्या अणुपासून जास्त अणवीय वस्तुमान (At. wt. 4) असलेला १ ग्रॅम हेलियम तयार होत असतांना ०.००७५ ग्रॅम वस्तूचा क्षय होतो. आणि त्यामध्ये २००,००० कि. वॅ. तास शक्ती निर्माण होतें. जसें

$$\text{शक्ती} = E = mc^{२}$$
$$= ०.००७५\,(३ \times १०^{१०})^{२}\ \text{अर्ग}$$
$$= ६७५ \times १०^{१६}\ \text{अर्ग}$$
$$= \frac{६७५ \times १०^{१६}}{१०^{७} \times १००० \times ३६००}\ \text{कि. वॅ. तास.}$$

जवळजवळ = २००,००० कि. वॅ. तास.

वरील प्रक्रिया हायड्रोजन अण्वस्त्रामध्यें (Hydrogen Bomb) करविली जाते. 'मूर्ति लहान पण कीर्ति महान्' या म्हणीप्रमाणें विलक्षण किमया अणूमध्यें सामावलेली आहे. अशाच तऱ्हेच्या कितीतरी प्रक्रिया शास्त्रज्ञांनीं करून दाखविल्या आहेत. म्हणून अणूच्या अंतरंगाचा शोध आणि वेध घेण्याचे प्रयत्न प्रत्येक राष्ट्र अहमहमिकेनें करीत आहे.

• • •

मुंबईकर कापड दुकान

मद्रास बिन्नी कापडाचे प्रमुख विक्रेते

मेन रोड - बारामती.

हिमालयाची हिंमत मोठी

कु. शोभा शहा, पदवीपूर्व कला

हिमालयाची हिम्मत मोठी, उभे पाठिशीं चाळीस कोटी
चाळीस कोटी कृष्णार्जुन हे, उभे ठाकले देशासाठी ॥ ध्रु ॥
हिमालयाची पावन धरती
त्यावर येतां शत्रु चढुनी
घरांघरांतुन धांवत निघतिल
हिम्मतवाले, हिम्मत घेऊन
या मर्दांना अडवुन धरतिल अशा शक्ति ना तिन्ही लोकीं ॥ १ ॥
पंजाबांतुन सिंह निघाले
मर्द मराठे मावळांतुनि।
राजपुतांच्या जोहरज्वाला
आज पेटल्या घरांघरांतुनि
त्यागाच्या या समरप्रसंगीं कसलें सोनें, कसल्या गोष्टी ॥ २ ॥
शान्त खरे पण वैष्णव जन हे
वज्र भेदण्या प्रखर सूर्य हे
शान्त समजुनी पुढे न सरका
खबरदार ! ज्वाला पर्वत हे
कृतघ्नतेचा बदला घेण्या वीर निघाले कफन बांधुनी ॥ ३ ॥

★

तव प्रीत आठवून

बालकृष्ण वाघ, पदवीपूर्व कला

तव प्रीत आठवून, गावें मी नित्य गीत
वेड्या मनास माझ्या माहीत एक रीत ॥ ध्रु ॥
ती गौर अंगकांति, घनदाट केशपाश।
त्या लाजऱ्या कलिका, नाजूक दोन ओठ।
नयने नव्हेत सुमनें, नेत्रांत तो फुलोरा।
भुलणार नाही ऐसा, जगती असेल कोण ?
वेड्या मनांस वाटे, गावें तुझ्या पुढे मी।
तव प्रीत गीत गाता, जावें विरून स्वप्नीं।
स्वप्नांत शाश्वति ये, भेटीस भावनांच्या।
राहील स्वप्नसांठा, अश्रू भरून नयनीं ॥
दिधलीस तूंच वचनें, काळ्या भयाण रात्रीं।
मदहोश रातराणी, पसरे मनीं भरून।
तो स्पर्श, गीत, बोल, हृदयांत आग पेटे।
मम ऊर आठवाने, येतें भरून आज ॥

★

अनावर ओढ

बी. एम्. मोरे, पदवीपूर्व-कला

पहाटेचा गार वारा
भरवितो हुडहुडी ।
विलगता दोन जीव
सुरु होई धुडधुडी ॥
ऐन चैत्राच्या उन्हानं
जीव होतसे घावरा ।
स्पर्श होतांच ओठांचा
थंड होती घर्मधारा ॥
तारकांची आकाशांत
दडलेल्या चंद्रासाठी ।
अनावर होते ओढ
पुन्हां घेण्या गांठी-भेटी ॥
पडतां दंवाचे थेंब
पानफुलं थरारती ।
पिऊन कोवळीं किरणें
धुंद होऊनी नाचतीं ॥
पडता मृगाच्या धारा
तापलेल्या मातीवर ।
दरवळे मादकता
धरतीच्या अंगावर ॥

★

मराठी सुभाषितें

" मला नंदनवन नको आहे. स्वर्गांत जाण्याची माझी इच्छा नाहीं. मला केवळ मानवतेचीं दुःखें दूर करावयाचीं आहेत. दलितांचे अश्रु तेवढे पुसावयाचे आहेत. "

" जो अन्याय सहन करतो तो गुन्हेगार असतो, कारण असा मनुष्य जगांत अन्याय निर्माण करतो; नुसतें सहनशील असणें हा धर्म नव्हे. ज्यामुळें दुष्टांना उत्तेजन मिळणार नाहीं अशी वागणूक म्हणजे धर्म होय. "

—महात्मा गांधी

" स्त्रीवर विश्वास ठेवणें हा एक विरोधाभास आहे. त्यापेक्षां असत्यावर विश्वास ठेवलेला काय वाईट ?

—बायरन

" स्त्रीच्या ' होय ' किंवा ' नाहीं ' यांमधून टांचणी देखील जायला अवकाश नसतो. "

" शीलाच्या अभावींच आमचा पराभव झाला "

—हिटलर

● ● ●

मराठी साहित्यांतील विनोद

कु. पुष्पा सदाशिव रोंघे, पदवीपूर्व-कला

विनोद आणि हास्य यांचा फार निकटचा संबंध आहे; हास्य म्हणजे विनोद नव्हे. मात्र विनोदाने हास्याची निर्मिति होते. शब्द, व्यक्ति व प्रसंग यांच्यांत घडून येणारी विसंगति यांतून विनोद हा वाङ्मय प्रकार अस्तित्वांत आला.

आपण अनेक प्रकारचे विनोदी स्वभावाचे लोक पहातों. हे लोक जीवनामध्ये खूपच आनंद निर्माण करूं शकतात. विनोद हा साहित्याचा आरसा आहे असें म्हणतात; म्हणून वाङ्मयांत जितके उच्च प्रतीचे विनोद तितकें तें वाङ्मय उच्च प्रतीचें असें आढळून येतें.

विनोदाचा प्रारंभ फारच जुन्या काळांत झाला. संस्कृत भाषेंतहि बरेच विनोद आढळतात यावरून ते विनोद आपल्याकडे कांही नवीन नाहीत. सुभाषित आणि इतर व्यावहारिक शब्दांवर कोट्या करूनच विनोद निर्मिति केलेली असते; परंतु यापासून व्यावहारिक ज्ञानाचा साठा वाढविणें एवढेंच उद्दिष्ट होतें.

मृच्छकटिक या नाटकांत मात्र चांगलें आणि उच्च प्रकारचे विनोद आढळतात. यामध्ये विदूषक हेंच विनोदी पात्र न ठेवता बहुतेक सर्व पात्रांच्या तोंडून विनोद निर्मिति केलेली आहे. यामध्ये शब्दावर कोट्या तर आहेतच शिवाय शब्दनिष्ठ आणि प्रसंगनिष्ठ विनोदहि आहेत. दर्दुर वा पाथुरक यांच्या संवादांतून विनोदाचे बरेच पैलू बाहेर पडले आहेत. शकाराचे विनोदहि मार्मिक आणि साध्या भाषेंत केलेले आहेत. उदा. नुपुर शब्दाचा वास येतो आणि फुलमाळाच्या सुगंधाचा आवाज येतो. यांतील विदूषक हा व्यक्तिनिष्ठ विनोद करतो. त्याने वसंतसेनेच्या आईच्या पोटावर चेष्टा केली आहे. तो म्हणतो, " ज्या प्रमाणे स्वयंभू मूर्ति मध्ये ठेवून मगच त्यावर देऊळ बांधतात त्याप्रमाणें तुझ्या आईला अगोदर मध्ये उभे करून नंतरच तिच्यावर घर बांधलेले दिसतें. " हा विनोद फारच मार्मिक आहे. वीरक आणि चंदनक या दोन सैनिकांचें जातीबद्दलचे भांडण हे विनोदनिर्मितीसाठीच ठेवले आहेसे दिसते. तसेच विटाला उद्देशून काढलेले उद्गार हे शब्दनिष्ठ विनोदावर आधारलेले आहेत. " कुतो गतः भावः । " याला असे उत्तर मिळते कीं, " गतो ऽ भावः भावः "

एवढेच नाटक विनोदाच्यां विविध प्रकारांनीं नटलेले दिसून येते. त्यामुळेंच विनोद हा वाङ्मय प्रकार किती पूर्णत्वाला पोहोंचला हे दिसून येते. पण साधारणतः संस्कृतमध्ये विनोदाकडे दुर्लक्ष केलेले आढळते.

मराठी वाङ्मयांत मात्र फारच जुन्या आणि मराठाच्या सुरवातीपासून विनोद आढळतात. यापैकी नामदेवाच्या अभंगांत त्या विनोदाचे स्वरूप फारच भव्य दृष्टीस पडते.

सर्व संतमंडळी पंढरपूरला जमली तेव्हा प्रत्येकाच्या डोक्यावर बोटाने मारून गोरा कुंभार नामदेवाला म्हणाले, याचे डोके " फारच कच्चे दिसते. " तेव्हा विठोबाने त्याची परीक्षा घेतली. नामदेवाने केलेल्या भाकरी विठोबाने कुत्र्याचे रूप घेऊन पळवून नेल्या. तेव्हा देव भाकरी तुपाशिवायच खाणार म्हणून नामदेवाने त्या कुत्र्याच्या मागे तुपाची वाटी घेऊन पळायला सुरुवात केली. अशा प्रकारच्या आणि देवाला जेवायला घालणें वगैरे कथा तर प्रसिद्धच आहेत. यांतून भावात्मक विनोद सक्रियतेने दिसतो.

ज्ञानेश्वरीसारख्या ग्रंथांत सुद्धां विनोद आढळतो. त्यामध्ये मूर्ख लोकांचा विचार करताना सांगितले आहे की, मूर्खाला कोणीतरी अमृताच्या सागरांत सोडले तरी आपण अमृतसागरांत बुडून मरूं असेच तो म्हणत राहिला.

व्यावहारिक विनोद मात्र रामदासाच्या चरित्रांत दिसून येतो. ते शिष्याची परीक्षा कशी घेत वगैरे गोष्टींचे वर्णन अगदीच विनोदपूर्ण आहे.

एकदा रामदास स्वामीनी भोळारामला विडा कुटून आणावयाला सांगितला. शिष्याला खलबत्ता सापडला नाही. तेव्हा स्वतःच्या तोंडाने त्याने चावून दिला. रामदासांना

३

तो फारच गोड लागला. त्यांनीं शिष्याला विचारले, "आज खलबत्ता बदललेला दिसतोय." कल्याणस्वामी जरा चेष्टा करणाराच होता. तो म्हणाला 'होय.' तेव्हा त्यांनी सांगितलें "मला विड्याबरोबर खलबत्ताहि दाखवायला आणा," तेव्हा भोळाराम दुसऱ्या दिवशी एका हातांत विडा आणि दुसऱ्या हातांत आपले शिर घेऊन गेला व खलबत्ता दाखविला. तें पाहून स्वामी चकित झाले. त्यानीं भोळारामचें शिर परत चिकटविलें आणि जिवंत केले. ही कथा अद्‌भुत व विनोदी आहे.

तुकाराम महाराजांच्या अभंगांत स्वभावनिष्ठ विनोद बरेच आढळतात आणि ते कीर्तनकार बऱ्याच वेळा आपल्या कीर्तनांत सांगतात.

एक खेडवळ म्हातारी पंढरपूरला जाण्यासाठी वेशीपर्यंत जाते आणि प्रत्येक गोष्ट सांगण्यासाठी परत घरी येते. शेवटी तिला आपल्या प्रापंचिक ओढीमुळें पंढरपूरला जाण्याचें रद्द करावें लागतें.

विनोदी कवि एकनाथ महाराज यानी फारच विनोदी काव्य बनवून विनोदी काव्यांना वाङ्मयांत स्थान प्राप्त करून दिलें आहे. यांत लोकांची करमणूक हाच केवळ उद्देश होता. यालाच 'भारुड' असें म्हणतात. ललितांत दशावतारांतून देवांनी घेतलेल्या अवतारापैकी अवताराचें वर्णन करावयाचे ठेवीत. यामुळे लोकांची खूपच करमणूक होत असे.

तुकाराममहाराजानी विनोद हा शिखराला पोहोचविला. त्यांचे विनोद त्यांच्या कीर्तनांतून प्रकट होत असत; परंतु विनोदी वाङ्मयाच्या दृष्टीने त्याला फारच महत्त्व आलें. त्यांच्यां काव्यांत प्रसंगनिष्ठ विनोदांचा भरणा अधिक. याबद्दल एक गोष्ट सांगतात—

एकदा तुकाराम महाराज कीर्तनाला उभे राहिले. लोक कीर्तन खूपच लक्ष देऊन ऐकत होते. कीर्तन संपलें, सगळीं माणसें घरोघर गेलीं. एक मनुष्य मात्र तसाच बसून राहिला. तेव्हा त्यांनीं त्याला मोठ्या जिज्ञासेने विचारलें "तुम्ही का बसलांत?" तो म्हणाला, "माझी घोंगडी तुमच्या पायाखाली आहे ती द्या म्हणजे मी जातों" तसेच काही विनोदी अभंग म्हणजे, "गाठ पडली ठका ठका। त्याचे वर्म जाणे तुका॥" असे अनेक विनोद त्यांच्या साहित्यांत सांपडतात.

प्रभाकर हा शाहीर बाजीरावाच्या काळांत होऊन गेला. याच काळांत अमृतराय याने पण कांही काव्यें रचलीं. प्रारंभीं कांही अन्योक्तीच्या द्वारें विनोदी काव्यें लिहिलीं. शिवराम महादेव परांजपे हे विनोदी लेखक होते. त्यानीं जहाल व मवाळ यांच्यावर केलेली टीका फारच मार्मिक वाटते. व्याजस्तुति हा त्यांचा विशेष. आगरकरानीं त्या वेळच्या परिस्थितीवर जे लेख लिहिले ते विचार पुढे कोल्हटकर यानीं विनोदी पद्धतीने मांडले. हे लेख छद्मी होते. 'दसरा' या विडंबनामध्ये त्यांनी परिस्थितीचें वर्णन फारच विनोदाने केलेलें आहे.

गडकऱ्यांचें खाजगी जीवन (साहित्यांतील) विनोदपूर्ण आढळतें. त्यांनी शब्दावर कोट्या करून विनोद निर्माण केला आहे. त्यांच्या विनोदांत अतिशयोक्ति फारच आढळते. कोल्हटकर आणि गडकरी यांच्या विनोदांना अतिशयोक्तीचें गालबोट लागलें आहे असें म्हटलें आहे. आचार्य अत्रे यानी साहित्याच्या दालनांत फार बहुमोल आणि उच्च दर्जाच्या विनोदाची भर टाकलेली आहे. वि. मा. दि. पटवर्धन हे तर इंग्लिश वाङ्मयांतून विनोद घेऊन बनलेले लेखक होत. यानीं आपल्या लेखांचीं नांवें सुद्धा इंग्लिशाचीं ठेवलीं. श्री. ना. धों. ताम्हणकर यानीं विनोदामध्ये बरीच भर टाकली आहे. वि. आ. बुवा यांचे विनोद हे उच्च प्रकारचे पण कधीकधी फारच उथळ असतात.

अशा प्रकारे मराठी साहित्यांत विनोदाने फारच उच्च दर्जाचें स्थान मिळविलें आहे.

(प्रा. चिं. वि. जोशी यांच्या व्याख्यानाच्या आधारें.)

• • •

वुलनची-पँट

आनंदकुमार शांतिनाथ ललगुणकर, पदवीपूर्व वाणिज्य

इतरांना सामान्य वाटणाऱ्या हौसेसाठी, अविनाशने पुष्कळच खस्ता खाल्लया होत्या, भावना दडपून ठेवल्या होत्या, आणि चैनी-सुखी जीवनास, त्याने तात्पुरता कां होईना पण महत्‌प्रयासाने पूर्णविराम दिला होता.

परंतु आज त्याचें ध्येय साकार झालें होतें. रेंगाळत पडलेलें जुनें अधुरें स्वप्न सत्यसृष्टींत उतरलें. त्याच्या कर्तृत्ववान् जीवनाची फुलबाज्याची काडी, आज सुखा-समाधानाच्या ज्वलंत-प्रखर आणि शोभिवंत ठिणग्यांनी प्रफुल्ल होऊं लागली. आज अविनाश, आनंदाच्या हिमालयावर सुखा-समाधानाचीं कोवळीं उन्हें घेत होता. सुखा-समाधानाच्या अपार अवकाशांत अविनाश आज एखाद्या फुग्याप्रमाणे मनसोक्त अलगद तरंगत होता. पण—!

पण तो क्षणभंगुर फुगाच !

पुष्कळ काळपर्यंत रेंगाळत पडलेलें जुनें स्वप्न 'वुलनच्या पँटच्या' स्वरूपांत आता अगदीं थाटानें अवतरलें होतें. त्याची वुलनची पँट तयार झाली. त्याच्या वुलनच्या नव्या पँटची घरांतील सर्वच मंडळी फार तारीफ करीत होती. पण वाड्यांत समोरच राहणाऱ्या नलूनें, "अनिवाश, तुम्ही ह्या पोषाखांत खूप शोभून दिसता" या शब्दांत केलेली तारीफ मात्र अविनाशाच्या मनास वारंवार गुदगुल्या करीत होती. तिच्या त्या आपुलकीच्या आणि प्रेमळ मधुर वाक्यानें त्याला अस्मान ठेंगणं भासलं.

आज सुट्टीचा दिवस असल्यानें तो थोडा लवकर भाजीपाला आणण्यासाठीं घराबाहेर पडला. त्याच वेळीं त्यानें आपल्या मौल्यवान् अलंकाराचें 'ओपनिंग' केलं. ती वुलनची पँट चढवून, त्यावर परीटघडीचा ठेवणींतला सिल्कचा शर्ट बसवून आणि पायांत चकचकीत पॉलिश केलेले स्लीपर अडकवून अविनाश मोठ्या दिमाखांत आणि ऐटींत तसाच एखाद्या सिनेनटासारखा भाजीमंडईकडे निघाला.

रस्त्यानें जात असतांना—

"यार! देखो, देवआनंद निकला है!" "दोस्त जंगली कहो, जंगली!" "आणि, ———" आणि अशा पदव्यांचे गजर अविनाशच्या कानांवर आदळूं लागले. सध्यांच्या काळांतील ह्या पवित्र आणि मोठ्या हृद्याच्या पदव्यांनीं अविनाशची छाती इंचभराने फुगल्याशिवाय राहिली नाही.

सुट्टीचा दिवस असल्याने अविनाशचे ऑफिसमधील दोन जिवलग मित्र शहराच्या प्रमुख चौकांत आढळले. त्यांनी नव्या पँटची तोंड फाटेपर्यंत तारीफ केली. त्याच्या पँटचें कापड, तिची शिलाई, विशेषतः त्याला ती पँट कशी शोभून दिसते, वगैरे बाबत भरपेट प्रशंसा झाली.

परन्तु, ह्या स्तुतिसुमनाच्या वर्षावापेक्षाहि नलूचें सकाळचें प्रेमळ आणि कोमल सुवर्णवाक्य मात्र त्याला जास्त मोलाचें आणि अभिमानास्पद वाटलें. पण तें कां? हें मात्र त्या दोन जीवांनाच ठाऊक!

नेहमीं पायजमा सदऱ्यांत, किंवा क्वचित कॉटनपँट व ढगळ्या मॅनिलांत वावरणारा हा अविनाश त्या आकर्षक व मोलाच्या अलंकारामध्ये, कमालीचा रुबाबदार दिसत होता. आणि तितकाच समाधानी-प्रसन्न दिसत होता. आज त्याच्या बोलण्या-चालण्यात आगळाच रुबाब ओसंडत होता, हें स्पष्टच दिसत होतें. आज तो फार फार बदललेला होता; नोकरी मिळाली त्यावेळी झालेल्या आनंदापेक्षाहि आजच्या आनंदांत आणखी कांहीं 'खास' होतें.

त्याच्या मित्रांनी बोलायच्या आंतच, अविनाशने त्यांना दिलखुष रेस्टॉरंटमध्ये नेले. आज त्या पँटला साजेलसे तीन 'स्पेशल' चहा त्यांच्या पुढ्यांत सेवेला सादर झाले. पुष्कळ गप्पा-गोष्टी झडल्या. बऱ्याचशा त्या सुरेख पँटसंबंधीं! मग अविनाशनें चहाचें बिल दिलें. तें त्रिकूट रेस्टॉरंटलगतच्या 'आनंद-पानगृहा' कडे वळलें. मसालापानानंतर त्याच्या मित्रांनीं 'सिमलाचा' एक झक्क बार भरला, आणि हेहि बिल अविनाशने अगदी खुषीनें दिलें. कारण, आजचा शुभदिन हा अविनाशच्या पँट-उद्‌घाटनाचा मोलाचा दिवस होता.

सुट्टीचा दिवस आणि त्यांत हा आनंदाचा दिवस म्हणून अधून-मधून सिनेमाला जाणारे हे सिनेरसिक आतां पिक्चरबाबत गप्पा छाटूं लागले. थोड्याच अंतरावर, मध्यचौकांत एक भलें मोठें पोस्टर अविनाशला दिसलें. जवळ गेल्यानंतर त्या भव्य व सुशोभित पोस्टरवर, ‘ म्युझिक डायरेक्टर, ’ ‘ शंकर-जयकिशन ’ हें वाचताच त्या तिघांनीं पिक्चरला जाण्याचा बेत पक्का केला; तो चित्रपट ‘ कौटुंबिक ’ आणि ‘ आवडत्या कलाकारांचा ’ आणि संगीत-दिग्दर्शकांचा होता.

अविनाशच्या संगीतमय जीवनांत ‘ शंकर-जयकिशन ’ ह्या संगीत-दिग्दर्शकाला मानाचें आणि मोलाचें स्थान होतें. त्या संगीत-दिग्दर्शकाची सोनेरी फ्रेमची एक तसबीरसुद्धा त्यानें आपल्या रुम मध्ये अगदी सहज डोळ्यांत बसावी अशी बसविलेली होती. त्या संगीत दिग्दर्शकाचा चित्रपट आणि नवी वुलन पँट...सिनेमाचा बेत पक्का झाला त्या त्रिकूटानें संध्याकाळी कुठे, केव्हा जमायचें तें योजून आपापले मार्ग पत्करले.

—खरोखर अविनाश आज फार आनंदी-समाधानी होता. भाजीमंडईत एरव्ही भावांत घासाघीस करुन ४।८ आण्याची भाजी खरीदणाऱ्या व्यवहारी अविनाशने आज तब्बल १–१ रुपयाची भाजी खरेदी केली. कारण आज ‘ए’ च्या ‘ऐवजी’ साहेब हें संबोधन त्याला जवळ खेचत होतें; आणि ‘ साहेब ’ कोणाचें मन कसें मोडणार ? घासाघीस करणे म्हणजे त्याच्या मौल्यवान दागिन्यास झाळ देण्यासारखे म्हणजेच, मोलाच्या पँटला ठिगळें देण्यासारखेच दिसलें असतें. भाजीपाला खरेदी करुन अविनाशने आपल्या पायाच्या पँटच्या वेष्टनांत गुंडाळलेल्या कातरीनें घरचा रस्ता कापण्यास आरंभ केला. त्याच्या गोऱ्यागोमट्या तंगड्या-बांधेसूद उंच्यापुऱ्या देहावर तो मोलाचा दागिना कमालीचा रुबाबदार दिसत होता. रस्त्यावरच्या बहुतेकांच लक्ष आपल्या सुखी-समाधानी आणि आकर्षक देहाकडे लागलेलें आहे हें त्याने केव्हांच ताडलें होतें.

पण ?

पण त्या सुखा समाधानासाठी, आनंदासाठी म्हणजेच वुलनच्या पँटसाठी आजपर्यंत त्या प्रयत्न-मूर्तीला, किंमती गोष्टींचा त्याग-त्रास-कष्ट सहन करावे लागले; त्याला कित्येक चैनीचे सुखाचे विचार दाबून ठेवावे लागले या बद्दलची कल्पना अथवा जाणीव, ह्या बघ्यांना कशी असणार ?

त्या पँटसाठी सोसलेल्या यातना एका क्षणांत त्याच्या अंतरंगांत उसळल्या.

कसेबसें शिक्षण पूर्ण करुन, डिग्री प्राप्त करुन महत् प्रयासानें एका प्रख्यात ऑफिसमध्ये बऱ्या वेतनावर तो चिकटला होता. इकडे आशावादी जीवनाची सकाळ उगवली आणि तिकडे लवकरच वडिलांच्या एकाएकी मृत्यूनें, निराशेची संध्याकाळ अंधारली. तीन भावंडे, माता यांची जबाबदारी आणि वडिलांनीं ठेवलेला कर्जाचा बोजा अविनाशवर पडला. वाढता खर्च व महागाई यांना तोंड देता देताच पुरेवाट झाली. अविनाशला चैनी-सुखी जीवनास रामराम ठोकावा लागला. तरी अविनाश म्हणजे प्रयत्न-त्यागाची साक्षात् मूर्ति व समंजस-विचारी प्रवृत्तींची खाण होती. एकंदरींत त्याच्या जीवावर ते कुटुंब सुखाचे दिवस पाहूं लागलें.

आपण एखादी वुलनची पँट शिवावी, अशी त्याची फार दिवसापासूनची इच्छा होती. त्याकरिता हॉटेल, सिनेमा, अशा चैनी गोष्टींना त्याने फाटा दिलेला होता; आणि इतर खर्चाची बाजू सावरुन त्यानें अगदीं अलिकडे मित्रासमवेत एका प्रख्यात दुकानात वुलनचें कापड घेतलें. पँट एका नामवंत शिंप्याकडे शिवायला टाकली. आणि ५०।६० रुपयाचा तो एक ‘ दागिना ’ केला.

एखाद्या बड्या कंत्राटदाराच्या मुलाला “ नाईट-लेंग्या ” सारखी वाटणारी पँट अविनाशला मोलाचा दागिना वाटत होता. त्या विचार तंद्रींतच अविनाश घरीं आला. योगायोगानें अविनाशची आणि नलूची पुन्हा गांठ पडली आणि तिच्या स्मितानें अविनाशला पुन्हा अस्मान ठेंगणें भासलें. अविनाशच्या सुखासमाधानाला आता दुथडी पूर आला होता. आज बराच उशीर झाल्यामुळें घरीं वाट पहात बसलेली आई, अविनाशला पाहता क्षणींच उठली आणि, त्याच्या हातांतील पिशवी खाली ठेवून तिने त्याची दृष्ट काढली. या मायलेकरांचे अविनाशच्या वडिलांच्या फोटोकडे नकळत डोळे वळले. आईचे डोळे पाणावले. “ असेच सुखाचे दिवस दाखव ! ” अशी नम्र प्रार्थना तिनें ईश्वरास केली. अविनाशनेंहि पूज्य पित्याचा आणि ईश्वराचा आशीर्वाद मागितला.

आज घरीं जेवणाचा खास बेत होता. आणि त्यासाठी, नलू खास निमंत्रित पाहुणी, तशीच घरकामांत, अविनाशच्या आईस मदत करीत होती ! एवढं असूनहि आज अविनाशला जेवण म्हणावं तसं गेलं नाही.

थोड्या विश्रांतीनंतर ५ । ६ च्या सुमारास अविनाश धाकट्या भावंडांसह घराबाहेर पडला. पार्कमधून फेरफटका मारल्यानंतर, आण्णा आज फार खुषींत दिसतो आहे हें जाणून बच्चेलोकांनीं, लज्जतदार भेळीवर ताव केव्हांच साधून घेतला होता. पुष्कळ रमल्यानंतर, अविनाशला सिनेमाला जायचें होतें म्हणून, अविनाश मोठ्या आतुरतेने घराकडे वळला. जेवणानंतर त्याने बडीशेप चघळत कॉटवर पडून थोडी विश्रांति घेतली. आणि आईस सांगून तो पुन्हा रुबाबदार पोशाखांत शीळ घालीतच, एखाद्या ‘ हीरो ’ प्रमाणे वाड्याबाहेर पडला.

गर्दीने गजबजलेल्या आणि रोषणाईने सजलेल्या रस्त्यावरुन तो नऊ वाजायच्या आंत चित्रपटगृहांत आला तिथल्या रोषणाईत अविनाश त्याच्या रुबाबदार पोषाखामुळे आणि दिलखुलास मनाने झगमगत होता. बेत अगोदरच ठरल्यामुळें त्याचे साथी अगदीं वेळेवर हजर होतेच.

आकर्षक पोस्टरवर नजर फिरवून, तें त्रिकूट आवारांतील कँटीन मध्ये शिरलें. चहा-पानाचे झक बार मारले गेले. पानाने रंगलेल्या आणि धुराने भरलेल्या तोंडाने, ते चित्रपटगृहांत प्रवेश करण्यासाठी निघाले. जागा सकाळींच रिझर्व्ह केलेल्या होत्या.

नेहमीं ७० नया पैशावर बसणारें हें त्रिकूट आज “ वन्-फाईव्हच्या ” खुर्च्यांवर स्थानापन्न झालें. चित्रपटगृहांतील काही व्यक्ति अधूनमधून त्या तीन जीवांकडें वेगवेगळ्या दृष्टिकोनांतून पहात होत्या. लवकरच पंख्याचा वेग वाढला आणि दिव्याचा झगमगाट अंधेरनगरीच्या स्वाधीन झाला. न्यूज नंतर लवकरच चित्रपटाच्या टायटल् म्युझिकला सुरुवात झाली.

तो ठेका ! ती मधुर चाल ! आणि तें वास्तव आणि हृदयस्पर्शी कथानक ! चित्रपट सर्वांना आवडला; परंतु त्याचा शेवट मात्र अविनाशच्या विचारी मनाचा ठाव अजूनहि घेत होता. रात्रीं सिनेमा सुटल्यानंतर ऑफिस बद्दल थोड्या गप्पा छाटून तें त्रिकूट रात्रीच्या भकास दिव्याच्या उजेडात लवकरच लुप्त झालें.

घरीं आल्यानंतर अविनाशने थेट आपल्या माडीवरील रुमकडे धूम ठोकली. आणि आपला मोलाचा दागिना म्हणजेच ती त्याची “ वुलनची पँट ” काढून त्यानें ती खुंटीवर टांगली. त्या मोलाच्या दागिन्यासाठी तो लवकरच, त्या दागिन्यांच्या इतमामाप्रमाणें सोय करणार होता. नेहमी प्रमाणें दार सताड उघडें टाकून, निःशंकपणें तो कॉटवरील बिछान्यावर आडवा झाला. थोड्याच अवकाशांत, सुखा-समाधानाच्या नगरींत मनसोक्त वावरलेला तो सुखी जीव निद्रादेवीच्या स्वाधीन झाला.

अविनाश सकाळीं जागा झाला तो त्याच्या आईच्या करुण किंकाळीने. त्याच्याच खोलींत आई आलेली होती आणि त्याला उठवत होती.

अचानक झोप उडाल्यामुळें तो डोळे चोळतच उठला. काय झालें तें समजण्यासाठी तो आईकडे बघत होता. आईच्या तोंडून शब्द फुटत नव्हता. ती खोलीच्या उघड्या दरवाज्याकडे हात दाखवत होती. बाहेर गच्चींत दोन तीन वानर मजा मारत होते.

अविनाशनं डोळे फाडफाडून बघितलं–त्यावानराच्या हातीं त्याची नवी वुलनची पँट होती. काल साकार झालेल्या स्वप्नांच्या आज भल्या सकाळीं चिंध्या चिंध्या होत होत्या.

• • •

प्रेमकवि–गोविन्दाग्रज

कल्याणराव वायसे, पदवीपूर्व-वाणिज्य

मराठी कवितेच्या संपन्न दालनामध्ये प्रेमाचे पहिले शाहीर अशी बहुमानाची पदवी मराठी रसिकांनीं गोविंदाग्रजांना स्वखुषीनें दिली आहे. आत्मनिष्ठ प्रेम-कवितेचा पहिला प्रवाह आधुनिक मराठी कवितेचे जनक मानल्या जाणाऱ्या केशवसुतांनीं मराठी कवितेच्या पात्रामध्ये सोडला; हें सत्य असलें तरी खरी भावोत्कट प्रेमकविता गोविंदाग्रजांनींच मराठी रसिकांना सादर केली यांत शंका नाही. राधाकृष्णाच्या पारंपरिक संकेताआड न दडतां व्यक्तीला आपल्या प्रामाणिक भावना मनमोकळेपणानें व्यक्त करण्यास काव्यांत प्रत्यवाय असूं नये हा दावा केशवसुतांनी आपल्या काव्यांतून प्रथम मांडला. 'अशी असावी कविता...' असे विचारणारे तुम्ही कोण असा सरळ प्रश्न त्यांनी टीकाकारांना टाकला. त्यांच्याच पावलांवर गोविंदाग्रजांनी टाकलेले पाऊल त्याच्याहि पुढे गेले. केशवसुत व गोविंदाग्रज उभयतांनी आत्मनिष्ठ प्रेमकविता लिहिली तरी संस्कृत काव्यनाट्यांतील शृंगाराचे संकेत आपल्या काव्यांत वापरण्याचा मोह केशवसुतांनाहि टळला नाही; शिवाय त्यांनी जी प्रेमकविता लिहिली ती सफल विवाहित प्रीति-मधूनच उद्भवलेली होती. प्रेमनिराशेची किंवा विरहाची दारुण व्यथा तिच्यामध्ये नव्हती. म्हणूनच ती गोविंदाग्रजांच्या कवितेपेक्षा कमी उत्कट ठरली.

गोविंदाग्रजांची प्रेमकविता मात्र वैफल्य आणि विरह यांच्या व्याकुळतेने न्हाऊन निघालेली आहे. तशात हा विरह तात्कालिक स्वरूपाचा साधासुधा विरह नाही. त्याचा उगम वैफल्यांत व विरहांतच आहे म्हणूनच ही कविता आपल्या उत्कटतेनें, वेदनेनें अंतः-करणाला जाऊन भिडते. इतकेंच नव्हे तर तिथेच घुमत राहते. 'निर्दय बालेस',...'प्रेम आणि मरण' ....'गोफ'...या सारख्या त्यांच्या कविता वरील विधानांची साक्ष देतील.

गोविंदाग्रजांची प्रेमकविता रसिकतेच्या दृष्टीनें उत्कृष्ट झाली ती तिच्या आत्यंतिक उत्कटतेमुळें हे तर खरेंच; परंतु त्यालाहि एक कारण या संदर्भात तितकेंच महत्त्वाचें आहे. गडकऱ्यांनी आपल्याला लाभलेल्या कल्पकतेच्या, विनोदाच्या व भाषावैभवाच्या देणगीपुढे कलेची बूज ठेवावी तितकी ठेवली नाही. हा कटु अनुभव त्यांच्या नाटकांतून, विनोदी लेखांतून व इतर विषयावरील कवितांमधून विशेषत्वानें येतो. त्यांनीं अलंकारिकतेचा, कल्पकतेचा वेळोवेळीं अतिरेक केला व त्याचा परिणाम त्यांच्या कलाकृतींत अनिष्ट स्वरूपांत झाल्यावाचून राहिला नाहीं. गडकऱ्याची प्रेमकविता या दोषांतून गुणांच्या अतिरेकापासून सुदैवाने दूर राहिली आहे. तिची भाषा बहुधा सहजसुंदर व साधी असून अलंकाराचा सोस तिने दूर ठेवला आहे. 'गोफ' ही कविता याचें उत्कृष्ट उदाहरण आहे. अत्युत्कट शोकाच्या भावनेला अलंकारिक अवजड भाषा विशोभित ठरली असती हें जाणून की काय या कवितेची भाषा अत्यंत साधी परंतु सुगम व भावगर्भ झाली आहे. 'प्रेम आणि मरण' या कवितेंतहि अचूक व मित शब्दयोजनेनें अतिशय सामर्थ्य निर्माण झाले आहे. "क्षण एक पुरे प्रेमाचा, वर्षाव पडो मरणांचा" यासारख्या ओळींना तर मराठी काव्यजगतांत सूत्रवाक्याचा मान प्राप्त झाला आहे. प्रेमनिराशेप्रमाणें गोविंदाग्रजांचा प्रीती-वरचा अढळ, दुर्दम्य विश्वास आणि प्रेमासाठी कांहीहि सहन करण्याची आपली तयारी याचें उजळ दर्शनहि या कवितेंत प्रकर्षानें घडते. गडकऱ्यांचें प्रेमाचें तत्त्वज्ञान काव्यमय उत्कटतेने सामावून घेणारी म्हणून या कवितेला जें अग्रस्थान दिले जाते ते योग्यच आहे, यांत शंका नाही. 'अल्लड प्रेमास' या कवितेंत नवथर तरुण-वयांतील हळव्या भाबड्या मनाच्या भावना अत्यंत प्रांजलपणे व्यक्त झाल्या आहेत. 'प्रेमा येथें शपथ लागते ...प्रासावाचून कविता अडते'...या ओळीमध्ये जगाच्या व्यवहारांत येणारा विदारक अनुभव कटु उपहासानें व्यक्त झाला आहे....फुलें वेचिली पण....ही लांबलेली कविता सांकेतिक वळणाची असली तरी...गोफ....ही कविता मात्र या दोषापासून पूर्णतया अलिप्त असून अत्यंत स्वानुभूतीची धग घेऊन आल्यामुळे हृदयस्पर्शी झाली आहे.

त्यांचें प्रेमाचें तत्त्वज्ञान पाहताना—

It is better to have loved and lost
Than never to have loved at all.

हे टेनिसनचें तत्त्वज्ञान त्यांना मान्य असल्याचें दिसून येते.

• • •

वळण

कु. वसुधा लंके, पदवीपूर्व-विज्ञान

सारं वातावरण उदासीनतेनं भरून गेलंय. सगळीकडे शांतता पसरली आहे. मध्येच एखादी वाऱ्याची झुळूक येते अन् पानांची सळसळ आणि पुस्तकांच्या कागदांची फडफड शांततेचा भंग करते. बाकी सारं कसं स्तब्ध आहे. पण माझ्या मनांत भावभावनांची खळबळ आणि विचारांचे काहूर यांनी थैमान घातलंय.

डोळ्यासमोर सकाळीं कॉलेजमध्ये घडलेला प्रसंग पुन्हपुन्हा येतो आणि तुझ्या अनुपस्थितीची जाणीव अधिक तीव्रतेनें करून देतो.

आज कॉलेजला उशीर झाला. मी सरांना परवानगी विचारली आणि सरांनी ती दिलीहि; पण जाता जाता त्यांनीं टोमणा मारलाच. ते म्हणाले, "आजकाल बांगड्यांचं स्थान घड्याळांनी घेतलं आहे. घालायचं तें केवळ हौसेखातर, पण तदनुषंगानं वक्तशीरपणानं वागण्याचं कोण घेतो मनावर? वेळ जात असतो आपल्या मार्गानं" आणि यानंतर साहजिकच सगळ्यांच्या नजरा माझ्याकडे वळल्या आणि क्लासमध्यें हास्याचा कल्लोळ उठला त्या वेळीं मात्र मला शरमेनं मेल्यासारखं झालं. येणारं रडूं महत्प्रयासांनी मी आवरलं; पण त्याचा परिणाम डोकेंदुखींत झाला.

मनांत विचार येतात खरंच आज तूं असतास तर मला उशीर झाला नसता, इतकंच नव्हे तर तूं असतास तर मला त्या बोलण्याचं कांही वाटलंहि नसतं; पण तूं नसताना मला हें सहन करावं लागावं...

कानांत हास्याचा आवाज घुमत आहे आणि त्यानंतरची माझी स्थिति हा प्रसंग मनःपटलावर पुनः पुन्हा चित्रित होत आहे. मनाची ही अस्वस्थता दूर करण्यासाठी हातांत नाममात्र धरलेलं पुस्तक टेबलावर टाकून रेडिओचें बटन फिरवले तो त्यातून गाण्याचे स्वर बाहेर पडले.—

"विसरशील खास मला दृष्टिआऽडहोऽऽताऽऽ
वचनेंहि गोऽड गोऽड देशी जरी आऽऽतांऽऽ"

आणि तूं, तूं मला पूर्णपूणें विसरून गेलास?

मनांतील विचारचक्र थांबण्यासाठीं मी रेडिओ लावला पण त्यामुळे त्या विचारचक्राला अधिकच गति मिळाली आणि तुझ्या स्मृतिचक्रात मी सभोवतालचं वातावरण विसरून गेले. रेडिओचा स्वर पानांची सळसळ, कागदांची फडफड कशाचंच अस्तित्व मला जाणवत नाहीं; फक्त जाणवते ती तुझी अनुपस्थिति! आणि तुझ्या स्मृति मस्तकात थैमान घालू लागतात. नाही तरी माझ्याजवळ तुझ्या स्मृतिखेरीज काय उरलंय?

नेहमीच्या संवयीप्रमाणं माझी नजर सहजगत्या तुझ्या ठराविक आसनस्थानी'जाते; पण तुझे अस्तित्व नसल्यानें साश्रु नयनांनी मला तोंड फिरवावं लागतं. खरच कां मला तुझा ध्यास लागला आहे? आणि तुला? तूं मात्र अर्ध्यांतूनच मला सोडून गेलास....

फारच थोड्या अवधींत तूं मला जिंकलंस. जशी मी कॉलेजमध्ये जाऊं लागले तेव्हापासूनच तुझे आमच्या घरीं आगमन होणार अशी गोड बातमी वारंवार माझ्या कानावर येत होती. मलाहि तुझ्याबद्दल फार कुतुहल वाटायचे. अशातच एके दिवशी वडिलांच्या बरोबर तूं आमच्या घरीं आलास. माझे काका आणि वडिल यांच्यात तुझ्याविषयीं चर्चा चालली होती. अनिवार जिज्ञासेनं

दाराला कान लावून मी तें संभाषण ऐकत होते. अितक्यांत वडिलांनी मला बाहेर बोलावलं आणि विचारलं काय, " सुधा पसंत आहे ना ? "

खरं म्हणजे पहिल्याच दृष्टिक्षेपांत तूं मला जिंकलस. त्याच क्षणी जन्मजन्मांतरीच्या सोबतीची मला मनोमन ओळख पटली. पण तुला...

तुझें मोहक रूप आणि ऐटबाजपणा अजून माझ्या डोळ्यांत तरळत आहे. तुझा गोड आवाज अजून कानांत गुंजारव करीत आहे. तूं मला मिळतांच माझ्या आनंदाला पारावार राहिला नाहीं. वडिलांनी जेव्हां माझा हात तुझ्या हातीं दिला तेव्हा तर....

कसं सांगू ? भावनांचं वर्णन शब्दांत का करतां येतं ? मी मोहरलें. सार्‍यांच्या नजरा माझ्यावर खिळलेल्या पाहून लाजले आणि या आनंदात कोणी सहभागी होऊ नये यासाठीं तुझ्यासह माडीवर पळालें. तिथें मात्र मी तुला मनसोक्त न्याहाळून पाहिलं. तृप्तीसाठीं मी न्याहाळीत होते, पण तृष्णा अधिकच वाढत होती. आणि हातीं दिलेला हात तुझ्याच हातीं राहूं दिला. एकदा हातीं दिलेला हात जन्मभर धरण्याची रीत आपल्यांत आहे; पण तूं——

आज दुसर्‍या कोणाचा हात तुझ्या हातात असेल. तूं त्या हाताच्या विळख्यांत विसावत असशील. तूं खूप-खूप आनंदी असशील पण मी—? माझ्या मनःस्थितीची कल्पना तुला कशी येणार ? दिलेलीं वचनं मोडणं आणि प्रेमभंगाच्या वणव्यांत होरपळण्यासाठी सोडून जाणं हें तर तुमचं पुरुषांचं पौरुष ! त्याला तूं तरी कसा अपवाद रहाशील ? वळणाचं पाणी वळणाला गेल्याशिवाय कसं राहील ?

आणि मी .... माझं वळण .... ? सगळ्यांना कां वळणं घेता येतात ? मी आणि माझं वळण ...... दोघेहि सरळपणाच्या हव्यासात पछाडलेले, लांब-लांब जाणार्‍या रस्त्यासारखे तुझी प्रतीक्षा करीत राहूं........त्याशिवाय गत्यन्तरच नाही. कोणी साथ देवो अथवा न देवो, कोणी हंसो अथवा निंदा करो, मीं आपली तुझ्या, एकेकाळीं एके समयी अनुभवलेल्या सहवासाने भारावलेली सतत तुझीच वाट पहात राहीन...तुझी एकदा पाहिलेली मूर्ति डोळ्यासमोरून सरतच नाहीरे ! मी करूं तरी काय....?

> **तुझें रूप तें भव्य पाहून पूजून**
> **उराशीं कशी घेऊं मी काजवे**
> **नको क्षुद्र श्रृंगार तो दुर्बळांचा**
> **तुझी दूरता त्याहूनि साहवे.**

मी रस्त्याने जाते. लोक कुचेष्टा करतात. कॉलेजांत मुलें टिंगल करतात....करोत बिचारे. त्यांनी कुठं अनुभवलंय् जीवन ? पुस्तकी पांडित्यानें जीवनाची चिरफाड करून मिरवणारे, अर्ध्या हळकुंडाने पिवळे झालेले केविलवाणे जीव....जाऊं देत ! जाणिवेनें जगलेल्या क्षणांची अमरता, महानता त्यांना कशी कळणार ? मी—आणि तुझ्या विरहांत हृदय जाळीत जाणारी वेदना—एकमेकींच्या जीवाच्या मैत्रिणी वावरतों आहोंत या वेगडी जगाच्या दीनवाण्या हरकती पाहत, ओठावर हास्य आणि अंतःकरणांत जळते निखारे फुलवून.......

• • •

वेषभूषेचें वेड

रामलिंग बापुराव बोराटे, पदवीपूर्व-विज्ञान

सकाळचे १० वाजले असतील. तेवढ्यांतच आईची हांक कानीं आली. परन्तु ती माझ्यासाठी नव्हती. तर माझी बहीण मंदा हिच्यासाठीं होती. ती आपल्या खोलींत वेणी घालीत होती. कॉलेजची वेळ झाली होती. तरी तिचे आटोपले नव्हतें. मग मात्र आई कडाडली आणि म्हणाली, " अग मंदे ! पुरे झाला तुझा नखरा. येवढ्या वेळांत आम्हीं ४ वेळां केस सारखे केले असते. आणि तूं वेणी घालत आहेस. त्या वेळांत माझी धुणीभांडी झाली, केर झाला, आणि भाजीला फोडणी टाकली, पोळ्याला बसलें तरी सुद्धां अजून तुझी पावडर लावणेंच चाललें आहे ! आमच्या काळीं असा हा नट्टापट्टा नव्हता. आणि जर समजा केला असता तर पाठींत आईचें लाटणें बसलें असतें. पण हल्लीं या शाळा-कॉलेजामध्ये मुली जावयास लागल्यापासून फार बिथरल्या आहेत. फुगे पाडतात, बटा कपाळावर घेतात. लिपस्टिक का फिपस्टिक लावतात, वाटेल ती थेरं करतात. "

खरंच माझ्या बहिणीला का बरे उशीर लागतो ? खरंच ती असें थेर करते कां ? असें माझ्या मनांत सहजच विचार येऊन गेले.

झालं; पण दुसरा विचार मनांत आला; कीं नाहीं, तिला एकटीलाच उशीर लागत नाहीं, तर मला सुद्धा लागतो. काकांना, माझ्या वडिलांना लागतो, एवढेंच काय पण धाकटी पुष्पासुद्धां मंदाचंच अनुकरण करते. मग आई इतकी का चिडली ? खरोखर मंदा अशी वागते कां ? नाही. माझ्या वर्गांतील दुसर्‍या वर्षाच्या मुली तर फारच थेर करतात. स्कर्ट घालतात, आज बदामी गळ्याचा ब्लाऊज तर उद्यां गोल गळ्याचा, तर परवा चौकोनी, आज चौकटी पातळ तर उद्यां मफतलाल ग्रूपचे तर परवा शहापूरचे आणि नंतर पँट—

तशीच मुलेंहि उलनची, कॉटनची अथवा टेरेलिनची पँट वारंवार बदलतात. उद्यां शार्कस्किन मॅनिला, तर परवा फेंट निळा ओशन शर्ट आणि दुसर्‍या दिवशीं नेहरू शर्ट आणि टोपी आणि तेरवां जिना कॅप.

आणि मग माझ्यापुढे ती म्हण उभी राहते, " एक नूर आदमी दस नूर कपडा. " तिची सार्थकताहि मला पटते.

परन्तु तेवढ्यावरच माझी नजर ठरत नाही तर मला भिंतीवर लावलेला आजोबांचा फोटो दिसूं लागतो. अहाहा ! काय तो पेहराव ! तें धोतर; नेसण्याची ऐट काय भपकेबाज आहे. तो झोळ तर अगदीं संपूर्णपणें दिसत आहे. तो सदरा आणि त्यावरील तीं बटणें अशी व्यवस्थित लावलेली आहेत, त्या शर्टची इस्त्री अजूनहि दिसत आहे. ती कॉलर तर पहा कशी ताठ आणि व्यवस्थित ठेवली आहे आणि तें उपरणें तर जरीकाठीच आहे; पण तें कसें वापरलें आहे पहा. त्यावर एक घडीहि दिसत नाही आणि ते सांखळीचें घड्याळ जरी खिशांत असलें तरी साखळी मात्र दिसत आहे. ती मुद्दाम बाहेर ठेवली आहे. आणि तो रुमाल बांधण्याची ऐट, त्याच्या त्या जरीच्या पट्ट्या कशा एकावर एक आल्या आहेत. एखादी सुरकुती असेल तर शपथ ! तो चष्मा त्या पिळदार मिशा आणि बसलेले गाल—

आणि शेजारीच असलेला आजीचा फोटो, तिचा थाट तर औरच आहे. तिचा तो भांग पहा किती सरळ आहे. एखाद्या भूमिति शिकणार्‍या मुलाला सुद्धां पट्टीच्या सहाय्यानें इतकी सरळ रेषा काढता येणार नाहीं. ते केस पहा कसे छान बसविले आहेत. कुठेहि वर आलेले नाहीत. तो अंबाडा कसा घट्ट बांधला आहे, ते कपाळावरील रेखीव बदामी कुंकू आणि त्याखालचा हळदीचा बारीक ठिपका कसा उठून दिसत आहे. ती नथ तर आजीला शोभिवंत करून सोडीत आहे. त्या कानांतील चौफुल्या, वाक्या. आणि त्या अहाहा, काय हो म्हातारीची ऐट—

तें पातळ तर पहा कसं नेसलं आहे. त्यावरील किनारी मुद्दाम वरती आणल्या आहेत. तो खोपा, आणि ती चोळी अगदी हल्लीच्या भाषेत बोलावयाचे झाल्यास मॅचिंग आहे. पहा निवड तरी कशी ? ती बोटांतील जोडवी ! ती चप्पल सुद्धा साधी आहे; पण खरोखरच शोभून दिसत आहे. तें गळ्यांतील मंगळ-सूत्र, एकदाणी, चपलाहार वगैरे वगैरे अगदी स्पष्ट दिसत आहे.

मग मी असे म्हणतों कीं, " कांहो ! इतके हे थेर करण्याला त्यांना कांहीं कमी वेळ लागला असेल ? चांगलें दोन दोन तीन तीन तास त्यांत घालविले असतील. मग आईनेंच कां बरें असे ओरडावें ?

एवढेंच काय; पण आमचे काका कोर्टांत जाण्यास निघाले होते; आणि फक्त पुष्पाच्या पावलाचा ठसा त्या कोटावर उमटला. लगेच ते आईला बोलावून कडाडले आणि म्हणाले, " अहो ! मी कोर्टांत निघालों आहे, कुठें दुसरीकडे नाहीं. " त्यावर आई म्हणाली, " अहो, पण पावलांच्या ठशामुळें झालं, कुठं इस्त्री मोडली का कोट मळाला आणि जर मळालाच असेल तर समजा ? असेच कोर्टांत कां जात नाहीं ? " यावर ते म्हणाले, " माझें

व्यक्तिमत्त्व व त्याची छाप ही माझ्या बुद्धीवर जशी आहे तशीच ती माझ्या कपड्यावरहि अवलंबून आहे. मी असाच गेलों तर मला लोक वेड्यांतच काढतील; पण माझी मलाच लाज वाटेल ? व माझं 'इम्प्रेशन' नष्ट होईल आणि लगेच कपडे बदलून ते कोर्टात गेले.

मग मला लगेच कपड्याचें महत्त्व समजलें. टापटीप राहण्याचा अर्थ समजला, आणि त्या दिवसापासून मीहि ठरविलें कीं, कांहींही असो, कितीहि वेळ जावो तरी आपण टापटीप राहून मगच कॉलेजला जायचे.

त्याला मग कांही का किंमत पडेना ! आणि मग मला आईच्या बोलण्याचा राग आला; पण करतो काय ? आई पडली ! मंदाचे थेर मात्र चालूच आहेत. आईचा तोंडाचा पट्टा चालूच आहे व चालूच राहील ! वेषभूषेचं वेड मात्र कोणाचंच संपायचं नाहीं !

• • •

अनोळखी

कु. ग्रेस जाधव, पदवीपूर्व-विज्ञान

संध्याकाळचे पांच वाजले होते. सहस्ररश्मि अस्तास जात होता. आकाश तांबूस छटांनी न्हाऊन निघाले होते आणि त्या तांबूस छटांनी परिपूर्ण अशा वातावरणाच्या सागरांत विहंग आनंदाने डुंबून निघत होते. सर्व वृक्षराज अस्तास जाणाऱ्या जगन्मित्राला लवून वंदन करीत होते. शिरीष आपल्या घरांत आरामखुर्चीत पडला होता.

टेबलावर वर्तमानपत्रे अस्ताव्यस्त पडलेली होती. शिरीष त्याच्या खोलींत अगदीं चिंताग्रस्त मुद्रेने बसून विचार करीत होता. विचार करण्यापलीकडे तो काही करूं शकत नव्हता. त्याच्या मुद्रेवरूनच हें स्पष्ट होत होतें कीं ती खोली, ती इमारत, हें सर्व जग हें सर्व अगदी अनोळखी आहेत आणि आपण स्वतःहि स्वतःला अनोळखी आहोंत !

सूर्याचे सोनेरी किरण खिडकींतून शिरीषच्या सर्वांगाला स्पर्श करीत होते. ते जणूं म्हणत होते, 'शिरीष, एक आशेचा दीप अजूनहि तुझ्या घरांत तेवत असतांना कां उगीचच असा रडतोस ? "

शिरीषनें कादंबरी वाचायला घेतली. त्यानें पानें चाळलीं तों पहिल्याच पानावरचें वाक्य त्याच्या दृष्टीस पडले. "तूं निघून गेलीस अन् मी मात्र एकटा राहिलो." शिरीषच्या हातांतून कादंबरी खाली पडली. त्याच्या मनावर अघात झाल्यासारखे घडले.

इतक्यांत आशेचा दीप नीतिन दुड् दुड् धांवत आला अन् शिरीषला मिठी मारीत म्हणाला, "बाबा! बाबा! हें पहा, आज मला छालेंत छुंदल चित्ल काढल्याबद्दल पहिल्या नंबलचं बकछिछ मिलालं !"

"अले वा ! तूं तल फालच लबाड झाला आहेस !"

नीतिन् आणखी आनंदानें म्हणाला, "अकछल चांगलं काढल्याबद्दल बकिछछ मिलालं होत ना तेव्हा आई छुद्धा अछच म्हनाली होती."

नीतीननें आईचें नांव काढतांच शिरीषच्या हृदयावर वज्राघात झाला. त्याने नीतिनला जोरानें पोटाशी कवटाळले. थोड्या वेळानें शुद्धीवर येऊन उसनें हास्य तोंडावर आणून तो म्हणाला, "हें घे, आज तुला दललोजच्या पेक्षां दोन जादा चॉकलेट हं ! आज तुला बक्छीस मिळालं आहे ना !"

नीतिन रडका चेहरा करून हात जोराने झटकीत म्हणाला, "मला नको चॉकलेट जा ! मी आज आईच्याच हातानं खानाल"

शिरीष नीतिनला जवळ घेत लडिवाळपणाने म्हणाला, "अले, आई अजून गावाहून आली नाही ती आली की अजून देईन तुला हं ! येईलच आई थोड्या दिवसांत"

शिरीषच्या तोंडाकडे तोंड करून उत्सुक नजरेने पहात नीतिन म्हणाला, "बाबा तुम्ही म्हणत होता ना की, आई आठ दिवसात येनाल आहे ? कित्ती कित्ती दिवस झाले तली आई अजून आलीच नाही. आई माझ्यावर रागावली बाबा ? मग छांगा ना बाबा आई केव्हा येनाल ?"

कोणत्या तोंडानें शिरीष उत्तर देणार होता ? विषय बदलण्याचा वृथा प्रयत्न करीत तो म्हणाला, "अले हे तूं ते चित्ल मला दाखव की ! तूं तल ते मला दाखवलेच्च नाही."

नीतिन रुसवा चेहरा करून म्हणाला, "मी नाही जा मला आई केव्हा येनाल ते शांगा आधी ! शांगा ना बाबा आई केव्हा येनाल ते ?"

शिरीषला काहीच सुचेनासे झाले होते. त्याचें मनहि अगदीं गहिवरून आले; पण परत उसनं हास्य चेहऱ्यावर आणीत तो म्हणाला, "चल नीतिन, आपण जेवण करूं अन् बागेंत फिरायला जाऊ हं ! मी तुला तिथं खाऊ देईन, खेलणी घेईन !" पण नीतिनचा तो हट्ट कायमचाच, परत रडका चेहरा करून तो म्हणाला, "मी नाही जा ! मला आई केव्हां येनाल ते छांगा नाही तल मी जेवनालच नाही !"

शिरीष नीतिनला जसजसा विषय बदलून समजावण्याचा प्रयत्न करीत होता तसतसा नितीन ऐकतच नव्हता. मग मात्र शिरीषला राग आला आणि रागाच्या भरांत त्यानें नीतिनच्या तोंडांत भडकावली अन् मनाशीच म्हणाला, "तूं लहान आहेस, रडशील, हट्ट करशील, पण....पण....मी कसा रडूं ? तुला तुझी आई कुठे गेली ते कसं सांगू ?" शिरीषला राहावले नाहीं. त्याने नीतिनला अगदी उराशी बिलगून घेतले. त्याचे डोळे अश्रूंनी डबडबून आले. बाबा रडताहेत हे पाहून नीतिनला सुद्धा रडू आले.

"बाबा तुम्ही का ललता ? आई लवकल येनाल नाही म्हणून ना ?" अन् नीतिनने आपला हट्ट सोडला. तो जेवून झोपी गेला. पण रात्री त्याला खूप खूप ताप आला आणि तो मुसमुसूं लागला. शिरीष रात्रभर जागला. सकाळीच लवकर त्याने डॉक्टरला आणलें, औषधपाणी दिले व तो ऑफिसला गेला. त्याचें डोके विचारानीं भांबावून गेलें होतें. सकाळीं ऑफिसला जायला उशीर झाला म्हणून मॅनेजरहि गुरगुरला. त्याचं मन कामांत लागत नव्हतं. दिवसभर काही काम झालं नाही म्हणून संध्याकाळी परत मॅनेजर संतापला. हें सर्व त्याला असह्य अगदीं असह्य झाले होते. विचारांचें वादळ डोक्यांत थैमान घालीत असतांनाच चौपाटीवर तो जाऊन बसला. आणि हळू हळू त्याच्या डोक्यांतील विचार नष्ट होऊन दुसरेच विचार त्याच्या मनांत घोळू लागले.

ठिकठिकाणी बसलेल्या लोकांकडे तो पहात होता. नीतिनसारखी मुलें खेळत होती. बागडत होती. लोक येत होते. जात होते. काही लोक निसर्गाचा आस्वाद घेत होते. पण शिरीष ते फक्त उघड्या डोळ्यांनी पहात होता. पण त्याचं मन दुसरीकडेच रेंगाळत होतं.

तो कॉलेजांत असतांनाचा प्रसंग. शिरीषच्या डोळ्यासमोर सरोशचें पत्र उभ राहिलं. "खरोखरच तुम्ही किती थोर मनाचे आहांत. खरें म्हणजे हे बक्षीस तुमचंच आहे. तुमचे भाषण माझ्या पेक्षां जास्त परिणामकारक झाले होते व हे बक्षीस तुम्हालाच योग्य होते. तुम्ही तुमचा मान मला दिलात पण...पण.... तेवढं मोठं भाग्य माझं नाही." शिरीषला तें पत्र आठवताच तो फार बेचैन झाला. त्याच्या कॉलेजमध्यें दरवर्षाप्रमाणेच वक्तृत्वस्पर्धा होती. त्या स्पर्धेत पुष्कळ विद्यार्थी विद्यार्थिनींनीं भाग घेतला होता. परंतु सर्व विद्यार्थ्यांमध्यें सरोश आणि शिरीष यांच्या दोघांच्याहि भाषणाचा सारखाच परिणाम अध्यक्षावर झाला. बक्षीस कोणाला द्यावें हा मोठा पेच अध्यक्षांना पडला. मुली म्हणत होत्या, "सरोशचें भाषण जास्त चांगले झाले आहे" तर मुलें ओरडत होती "शिरीषलाच बक्षीस मिळणें योग्य आहे !"

जेव्हां अध्यक्षांनी बक्षीस वाटून दिल्याचे जाहीर केले तेव्हां शिरीष उभा राहिला अन् म्हणाला, "मिस सरोशबाला यांचंच भाषण जास्त परिणामकारक झालं आहे तेव्हां बक्षीस त्यांनाच देणे योग्य होईल. म्हणून बक्षीस अध्यक्ष महाशयांनी त्यांना द्यावं अशी माझी ही नम्र विनंती आहे !"

अध्यक्षांनी शिरीषचा गौरव करून बक्षिस सरोशलाच देऊं केले. बक्षीस घेतल्यावर तिला फार

वाईट वाटलें. " शिरीष किती मोठ्या अन् उदात्त अंतःकरणाचे आहेत, केवढा मोठा त्याग त्यांनीं भर-सभेंत केला!" असें ती मनाशीच पुटपुटली.

वाटेंत सरोशने शिरीषला अडवून विचारलं, " तुम्ही असं कां केलंत? वास्तविक हें बक्षीस तुम्हालाच मिळायला हवं होतं. माझ्यापेक्षां तुमचंच भाषण जास्त परिणामकारक झालं होत. कां मला हे बक्षीस देऊं केलं?"

शिरीष सरोशकडे पाहून म्हणाला "मी ह्या प्रश्नाचं उत्तर नाही दिलें तर नाही का चालणार?"

सरोष मूक बनली व खाली मान घालून लाजली. त्या प्रसंगानंतर कलेकलेप्रमाणे प्रेम वाढतच गेलं. सुदैवानं त्यांचं लग्नहि झालं. शिरीषला अन् सरोशला स्वर्ग दोन बोटें उरला होता. आणि दुधांत साखर पडावी त्याप्रमाणें निसर्गानियमानुसार त्यांना सुंदरसा गोंडस नीतिन झाला. दोघांनाहि स्वर्गांत नंदनवन फुलल्यासारखं वाटलं. पण.... पण.... पण....

काळ फिरला. 'सब दिन होत न समान.' देवाला सरोशशिरीषचा सुखाचा संसार बघवला नाहीं. दुसऱ्या बाळंतपणांतच तिचा अंत झाला. सरोश गेली; पण तीन वर्षांच्या गुबगुबीत आणि कोवळ्या नीतिनला नजराणा देऊन दूर दूर गेली. शिरीषचे डोळे अश्रूंनी डबडबले. त्याच्या डोळ्यांत सरोशशिवाय दुसरा विचारच नव्हता.

लाटावर लाटा आदळत होत्या. पण शिरीषला फक्त लाटाच दिसत होत्या. जगाची जाणीव व विरहाचे शल्य पार दूर निघून गेलें होतें. त्याला फक्त नाचणाऱ्या, वरखाली येणाऱ्या उत्ताल लाटाच दिसत होत्या. त्या लाटांतून सरोशचे हात उठत होते. तिच्या बांगड्यांचा आवाज कानावर आदळत होता. हळूहळू लाटांच्या पोटांतून सरोशचा चेहरा वर येऊ लागला आणि मग फेसाळूं लागलं तिचं दुर्निवार हास्य!...शिरीष वेडावला, धावत सुटला. भोवतालचे लोक ओरडूं लागले; पण शिरीषला त्याची सरोश पुकारीत होती मी "मी जाणार—मी जाणार मला गेलंच पाहिजे".... गेला.

लोक एकमेकांना विचारीत होते. वेगवेगळे तर्क निघत होते. पण लाटा केव्हांच स्थिरावल्या होत्या. सागराची प्रशांत शांतता भेडसावूं लागली होती आणि दूर...दूर कुठे तरी चॉकलेट चवळणाऱ्या नीतिनचे असहाय्य हुंदके वातावरणांत अस्वस्थता निर्माण करीत होते....

• • •

महाविद्यालयीन जीवनाचा पहिला दिवस

अनिल भास्कर वाघ, पदवीपूर्व-कला

' पहिल्या दिवसाचं ' काव्य मी माझ्या जीवनात पुष्कळ वेळा अनुभवेलेले आहे! पहिला दिवस म्हणजे भावनांची उत्कटता, बऱ्यावाईट रंगांनीं रंगलेल्या स्वप्नाचं सत्यसृष्टीत होणारं रूपांतर. माझं आयुष्य म्हणजे वाकडा तिकडा घाट आहे. प्रत्येक वळणावर मला स्वप्नं पडतात, घाटाचा भाग असा असेल, असा नसेल. वेड्यासारखं उगीच मी स्वप्नं रंगवितों. अनुभव अगदी निराळा आणि विचित्र येतो. परंतु दुसऱ्या वळणावर पोचतांच मी पुन्हा निराळं स्वप्नं रंगवूं लागतों. अज्ञानाबद्दल मला मोठं आकर्षण आहे. या आकर्षणा-मुळे माझ्या जीवनांत येणाऱ्या निरनिराळ्या ' पहिल्या दिवसां ' त उत्कट काव्य निर्माण झालें आहे. ते सदैव टिकून आहे.

महाविद्यालयीन जीवनाबद्दल मीं असंच स्वप्न रंगविलं होतं. त्या कल्पना अज्ञानी होत्या— पोरकट होत्या

मीं जेव्हा प्राथमिक शाळेंत होतों, तेव्हा हायस्कूलच्या जीवनाचं आकर्षण मला होतं आणि हायस्कूलमध्ये असतांना कॉलेजच आकर्षण मला वाटत होतं. जणूं काही माझ्या जीवनाच्या रुंदावणाऱ्या कक्षा एकेका आकर्षणाला छेद घालीत आहेत.

महाविद्यालयीन जीवनाचा पहिला दिवस! आज माझ्या आकर्षणाची— उत्सुकतेची परिसीमा होत आहे. भावनांचा गलबला माझ्या मनांत सुरूं झाला आहे. कसले तरी गूढ स्वर निनादत आहेत. फडक्यांच्या कादंबऱ्यांत वाचलेली कॉलेजची वर्णनें माझ्या डोळ्यापुढे तरळत आहेत. आणि मला थोड विचित्र वाटतं की, कॉलेजच्या झगझगाटी जीवनाचं मला असं आकर्षण का वाटत आहे? कॉलेजच्या भपकेबाज जीवनाचं चित्र चितारतांना माझ्या घराचं, माझ्या परिस्थितीचं वास्तव चित्र मला पुसतां येणार आहे का? मी माझ्या मनाची समजूत करतों. खांडेकरांचा एकादा नायक (गरीब, ध्येयवादी) माझ्यापुढे उभा करतो. त्याच्या ध्येयवादांत मी गुरफटून जातो. आगरकरांचे जीवन मीं माझ्या डोळ्यापुढं आणतो. एक शर्ट! तोच धुवायचा, नगरपालिकेच्या दिव्याखालीं अभ्यास करावयाचा. स्वप्न आणि सत्य यांचा पाटशिवणींचां खेळ मी आज खेळतो आहे. घड्याळ सकाळ-पासून माग पडतंय कीं काय? अजून बारा कसे वाजत नाहीत? मीं कॉलेजकडे का जावयाला निघालों नाहीं! काहींतरीच विचार मीं करीत आहे, झालं!

एकदाचे बारा वाजले. आम्ही मित्र मंडळी कॉलेज-कडे निघालों. प्रत्येकाच्या मुद्रेवर आनंद, उत्साह उधळत आहे. विजयाचा पूर वाहतो आहे. कसला विजय! कॉलेजमध्ये प्रवेश.

इकडून हा तिकडून तो करीत आम्ही एका घोळक्यानं चाललों आहोंत. जणुं काही एकप्रकारे दिंडीच. आणि खरं म्हणजे ' पदवी ' पंढरीचे आम्ही वारकरीच नाही का? आतां 'बारामती कॉलेज'ची चिमुकली इमारत आमच्या दृष्टिपथांत आली आहे.

वास्तविक ही इमारत आम्हीं कितीतरी वेळा पाहि-लेली आहे. नटलेल्या मुली आणि खिदळणारीं मुलं महाविद्यालयांत आनंदाने प्रवेश करीत होती, आम्ही पण त्याच दारांतून चाललों होतों. त्या इटुकल्या इमारतीच्या अंतरंगांत पहिलं पाऊल टाकण्यासाठी चाललों होतों. मीं हंसत होतों. नव्या जुन्या मित्राचं स्वागत करीत होतों. सर्वच वातावरण नवीन होत. उत्सुकता वाढविणारं होतं. परंतु मला सर्वांत कुतुहुल वाटत होतें तें या कॉलेजमधील प्रोफेसरांबद्दल या कुतूहलाचं कारण म्हणजे आमच्या शाळेंतील शिक्षकांनी या प्रोफेसर मंडळींचा करून दिलेला परिचय "मी एवढा जीव तोडून सांगतों तरी कळत नाही तुम्हाला? उद्यां कॉलेजमध्ये गेल्यावर कसें काय करणार? तिथले प्रोफेसर धाड धाड येतात, फाड फाड बोलतात. आणि ताड-ताड करीत निघून जातात. तुम्हांला कळालं किंवा नाही याची चौकशी करीत बसत नाहीत."

कमी अधिक प्रमाणांत आमच्या बऱ्याच शिक्षकांनी वरील उद्‌गार कधीमधी काढले होते. असे प्राध्यापक खरोखर कसे असतील? माझ्या मनांत पुन्हापुन्हा तोच प्रश्न येत होता. या प्रश्नांच्या तंद्रींतच मीं आवारांत आलों. असंख्य रंगांनी ते भरून गेलें होतें. आणि या रंगापुढे आकाशांतील इंद्रधनुष्याने देखील लाजावें. तांबड्या, गुलाबी, निळ्या जांभळ्या रंगांचं संमेलन भरलं होतं. एकदम वसंत फुलला होता, बहरला होता. फुलं उमललीं होतीं. रोज ती उमलणार होती. आनं-दाला उधाण आलं होतं. प्रत्येकाच्या चेहऱ्यावर एकच भावछटा उसळत होती. आनंदाची, उत्साहाची! केवळ कपड्यांतील रंगांचीच विविधता नव्हती तर शारीरिक रंगांचे देखील असंख्य नमुने दिसत होते. कुणी गोऱ्या रंगाचा तर कुणी काळ्यारंगाचा आणि कुणी गोऱ्या रंगाची तर कुणी काळ्या रंगाची.

सर्वांच्या चेहऱ्यावर हास्य आणि उत्साह होता तरी त्यांत किंचित काळजीच्या छटांचं मिश्रण झाल्याचं दिसत होतं आणि एक भीतीहि माझ्या मनांत दाटली होती!

कॉलेज आपल्याला झेपणार का? राहून राहून मला वाटत होतं एक चित्र डोळ्यासमोर तरळत होत. माव-ळांतल्या तांबड्या भुरक्या रस्त्यांतील धुरळा उडवीत आमची गाडी चालली होती. तिला वेग येऊं लागला आहे. मलाहि असं वाटत आहे कीं आपल्याहि जीवनाला वेग येत आहे. परंतु मनांत मात्र एक वाक्य पुनः पुन्हा घोळत आहे. ' अनिल हें कॉलेज वाटतं तितकं सोपं नाही रे! अभ्यास नीट कर ', नवीन जीवनाची गाडी

सुटताना वडिलांकडून मिळालेला इशारा. भर ११ ची वेळ होती. गटा-गटाने गप्पा चालू होत्या. इंद्रधनुष्यांतील सप्तरंगाप्रमाणे बोलण्यांतहि रंग आला होता. शेवटीं हा सर्व रंगांचा सागर खोली नं १ च्या पिटुकल्या दारांतून आंत शिरला.

मीं आंत प्रवेश करीपर्यंत सर्व बाकं भरून गेलीं होतीं. हॉल 'हाऊस फुल्ल' झाला होता. अगदीं आदळत-आपटत एका कोंपऱ्यांत जाऊन पोहोंचलों, आणि टांचांचीं कसरत करीत पुढें सरकूं लागलों. प्रिन्सिपॉल-साहेब टाळ्यांच्या गजरांत बोलावयास उठले.

'मी तुमचं स्वागत करतों, तुमची बॅच खरोखरच भाग्यवान आहे. बरोबर चार वर्षांनीं तुम्ही पदवीधर होणार--सतत पास होत गेल्यावरच (हास्य) व त्याच वेळीं कॉलेजचीं वैशिष्टयें व पुढील परंपरा यांची माहिती सांगितली. मला माझाच अभिमान वाटूं लागला'

अध्यक्षांचं भाषण सुरूं झालं, "गंगेसारखं जीवन असूं द्या. निर्मळ आणि उपकारक. तुम्हीं कोणीहि व्हा, परंतु मानव बना," टाळ्यांचा कडकडाट, शांतपणे मीं ऐकत होतों. मनांतील कशाला तरी जागृति येत आहे असं मला वाटत आहे. परंतु मी येतांना जसा ढकलत-ढकलत दाराकडे जाऊं लागलों, त्या गर्दींतून बाहेर पडणं हें एक दिव्य होतं, परंतु थोडयाच वेळांत माझी ढकलगाडी बाहेर पडली, माझीं पावलं दाराकडे वळलीं. माझ्या सभोंवतीं सारं उत्साही वातावरण होतं. चिरतरुण अशा महाविद्यालयीन वातावरणांतील तो माझा पहिला दिवस होता.

चालतां चालतां कॉलेजच्या वातावरणांत माझी दृष्टि भिरभिरत होती. आवारांत मध्यभागी सर्व मोकळं होतं, पण त्यांत अनेक मनांचा संयोग झाला होता. बारामती कॉलेजची ती इटुकली इमारत उन्हांत तळपत होती. याच वर्षांची नवीन परंपरा असलेलें माझें कॉलेज एक सूक्ष्म भावछटा माझ्या अंतःकरणाला तीव्रतेनें स्पर्शून गेली. त्या दगडी इमारतींत चैतन्य भरून राहिलं आहे असं मला वाटलं.

उचंबळणाऱ्या परंतु महाविद्यालयीन जीवनांतील पहिल्या दिवसाची उत्कंठा संपलेल्या मनानं मीं चालूं लागलों. माझी पावलं मात्र दारांतच घुटमळत होतीं—

• • •

कांहीं समर्पक व्याख्या

श्रीपाद नारायण कानडे

अंदाजपत्रक—पैसा खर्च झाल्यावर चिंता करावयाची सोडून आधीच चिंता करावयाचा प्रकार.

वक्तृत्व—दोन मिनिटांत सांगून संपणारी कल्पना दोन तास घोळविणें किंवा बेंबीच्या देठापासून काढावयाचे आवाज अंतःकरणाच्या तळापासून निघत असल्याची बतावणी म्हणजे वक्तृत्व

सामान्य माणूस—आपल्याखेरीज दुसरा कोणी.

विश्वशांति—दोन महायुद्धांच्या मधला काळ.

मध्यम वर्ग—रिकाम्या पोटीं ढेकर देऊनहि जग काय म्हणेल याचीं खंत बाळगणारा वर्ग.

फॅशन—शिंप्याच्या हातून चुकून झालेला बदल.

पत्रक—पुढाऱ्यांचा कागद नासण्याचा रिकामटेकडा उद्योग.

शहाणपण—एखादी गोष्ट करून झाल्यावर ती न करण्याची रुखरुख.

विधुर माणूस—जन्मठेपेंतून सुटलेला सुदैवी माणूस.

बुद्धिवादी—ज्याच्या बुद्धीविषयीं चार-चौघांत वाद आहे असा.

नवकाव्य—ज्याचा खुद्द कवीलाहि अर्थ कळत नाही आणि साहित्यांत मात्र जें अनर्थ निर्माण करतें तें.

विचारवंत—स्वतः कांहीं विचार न करतां दुसऱ्याला विचारांत पाडणारा मनुष्य

टीकाकार—पळावें कसें हें शिकविणारा लंगडा.

काटकसर—कंजूषपणाचें गोड नांव.

कारकून—सतत लिहण्याचें ढोंग करणारा प्राणी.

मुत्सद्दीपणा—मोठ्यांचें खोटें बोलणें.

स्तुति—जी सज्जनांना आवडत नाही व जिला दुर्जन आवडत नाहीत अशी.

• • •

व्यथा

आकाशांत चन्द्र
हंसलाच नाही.
पिठूळ चांदणें
पडलेच नाही.
पथिकाला वाट
दिसलीच नाही.
काळोखांत किर्र
वाजलेच नाही.
व्याकुळला जीव
सुखावला नाही.
व्यथा माझी तुला
कळलीच नाही.

—श्रीपाद कानडे, पदवीपूर्व-विज्ञान

★ ★ ★

मराठी सुभाषितें

संग्राहक—**के. एम. शहा** पदवीपूर्व (विज्ञान)

"जे मोठ्या कारणासाठीं मेले ते कधींच अयशस्वी होत नाहीत, आपण उठण्यासाठींच पडतों, आणि झोपतों तेंहि जागृत होण्यासाठी."

—बायरन्

"इतिहास घडविणारीं माणसें थोर मनाचीं, उदार अंतःकरणाचीं व खंबीर मनगटाची असावीं लागतात. त्यांच्या पाठीशीं घर्मधारा व अश्रुधारा गाळणारी यत्नशील जनता उभी असेल तरच त्यांना यश येतें."

मनुष्य हा स्वतःच्या शक्तीने पुढें सरकणारा असला पाहिजे. ज्यांना गति द्यायला दुसरे लोक लागतात तीं कसलीं माणसें ?

--हेन्री फोर्ड

एका बीजापोटीं

बहुता दिनाचे सांकडे हे देवा
भागविली तहान मायबापा।
ज्ञानज्योति आली, खोपटाच्या ताटीं
गेलें सारें विश्व प्रकाशून।
धार नवी येई करंट्या बुद्धीसी
विश्वाचा पसारा साधासुधा।
विद्यामंदिरीं या मिळतसे शांति
श्रमाच्या तडागीं दुःख आहे।
विविध फळांची चाखता जी गोडी
विसरलों मी या देहभाना।
आता या संसारीं आस एक मनीं
बैसावें गा पदीं ईश्वराच्या।
विविध जगाच्या कळा वेदना या
फैलावून उरे विश्वरूप।
आश्चर्यचकित 'तुका'सवे मीहि
एकाबीजापोटीं विश्व आहे।
गोसावी-सुत हा नडला संसारीं।
ज्ञानाची एकता अनेकान्ति।

—श्रीकृष्ण गोसावी, पदवीपूर्व-कला

★ ★ ★

"नदी वाहून गेल्यावर पाय न भिजवितां पलिकडे जाऊं या मूर्खपणाच्या आशेवर थांबून न बसता पाण्यांत उडी घालून आणि प्रवाह तोडून पलीकडे चला."

—स्वामी विवेकानंद

"आत्मविश्वास हें कर्तृत्वाचें मूळ आहे. वृक्षाचीं मुळें जो जों भूमींत खोल जातात तों तों वादळाशीं झुंजण्याचें त्यांचें सामर्थ्य वाढतें. आयुष्यांतील नानाविध संकटांशीं टक्कर देण्याला आत्मविश्वास असाच उपयोगी पडतो."

--वि. स. खांडेकर

वाट संपली, मार्ग राहिले

हातीं घेऊन हात कितीदा
प्रेमाच्या धुंदीत चाललों
स्वप्नांच्या प्रांगणीं खेळता
या जगताला पार विसरलों।
परि आज तें सर्व संपलें.
मी तुझाच पण तूं दुसऱ्याची
धुंदी उतरे, इमले खचले
कसली प्रीति, दो दिवसाची।
परि पहांटचा सुगंध वारा
प्रीतीचें प्राजक्त आणितो
जाता जाता स्वप्नींचें धन
माझ्या हातीं ठेऊन जातो।
सखे सोड मीलनाची भाषा
उत्तर, दक्षिण मार्ग आपुले
जीवन वेडे, जळती आशा
वाट संपली, मार्ग राहिले।

—संभाजी भोसले, पदवीपूर्व कला

आठवणींचा झुलता झोका

मोहरलेल्या आम्रतरूंच्या सुंदर पिवळ्या घनदाटीतुन
सातस्वरांची सृष्टि स्रवते कुण्या कोकिळेच्या कंठातुन
वसंत वारा झुलवी मोहरा
स्वर राणीचा न्यारा नखरा
भ्रमत निघाले भ्रमित चित्त हें तुला शोधण्या सारें सोडुन
अशीच नटली होती दुनिया
लांब लांबल्या होत्या छाया
युगायुगांची मार्गप्रतीक्षा संपुन गेली तव मिलनांतुन
आनंदाने मयूर हंसला
मनांत सांठुन सुगंध उरला
हर्ष अचानक वाहत सुटला अश्रूरूपे या नयनांतुन
जीवन–वेली फुलत चालल्या
रंगछटा अंगावर उठल्या
क्षणांत उठल्या रोमांच्याने फिरून आलें युगायुगांतुन
आठवणींचा झुलता झोका
सतत झुलवितो एकच ठेका
तुझ्या संगतीं, त्या रोमांचीं जायचेंच एकदां फिरून

—कु. शीला कुलकर्णी, पदवीपूर्व-विज्ञान

दो पाटन के बीचमें

प्रा. रंगनाथ तिवारी

चलती चक्की देखकर दिया कबीरा रोय।
दो पाटन के बीचमें साबित बचा न कोय॥

कबीर की भाषा ही नहीं विचार भी अटपटे हैं। चक्की चलती रहे यह दुनियाका रिवाज है। इसमे रोने की क्या बात है ? चक्की चलती है, क्यों कि दाने हैं। दाने पिसते हैं क्यों कि चक्की चलती है। चक्की न चले और दाने न पिसे जाएँ तो दुनियाका पेट कैसे भरे ? यह दुनियाका दौर चलता रहे, चक्की घूमती रहे दाने पिसते रहें और कबीरा रोता रहे...

इस चक्की का निर्माण हुवा कैसे ? यह दो पाट-जन्म और मृत्यु और इन के बीचमें पिसता जानेवाला जीवन ? इन सबका निर्माण हुवा कैसे ? कबीरदासजी के लिए इन बातों की आवश्यकता नहीं थी। उनके लिये उनके 'राम' थे जो इच्छा मात्र से संसार का निर्माण करते हैं तथा पलमे 'परलय'। पर आज का मानव कबीर की 'साखी' की साक्षी मानकर चुप नहीं रह पाता वह अपने अुलझे हुए मस्तिष्यको सुलझाने के नाम पर और अुलझाने के लिए दिनरात भागमभाग करता रहता है।

वैसे तो इस विश्व की उत्पत्ति के विषय में सभी धर्म ग्रन्थों में अपने अपने ढंग की चर्चाएँ मिलती हैं, परन्तु इन चर्चाओ में अद्भुत तत्त्व की इतनी प्रचुरता होती है कि श्रद्धा के साथ भी उसपर विश्वास करपाना कभी कभी असम्भव सा लगता है। हम अपने धर्म पर तो श्रद्धा रख सकते हैं मगर दुसरे धर्म हमारे लिए असत्य और भ्रामक कल्पनाओंसे भरे हुए रहते हैं। श्रद्धाका ही स्वीकार करना है तब सभी धर्मोंपर विश्वास करनेमे क्या बुरा है ? इतका ही न होगा कि इस विश्व के एक के स्थान पर अनेक निर्माता बन जाएँगे ? बनने दो। हम अपने भगवान को इतना कष्ट दें ही क्यों जो यह दुनियाका सारा फैलाव निर्माण करने का बोझ उन्हें अकेले ही उठाना पडे ? दुसरे भी उसमें हात बँटाते हैं तो बुरा ही क्या है ? इस संसार में केवल एक धर्म के ही तो लोग नहीं रहते ? फिर दूसरे धर्मावलंबीय लोगोंके भगवान को अपने अनुयायीयों के लिए कष्ट उठाने का अवसर प्राप्त हो इस में अनुचित भी क्या है ?

फिर आजकल लोग अधिकतर भगवान को मानते ही कहाँ है ? युग भी बुद्धिप्रामाण्यका है, श्रद्धा का नहीं रहा। इस युग में बुद्धिप्रमाण है और चष्मा लगे चक्षु प्रमाण की प्रामाणिकता परखने का एकमात्र और सर्व-श्रेष्ठ साधन ! इसलिए वैज्ञानिक कसौटी पर जो कसा जा सके उसको सत्य माननेके लिए आज मानव तैयार है।

इस वैज्ञानिक विचार पद्धतिपर अवलंबित, जीवनकी उत्पत्तिके सिद्धान्तके प्रणेता है चार्ल्स डार्विन। आपने अपने पूर्ववर्ती वैज्ञानिक, केपलर, गॅलिलिओ तथा न्यूटन इन वैज्ञानिकोंके अनुसन्धानोंको सुसूत्र रूप देकर उत्क्रांतिवाद की स्थापना की। भौतिकवाद को जीवन का सर्वश्रेष्ठ सत्य मानने की प्रवृत्ति बढने लगीं। डार्विन साहबने, किस प्रकार छोटे छोटे अमिबा (Ameba) के सतत विकास से उत्क्रांत होते होते मनुष्य जीवन का निर्माण हुआ इसकी बडी तर्कपूर्ण और अद्भुत व्याख्या की, जिससे भौतिकवाद का पलड़ा और भी भारी हो गया। धर्म, आत्मा, परमात्मा आदि सभी बातें व्यर्थ हैं और जीवन मात्र भौतिक तत्त्वोंके सामञ्जस्यसे उद्बुद एक यंत्र है जो भाप कम होनेपर बंद होनेवाले यंत्र के समान शक्तिक्षीण होते ही नष्ट हो जाता है; मृत्यु के साथ सब कुछ समाप्त हो जाता है यह विचार दिन ब दिन बढने लगा।

डार्विन के इस सिद्धांत में कई ऐसी बातें भी मान ली गई जिनके लिये कोई प्रमाण उपलब्ध नही है, इसलिए बहुत सी शंकाऐं मनमें प्रश्नका रूप धारण करने लगती हैं। पहला सवाल तो यह कि अमिबाके साथ प्रारम्भ हुआ विकासक्रम अब रुक क्यों गया है ?

विकास अगर जीवनका मूलभूत और अटल सिद्धान्त है तो मानवप्राणिके इन हजारों बरसोंके कालखण्डमें भिन्नभिन्न रूप उपलब्ध क्यों नहीं होते ? मानवजातीकी पेशियोंका विकास क्यों रुक गया है ? फ्रान्सिसी वैज्ञानिक लॅमर्कके पेशियों के मूलभूत परिवर्तन (Mutation) सिद्धान्त में तथा डार्विनके परिवर्तन सिद्धान्त (Variations) में Mutation और Variations के कार्यकारण भाव को कहीं स्पष्ट नहीं किया गया है। इस प्रश्न का महत्व श्री. सी. इ. एम. जोड इस प्रकार प्रगट करते हैं—Hence, to know the cause of variations is to know not only the motive force of evolution; it is to know the origin of ourselves. To this question Darwin gave no answer. As to the cause of variations he prudently protested ignorance; to be precise, he ascribed them to chance. इस महत्वपूर्ण प्रश्न को न तो Chance या योगायोग से टाला जा सकता है और न उससे संतोष ही हो सकता है।

उन्नीसवीं शताब्दिका अन्त होते होते और बीसवीं शताब्दिके पूर्वार्ध में भौतिक विज्ञानके अधुरेपन की ओर आइन्स्टाइन जैसे वैज्ञानिक निर्देश करने लगे और इनके अनुसन्धानों से जीवन की भौतिकवाद (Materialism) मूलक कल्पना तथा उस पर आधारित उत्क्रान्तिवाद मूलक कल्पना की भ्रान्ति से संसार परिचित होने लगा। भौतिकवाद की मान्यता समाप्त होने लगी। मि. जोसेफ नीधम (Mr. Joseph Needham) ने स्पष्ट शब्दोंमें घोषित किया कि 'The world as seen by Science is not the world as it really is.'

— The Sceptical Biologist

कला और विज्ञान में आज तक एक सुनिश्चित अंतर माना गया था; परंतु जब वैज्ञानिक अनुसन्धानों में भी विषयगत (objective) दृष्टिकोण के साथ विषयीगत (Subjective) दृष्टिकोन का भी समावेश होने लगा तब विज्ञानको भी कला मानने का आग्रह बढने लगा!

Hence the suggetion now made in many quarters that science is essentiality a form of art. It is an imaginative picture constructed by the human mind of the universe, not, as it used to be thought, a photographic representation.

C. E. M. Joad

और इसी प्रकार की विचारधारा आइन्स्टाइन तथा दुसरे वैज्ञानिकों की भी रही है।

'I found that not only Einstein, but also Plank and Schrodinger fully recognised the subjective element in science. Plank in particular... ...regards science as a constructed work of art, expressing a certain side of a man's nature.'

[Interview with Eminent Scientists by J. W. N. Sullivan, Observer, April 13, 1950]

भौतिकसृष्टी के जडत्व की कल्पना भ्रान्तिपूर्ण मानी जाने लगी। भारत में श्री जगदीशचन्द्र बोस ने वनस्पतियों में भी किस प्रकार चेतनाका अस्तित्व समाया हुआ है और ध्वनियों तक का उनपर किस प्रकार प्रभाव होता है यह सोदाहरण दिखाया। कण में अणु और परमाणु की उपस्थिति तथा उनमें सन्निहित चैतन्यके अजस्र प्रवाहकी कार्यान्विती को आइन्स्टाइनने अपने प्रमेयों से साकार रूप प्रदान किया। धर्मग्रंथोंमें अणुरेणु में व्याप्त परमात्मतत्व की जो चर्चा की गई है उसका वैज्ञानिक अनुसन्धानो के द्वारा समर्थन होने लगा। प्रकृतिके कार्यव्यापार अनियमित अव्यवस्थित नहीं हैं उसमें एक अति सुनिश्चित कार्यकारण भाव है जो किसी आकस्मिक संयोगका परिणाम नहीं है यह भावना और विश्वास बढने लगे।

इस क्रम और व्यवस्थाका नियामक कौन है या नियामककी कल्पना अपने आपमें कल्पना मात्र है अथवा नियामककी कल्पना अनुमानपर आधारित एक भ्रांति है? तर्कशास्त्रका महत्वपूर्ण अंग है अनुमान। अनुमानसे सत्यकी उपलब्धी होती है यह ऐतिहासिक तथ्य है। सत्यानुसन्धानकी विविध पद्धतीयोंमें अनुमान पद्धति भी एक है। कुछ लोग उसी अनुमानके आधारसे नियामक का मनुष्य के कर्मों से संबंध जोडते है। जैन दर्शनके अनुसार मनुष्य को अपने अच्छे और बुरे कर्मों के फल मिलते हैं। परन्तु इन कर्मोंकी नियामकता विश्वोत्पत्तिका आदिकारण तो नहीं बन सकती? क्योंकि कर्मोंकी सम्भवता उत्पत्तिके पश्चात् है, प्रथम नहीं। वैसेही व्यक्तिगतरूप में अथवा अंशरूप में किये गए कर्मोंका प्रभाव समग्ररूप अथवा पूर्णरूप को प्रभावित करनेकी क्षमता कैसे रख सकता है? पूर्णसे अंशकी उपस्थिति संभवनीय है परन्तु अंश से पूर्णका निर्माण असम्भवनीय है। पूर्ण और अंशमें अद्वैत माननेपरभी दोनोमें एकही तत्त्वकी उपस्थिति स्पष्ट होती है, किसीभी प्रकारसे एकात्मक एकरूपता (Equality of form) सिद्ध नहीं होती।

यहाँ एक और प्रश्न मन में उठता है। अंश पूर्ण की बराबरी नहीं कर सकता परन्तु अंश के विकसित होनेपर उसे पूर्ण की प्राप्ति हो क्या यह भी असम्भव है। पुत्र जबतक छोटा है तबतक वह अपने पिताकी बराबरी नहीं कर सकता परन्तु उसी पुत्र का विकास होनेपर वह अपने पिता-निर्मातासे बड़ा बन जाता है, यह वस्तुस्थिति है। इसी प्रकार, अच्छे कर्मों की बहुलतासे अन्तिम आत्मसत्ता (Ultimate Reality) की संपूर्ण महत्ता पूर्ण रूपसे प्रकट हो यह क्या असम्भव है? अर्थात सम्भव है। परन्तु सुकर्मों की बहुलता में अहं का त्याग आवश्यक है और अहं तथा कामनाके अनन्तर आत्माकी चेतना किसी प्रकार के सकर्मक कार्य में पुनश्च प्रेरित हों, यह भी सम्भव नहीं लगता। क्यों कि उनमें कर्म की आसक्ति का अभाव पाया जाता है। अब सिद्धशिलासीन मुनि पुण्य के क्षय होते ही पुनः जीवयोनी में आ जाते हैं, यह कहने से कर्मवाद का सिद्धान्त पूर्ण होता है; परन्तु इससे सिद्ध, मुनिगण नियामक या निर्माता नहीं हैं यह भी स्वतःसिद्ध हो जाता है। इससे कर्मवाद ही सभी निर्माण का नियामक प्रतीत होने लगता है, परन्तु कर्मवाद नियामक होते हुएभी निर्माताके रूपमें उसका स्थान संदेहातीत नहीं बन पाता।

पुण्यफलोंके अनुसार आत्माकी विविधश्रेणियाँ विशिष्टाद्वैत मतावलम्बि-श्रीवैष्णओंके भी पायी जाती है। उनके अनुसार मुक्तिकी चार अवस्थाएँ हैं, सालोक्य सामिप्य, सारूप्य, तथा सायुज्य। आत्माका परमात्मारूपमें लीन होनाही अन्तिम आत्मसत्ताको प्राप्त करना है। परन्तु उसमें भी सेव्य-सेवक भावका लोप नहीं होता। कर्ता या पुरुषरूप में तो परमात्माही रहते हैं;

स्वस्त आणि खात्रीशीर
तयार कपडे
मच्छरदाण्या
होजिअरी
साठीं ...मोता स्टोअर्स...बारामती.

पुरुषोत्तम में लीन पुरुषोत्तमस्वरूप आत्मतत्त्व उनका अनुगामी मात्र होता है।

मुक्तावस्था और ईश्वरप्राप्ति श्रद्धाजनित कार्य होनेपर भी धार्मिक तथा वैज्ञानिक तथ्यों से एक बात स्पष्ट हो जाती है कि आत्मतत्त्व नामक एक चेतनसत्ता इस संसार में व्याप्त है। और इस आत्मतत्त्व के अस्वीकारसे जीवन एकांगी होने की सम्भावना स्पष्ट होने लगती है। इस चेतन आत्मतत्त्व की साकार उपलब्धि अवतार वाद (Incarnation Theory) सभी धर्मों मे कम अधिक रूप में पाया जाता है। ईसा मसीह अपनेको भगवानका पुत्र मानते हैं तो हजरत मुहम्मदसाहब अपने आपको भगवानके पैगम्बर का दूत कहते है। हिन्दु धर्मके अनुसार प्रत्यक्ष भगवानही धरतीपर उतर आते हैं–आवश्यकता के अनुसार विविधरूपोमें और इस आविर्भावका कारण होता है धर्म की स्थापना, अधर्म का विनाश तथा साधुओंका परित्राण

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥
परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृतां।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥

अवतारवाद केवल कपोत कल्पना नहीं यह हमें उपलब्ध साहित्यके आधारपर मानना पडता है और इस अवतारवाद की वैज्ञानिक व्याख्या करनी हो तो कहना पड़ेगा कि अवतारी पुरुषका आविर्भाव सामूहिक आत्मचेतना की सामूहिक इच्छाशक्तिका दृश्य परिणाम है। चेतना का परम-विकास 'पुरुषोत्तम' है। परन्तु यह 'पुरुषोत्तम' शॉके (superman) से अपने आध्यात्मिक आग्रहके कारण भिन्न है। चैतन्य ही महाप्रभु है और इस महाप्रभु की प्राप्ति बुद्धिद्वार[1] दुरागम्य है क्योंकि बुद्धिमें शुष्क स्थूलता अधिक है और सूक्ष्म वेधकता कम। बुद्धि, जिसे हम ज्ञानका प्रकाश कहते हैं वह वस्तुतः अध्यात्मके क्षेत्रमें एक महज अंधकार है। तथा मार्गप्रदर्शन के स्थानपर वह मनुष्यको भटकाती, उलझाती रहती है। बुद्धिसे भी सूक्ष्म तत्त्व है मन, उससे प्राण तथा उससे सूक्ष्म है आत्मतत्त्व। और इस लिए इस चेतन आत्माके अनुसन्धान के लिए पहले बुद्धिप्रामाण्यका आश्रय छोडना पडेगा और उससे अधिक सूक्ष्म साधनोंका उपयोग करना पड़ेगा। इसका अर्थ यह कदापि नहीं है कि बुद्धितत्त्व पूर्णतयः अनुपयुक्त है। केवल इतना ही कि जब सूक्ष्म चीजें आँखोंसे नहीं दिखती है तब हम चष्मा, बायनॅक्युलर

सोलापूर येथील सुप्रसिद्ध लक्ष्मी विष्णु मिल्सचे
सर्व प्रकारचे कापड नियंत्रित दरांत मिळण्याचें एकच ठिकाण!

बारामती
ट्रेडिंग कॉर्पोरेशन

[लक्ष्मी विष्णु मिल्सचे अधिकृत विक्रेते]

जळगांवकर दुकान, मारवाड पेठ, जि. पुणें.

तथा मायक्रोस्कोपका आवश्यकतानुसार उपयोग करते हैं। वही बात इस चैतन्य के अनुसन्धानके लिये कही जा सकती है। योग्य अयोग्य को परखने तथा अन्धश्रद्धासे मनुष्य को बचानेका कार्य बुद्धि का है। परन्तु वही सब कुछ नहीं। मोटर पेट्रोलसे चलती है, गिअर, ब्रेक्स, पहिये तथा स्टिअरिंगसे नहीं उसी प्रकार जीवन का प्रमुख कारण है आत्म-तत्त्व बुद्धि-तत्त्व नहीं और उस तक पहुँचनेका रास्ता श्रद्धा और भक्तीकी ओरसे जाता है बुध्दिकी औरसे नहीं। आत्म-तत्वकी शुद्ध और सजग सत्तामें संशयनिष्ठ बुद्धिसे प्रवेश नहीं किया जा सकता। श्रद्धा और भक्तिमें रसार्द्रता तथा वेधकता होती है इससे चेतनाका उद्बोधन अधिक तीव्रतासे होता है। मनुष्य की ज्ञान साधनके माध्यम बदलते रहे हैं पहले मनुष्य अपनी आँखोसे जो देखता था उसेही सत्य मानता था। दूसरी अवस्था में देखी हुई वस्तुओके आधारपर अनुमान द्वारा अनदेखी वस्तुओंके सत्यको मानना शुरुकिया। भौतिकवादमें बुद्धिप्रमाण्यका प्रचुर प्रसार हुआ। अब, आध्यात्मिक तत्वोंके अनुसन्धानमें अपनी व्यक्ति-गत अथवा सामूहिक प्रयत्नोंसे प्रेरित बुध्दिकी मर्यादा मनुष्यको प्रतीत होने लगी है और वह अधिक सूक्ष्म तत्त्वों द्वारा सत्य के साक्षात्कारके लिये उत्सुक है। श्रद्धा, बुध्दिसे श्रेष्ठ है और उसकी सूक्ष्म अध्ययनके लिए सम्पूर्ण आवश्यकता है परन्तु बिना देखे हुए भी ऋण और धन इन विद्युत प्रवाहोंके तथा अणुके प्रचंड शक्ति स्त्रोतको माननेवाला मानव आज भी वैज्ञानिक अनुसन्धानमें श्रद्धासे सहायता मिल सकती है। इसमें संदेहशील है। व्यक्तिगत रूपमें स्फुरित चेतनाका अस्वीकार हम मैं देहात्म बुद्धि कितनी बढ़ गई है और मृतवत देहमें जीवन प्रदायिनी धारणा प्रदान करने वाले तत्व की सहज प्रतीती की क्षमताको हमने किस प्रकारखो दिया है इसका द्योतक है। सोनेका कस कसौटीपर लगता है कांच पर नहीं आत्माका अनुभव श्रद्धासे होता है बुद्धिसे नहीं।

श्रद्धाकी अनुपस्थिति युगधर्म और प्राप्ति अपने आपमें एक समस्या है। बिना सदाचारके श्रद्धा पनपती नहीं। वह अहंकी अग्नि तथा विकारोंके धुएँसे कलुषित होने लगती है। वैज्ञानिकोंको सत्य द्रष्टा कहा है। प्राप्त सत्यमें व्यक्तिगत स्वार्थ या पक्षपातका मिश्रण अवांछनीय होता है। इस प्रकारकी सत्याग्रही वृत्तीका निर्माण, सत्यमें सहज विश्वास तथा सदाचारपूर्ण जीवनके अभावमें असम्भव होता है। श्री अल्डुस हक्स्लेके अनुसार

It is impossible for mystic to pay attention to his real relation to God and to his fellows, unless he has previously detached his attention from his animal nature and the business of being socially successful. But he cannot detach his attention from these things except consistent and conscious practice of the highest morality. God is not goad; but if I want even the smallest knowledge of God, I must be good at least in some slight measure; and if I want as full a knowledge of God as it possible for human beings to have, I must be as good as it is possible for human beings to be. Virtue is the essential preliminary to the mystical experience.

—Ends and Means

इस प्रकार, बिना सदाचार और पवित्र जीवनके आत्मतत्त्वका साक्षात्कार संभव नहीं। इस पृथ्वीका तथा विश्वका विस्तार अनन्त और अकल्पनीय है। मनुष्य उसे अपनी स्थूल बुद्धिसे पानेकी क्षमता का दावा करे यह उसका दंभ है। असीम विश्वका संव्यूहन तथा अदृश्य प्राय अमिबा के समान जीवसृष्टि पेशियों, असंख्य वनस्पती शास्त्रके मूल तत्त्वोंसे व्याप्त यह जीवसृष्टि तथा न्युक्लसकी प्रचण्ड वेगसे प्रदक्षणा करनेवाले न्यूट्रॉन तथा प्रोट्रॉनमें अखंड रूपसे परिभ्रमित और प्रवाहित चेतनतत्त्वकी उपस्थिति इन सबकी कल्पना करने मात्रसे मस्तिष्क नम्रता तथा श्रद्धासे अवनत हो जाता है! इन् रहस्यों तथा आदि तत्त्वों की उपलब्धि मानव जीवन को प्राप्त है यह प्रतीति हृदयको आनन्दसे भर देती है। परन्तु इस चेतनतत्त्वकी उपलब्धि हमें विनम्रश्रद्धा तथा चेतन तत्त्वके अनुगामित्वसे ही मिल सकती है।

ईश्वर क्या है? जन्म क्या है? मृत्यु क्या है? जीवन क्या है? जीवनके आदि और अन्तका नियामक

कौन है ? बुद्धि तथा आत्माके सुनिश्चित क्षेत्र कौनसे हैं ? विश्व-निर्माण का आदि और अन्तिम उद्देश्य क्या है ? अन्य ग्रहों, उपग्रहोंपर मानव जीवन है ? है, तो कैसा है ? हमसे प्रगत या अप्रगत ? इस प्रकारके लक्षावधि और करोडों अनुपस्थित प्रश्नोंके उत्तर और उनकी सत्यता अभी जाँची जानी है । आनेवाले युगके महान वैज्ञानिकोंका यह अधिकार और अहोभाग्य होगा कि उन्हें यह सब जाननेका अवसर मिलेगा। कदम आगे बढाया है, पीछे नहीं हटाया जा सकता। यह नियमके विरुद्ध है। चक्की चलती रहे, दाना पिसता रहे और मायाके जंजाल में पडा कबीरा रोता रहे; परन्तु सत्य द्रष्टा मानव अमर-तत्त्व की प्राप्तिको अपने जीवनका महान उद्देश्य मानकर इस जीवनके अन्तको आनेवाले महान जीवनका सूत्रपात मानकर प्रसन्न तथा उत्सुक होकर उसकी अगवानी करेगा

'सितारोंसे आगे एक जहाँ और भी है'......

• • •

वैशिष्ट्यें :

केशरी मिक्श्चर
अंबिका मिक्श्चर
सुप्रीम डस्ट
फ्लॉवरी बी. ओ. पी.
स्वादिष्ट ऑरेंज पिको

रंग, स्वाद, आणि रुचि यांचा सुरेख संगम म्हणजेच

'महावीर चहा'

महावीर टी डेपो स्टेशनरोड, बारामती.

मे. शहा मेडिकल स्टोअर्स

औषधांचे व्यापारी, बारामती.

डिस्ट्रिब्यूटर्स

- टाटा फर्हिसन प्रा. लि. मुंबई
- शालिमार बिस्किट्स्
- न्यू ट्रिन स्वीट्स्
- हिंदुस्थान लिव्हर लि. सोप डिव्हिजन
- मधु कॅनिंग्ज ॲण्ड फूड प्रॉडक्ट्स्

देशकी सुरक्षा

रंगराव नष्टे, उपाधिपूर्व विज्ञान.

नागरिकता का सबसे श्रेष्ठ और पहला पाठ यह है कि दुसरोंके साथ हम वैसाही आचरण करें जैसा हम चाहते हैं कि दुसरे हमारे साथ करें यदि इस तत्वका हम पालन करें तो दुनियामें एक देश दूसरे देशसे झगडा नहीं करेगा और " देशकी सुरक्षा यह हँसी का विषय बन जायेगा। लेकिन डॉ. संपूर्णानंदजीने कहा है " मनुष्यने अपनेको इतने टुकडोंमें बाँट लिया है कि एकताको कहीं आश्रय नहीं मिलता। जितने टुकडे है उतनेही पृथक हित है और उन हितोंकी सिद्धि पार्थक्य को उतना ही बढ़ाती है। " अिन हितोंकी सिद्धी करना मुश्किल हो जाता है। अब व्यक्तिको दास बनाना, अपनी इच्छानुसार चलाना बुरा नहीं माना जाता। ऐसे राक्षसी लक्षण मानव में दिखाही देते हैं। अिस कारणसेही हम लोग शांतिसे नही रह सकते। जो बलवान है वह दुसरोंके उपर अधिकार प्रस्थापित करना उनको लूटना अपना धर्म मानता है। उस बलवानकी शक्ति को कुचल देना और अपने देश में शांति प्रस्थापित करना, सभी लोगोंको सत्य, अहिंसा, सहिष्णुता इन तीन तत्वोंके पालनकी आवश्यकतासे परिचित कराना यह देशकी सुरक्षा है।

देशकी सुरक्षा करनेमें देशके नागरिकही काम आते हैं। नागरिक देशकी रक्षा करता है, याने वह अपने ग्रामकी रक्षा करता है, अपनी रक्षा करता है। यदि देश सुरक्षित न हो तो नागरिक भी सुरक्षित नहीं रह सकता, समाज सुरक्षित नही रह सकता। समाज सुरक्षित न हो तो नागरिकोंका विकास होना मुश्कील है दुसरे देशके लोग अपने देश में आकर हमारा सब लूटने लगते है। हमारे उपर राज करने लगते है। हमारा ऐसा कहने लायक कोई नहीं रह जाता। विकास करनेके अवसर और स्वाधीनताके फायदे अर्थात हमारे मूलभूत अधिकार छीन लिये जाते हैं। और जब अधिकार नही होते तब मनुष्य गुलाम बन जाता है। गुलामीका जीवन और नरक इनमें अन्तर नहीं होता। इस से और बदतर जीवन कोअी बिताता नहीं होगा। कुत्ताभी रोटीके लिए भौंकता है और अपनी रोटी दूसरेको खाने नहीं देता। गुलामी का जीवन जीने से मरना भी श्रेष्ठ होता है।

जब हमारे देशपर पराधीनताके बादल मँडरा रहे हों, हमारी माता संकटमें हो तब आराममें बैठना यह एक बड़ा अपराध माना जायगा। माताके प्रति, जिसकी धूलसे हम बने, जिस धरतीका अनाज खाकर हम बड़े हुए, उस धरतीके प्रति, धरतीकी संतानके जो कर्तव्य होते हैं उनका पालन करना चाहिए। मातापर किये हुअे अत्याचारोंको आँखोसें देखनेवाले पापीयोंको अिस धरतीपर रहनेका अधिकार नहीं होता है।

यह जो आर्योंकी भूमी हैं, जिस भूमी पर मर्यादा पुरुषोत्तम प्रभु रामचंद्रजींने अपना अवतार कार्य किया था, माताको सुरक्षित रखनेके लिए, उसके बाल-बच्चोंको अच्छा रखनेके लिए राजा अशोकने अपना सारा जीवन बिता दिया; शिवाजी जैसे महान नेताओंने माताके प्रेमकी जिस ज्वालाको प्रज्वलित किया क्या हम उस ज्वालाको बुझा दें ? राष्ट्रपिता महात्मा गांधींनें जो स्वाधीनता हमें दिलाअी उसे खोकर क्या हम फिर एक बार पराधीनता के बन्धनो में बन्ध जायें ? नहीं ऐसा नहीं होगा। बाबू गेनू, भगतसिंह, चंद्रशेखर, खुदीराम बोस ऐसे महान देशभक्तो के बलिदानोका खून हम में जोश भर देगा। अत्याचारियों को मारकर हम उन्हे भगा देंगे। देशकी आजादीके लिए लड़ते लड़ते मर जायेंगे और स्वाधीनता की रक्षा करेंगे।

आजकाल के युद्धो में सबको लडाअी पर जानेकी आवश्यकता नहीं, सब लडने को चलें जायें तो देशका दूसरा काम कौन करेगा ? देश में जो छोटे बच्चे हैं उनका पोषण कौन करेगा ? यह बच्चे हमारे कलके होनेवाले नौजवान हैं। कारखानों में हमें मशीने चलानी होगी। फिटर्स, टर्नर, वेल्डर्स, अिन लोगोंको रात दिन काम करना पडेगा। उससे ही हमें नये हथियार मिलने

वाले हैं, कलके जीवनकी सामग्री मिलनेवाली है। अिंजिनिअरों को अपना काम करना पडेगा, वही हमारे देशकी बुनियादको मजबूत बना सकेंगे। किसानों को अपनी खेती करनी होगी, वे अच्छा अनाज पैदा करेंगे जिससे हमारे जवानोंमें नई उमंगे आयेगी, लड़नेमें जोश पैदा होगा और हम नये जोशसे लड़ सकेंगे। कपडा बुनना जायगा तब देशको और नौजवानों को मिलेगा। गरम कपडों की भी आवश्यकता है बडे बडे कारखानों में पैदावार बढे, उससे पैसा मिलेगा और उससे हम नई और आधुनिक युद्धसामग्रीका संग्रह कर सकेंगे। देशको पैसा, रक्त और आदमियोंकी जरूरत होती है।

हमारे जो विद्यार्थी स्कूलों तथा कॉलेजोंमें पढ़ते हैं, उन्हें अपनी पढाअी अधिक गतिसे करनी होगी। क्योंकि कल उनमें से अिंजिनिअर और विशेषज्ञ पैदा होनेवाले हैं जो आगे चलकर देश की सुरक्षा के लिए मदद कर सकते हैं। लड़ाई जारी है इसके लिए उन्होंने अपना अध्ययन छोड़कर लड़ाअीपर ध्यान देना चाहिए ऐसा नहीं। उन्हें अपनी शिक्षापरहि ध्यान देना चाहिये।

हम सबको अपना अपना काम करके राष्ट्र का उत्पादन बढाना चाहिये। आज आराम हराम है। पैसा कमसे-कम खर्च करके बचनेवाला पैसा राष्ट्रको देना बहुत जरूरी है। राष्ट्र का उत्पादन बढ़ने से ही आर्थिक स्थिति अच्छी होती है। और लड़ाईपर ज्यादा पैसा खर्च करनेकी क्षमता पैदा होती है।

कॉलेजों के विद्यार्थी देशकी सुरक्षा के बहुत काम आ सकते हैं। कॉलेजों में सैनिकी शिक्षा अनिवार्य होनी चाहिए। हमें हररोज थोड़ा बहुत कमाकर वह देशकी रक्षाके लिए भेजना चाहिए। देश नहीं तो हम नहीं यह बात ध्यान में रखनी होगी और यही बात ध्यान में रखते हुए हमें देशके लिए ज्यादा से ज्यादा कष्ट उठाने होंगे। सैनिकोंको लड़ाईमें चोट पहुँचती है तो उनके लिए खूनकी सख्त जरूरत होती है। वह देनेके लिए हमें आगे बढना चाहिए। हमें मोटर चलाना तथा वायरलेस ऑपरेटींग की ट्रेनिंग लेनी चाहिए, जो आगे चलकर बहुत कुछ काम आती है।

हिमालयकी बर्फीली चोटियोंपर लड़नेवाले नौजवानों को हमें अपने कामोंसे विश्वास दिलाना होगा कि हम भी उनके समान ही कष्ट उठाकर राष्ट्रकी सुरक्षा बनाअे रखनेमें लगे हुए हैं। इसी चीज़को हमारे नेताभी जाने। जब देश एक हो जाता है तो उसे हरानेकी शक्ति दुनियामें किसीके पास नहीं होती है। समुह शक्ति प्रचंड है और उस शक्तिको हमें अपनाना होगा। अिससे नेताओं की शक्ति, देश की शक्ति बढ़ जाती है।

-

देशकी सुरक्षितता सीर्फ सैनिको में नहीं तो हम सब लोगों में हैं, हमारी हिम्मत में है। हम अपने देशकी जितनी ज्यादा सेवा करतें है उतनी ही देशकी सुरक्षा मजबूत होती है और शत्रू एक कदम भी आगे नहीं बढ़ सकता। नेपोलियन ने रूसपर हमला किया; वहाँ के सैनिक मारे गये। लेकिन जनता आगे बढ़ आयी। लोगों में हिम्मत थी। उन्होंने नेपोलियन को सर झुकाने को विवश किया। सैनिकोंके पिछे जनताकी प्रचंड शक्ति होती है। वह उन्हें मदद करती है और मुर्दों में जीवन भर देती है। आखिर देशकी रक्षा जनताके हाथमें है और जाग्रत जनताकी प्रचंड शक्तिको ललकारनेवालोंको बडी बुरी तरह हारना पड़ता है। यह एक ऐतिहासिक सत्य है और इतिहासकी पुनरावृत्ती होती है, इस त्रिकालाबाधित सत्यको चीनको दिखाना यह प्राचिन भारतका अर्वाचिन कार्य है और उसे पूर्ण करनेका हमने संकल्प किया है।

• • •

अब भी दिलकश है तेरा हुस्न मगर क्या कीजे,
और भी दुख है जमानेमें मुहब्बत सिवा,
राहतें और भी हैं वस्ल की राहत के सिवा,
मुझसे पहली-सी मुहब्बत मेरी महबून न माँग।

—फ़ैज

साहब

अज़ीज़ शेख, उपाधिपूर्व कला

182

१९५६ का ज़िकर है। उस वक्त हम पूना में रहा करते थे। हमारे पड़ोस में एक बंगाली गृहस्थ रहते थे, जो पिताजीके साथ ही दफ्तर में काम किया करते थे। बड़े सज्जन! दो लड़के, एक लड़की, माँ, पत्नी, और एक विधवा बहन, यह उनका परिवार था। लेकिन उनके लिये यह एक बड़ी समस्या थी, जिसे सुलझाते सुलझाते उनके नाकों दम आ जाता था। बडी लड़की कॉलेजमें पढ़ती थी, लड़के भी काफ़ी-बड़े थे। कॉलेजकी लडकी याने फॅशनकी चलती फ़िरती नुमाईश। ऊँची एडी की सॅंड़ल, बढ़िया साडी, एक घड़ी जिसका बेल्ट सुनहरा है इत्यादि बातोंका खर्च उनके बस की बात नही थी। लेकिन खुद सुशिक्षित होनेकी वजहसे और पत्नी अनपढ़, इसलिये वे अपनी बेटीको खूब पढ़ाना चाहते थे। पिताजीके गुज़र जानेपर घरका सारा बोझ़ उन्ही पर आ गया था। विधवा बहन, माँ इत्यादि। उनकी तनख़ा इतनी नही थी किं सारा खर्च आसानीसे कर सकते। ऑफिसरोंमें तीन वर्ग होते हैं। पहला वर्ग जो ऑर्डनरी क्लर्क होते है, उनका होता है। तिसरा वर्ग जो "बड़े" ऑफिसर होते है। और दूसरा जो क्लर्क और "बड़े ऑफिसरोंके दरमियान में होता है। शायद हमारे पड़ोसी साहब उसी वर्गके ऑफिसर थे।

दफ्तरमें दिनभर परेशानी! शामको जब घर लौटते तो बच्चोंकी तरह तरहकी चिजोंके लिये माँग। लडकी कहती "पिताजी वह मंजूने एअरींग लाइ है न, बड़ी अच्छी है, मुझे बहुत पसंद आई।" लडके "पिताजी हमें फौनटनपेन ला दो ना," पत्नी जो गरीब स्वभावकी थी पुछती "चाय बना लाऊँ, मुँह हाथ़ नही धोओगे?" शायद अनपढ़ पत्नी अपने पतीके हाले दिलको अच्छी तरह पढ़ सकती है। पहली तारीखको जब साहब तनख्वा पाते तो सोचते यह पहली तारीख आये ही नही, अितनेसे पैसों में मैं किस-किसकी माँग पूरी करूँ? धोबीको दूँ, दूधवालेको दूँ, या किराया, कपडे, फीस, अनाज़, ट्यूशन अरेरेरे...

मेरे ख्याल में अगर अुनकी जगह दूसरा कोअी होता तो शायद आत्महत्या कर देता। लेकिन साहब अितने बुझदिल नही थे। वे जानते थे कि यह सब सहना ही चाहिये। जब कोअी साहबसे मिलने आता तो वे बडे उत्साहसे उसका स्वागत करते। उन्होंने कभी किसीका दिल दुखाया नहीं। उनका रहन-सहन बिलकुल सादा था। अेक धोती, फटा हुआ शर्ट, जो कोट की वजहसे ढका हुआ है, बस। हम जब आँगनमें खेलते तो वे जाते हुअे सीर्फ अितना ही पूछते "क्यों मजे है न?" उन्हें पढ़ाअी के सिवा दूसरा कोअी शौक नही था जब भी देखो साहब कुछ न कुछ पढ़ रहे हैं। उन्हें हम सब "साहब" कहते थे शायद उन्हें वह अच्छा नही लगता था। कैसी जिन्दगी है, कभी कोअी फर्क नही, बस वही पुरानी बातें, पुरानी हाल्त, समस्या। क्या उनकी हालत हमेशा अैसी ही रहेगी? क्या उन की कोअी आशा नहीं?

माँ बाप, बेटोंकी शादीके लिये कुछ पैसे जमा करते हैं, कमाअीमेंसे बचाते है, लेकिन साहबने उसका कोअी प्रबन्ध नही किया था। तनख्वामें से कुछ बचता ही कहाँ!

हर महीने जब पिताजीकी तनख्वा होती है तो मुझे बंगाली साहबकी याद आ जाती है, और सात साल बाद भी सारी बातें फिरसे ताजा हो जाती हैं!

• • •

SAMSON DRESESS

182

व युनायटेड होजियरीचे अधिकृत विक्रेते

★

⚜ सॉक्स * हँकरचिफ्स् * ब्रेसियर्स यांचे पायोनियर सेन्टर ⚜

★

वर्धमान रेडिमेड स्टोअर्स

बारामती (जि. पुणें)

आजकी परीक्षा पद्धति

कु. कृष्णाकुमारी गौड़, उपाधिपूर्व कला

जिस परीक्षा पद्धति को हमनें अंग्रेजों से लिया वह भी क्या अच्छी परीक्षा पद्धति हो सकती है? जिन अंग्रेजों ने हमें दोसौ बरस गुलामी में रखा उनकी क्या कोई-बात अच्छो हो सकती है? अंग्रेजोनें हमे गुलाम बनाया, शेक्सपिअर, शॉ, और शैले पढ़ाया वे भी क्या अच्छे आदमी हो सकते हैं? जिस परीक्षा पद्धतिसे तिलक, आगरकर, गोखले, रानडे और भारतके विभिन्न हिस्सोंके राष्ट्रीय जागृति के अग्रदूत निकले वह क्या अच्छी हो सकती है? इसका उत्तर आप क्या देंगे? जिस परीक्षा पद्धतिको हमने आजसे डेढ़सौ बरस पहले अपनाया, उसका विकास किया तथा जिस परीक्षा पद्धतिसे भारतीय स्वतंत्रता संग्रामके बडे बड़े नेतागण पढ़लिखकर आगे बढ़े वह आज यकायक असमर्थनीय, हेय्य कैसे बन गई? क्या कारण है इसका?

इसका कोई मौलिक कारण हो या न हो लेकिन-यह कारण जरुर है वह है नाविन्य प्रियता। आज हम संक्रमणावस्थासे आगे बढ रहे हैं। चार्लस डिकन्सके "टेल ऑफ दी टू सिटीज" का पहला परिच्छेद It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness. आजकी हमारी स्थितिको लागू होता है। पूरा नहीं आधा, सभी बातोंको नये सिरेसे शुरू करना है। परंपराएँ भी क्या अच्छी होती है? उन्हें तोड़ फेंकना चाहिये। सब कुछ नया चाहिये। नयी नयी शादी नये नये ढंग। लेकिन यह ढंग करनेवालों से, नित नये नये प्रयोग करनेवालोंसे हाथ जोड़कर प्रार्थना करनेको जी चाहता है, कि आपके प्रयोग होते हैं, पर यहाँ हजारों लाखों की तादाद में पढ़नेवाले छात्रोंकी जिन्दगियाँ बरबाद हो जाती हैं। कभी मातृभाषा में पढ़ने को कहते हैं, कभी अंग्रेजी में तो कभी मातृभाषा और अंग्रेजी दोनोंमें! यह क्या है। पर कौन सुनता है? उसी प्रकार परीक्षा पद्धति में सुधारकी बातें चलाई जा रही हैं।

सुधार अवश्य कीजिये; लेकिन पहले यह तो बताइये कि आजकी परीक्षा पद्धति में दोष ही क्या है? छात्रोंको कुछ विषय चुननेको कहा जाता है और उन विषयों को वर्षभर पढ़कर वार्षिक परीक्षा में वह जितने गुण प्राप्त करता है उसके आधारपर उसे पहली, दुसरी या तीसरी श्रेणी दी जाती है। इसमें बुराई क्या है? अब कोई बरसभर में जो पढ़ाया जाता है उसकी तीन घंटो में कैसे परीक्षा ली जा सकती है? तो इसका जवाब क्या दिया जाय? यही कि जो वर्षभर पढ़ाया जाता है उसकी परीक्षा वर्षभर ली जाय? ऐसा नहीं होता है। चावल पक गये हैं या नहीं यह जाँचने के लिये क्या हम एकएक चावल निकालकर देखते हैं? यही चार कणमात्र। उसी प्रकार छात्रोनें कितना पढ़ा है उसे कितना समझा है इसकी परीक्षा भी कुछ सवालों के जवाब पूंछकरही ली जा सकती है। सोने और पीतलकी पहचान कसौटी पर लगाते ही दो तीन मिनट में हो जाती है। परीक्षा पद्धति कसौटीकाही काम करती है।

कुछ लोगोंका इस परीक्षा पद्धतिपर आक्षेप है वह यह है कि इस परीक्षा पद्धती में ज्ञान नहीं स्मरण शक्ति की परीक्षा होती है। मेरी यह समझमें नहीं आता कि स्मरणशक्ति और विषयका ज्ञान क्या अलग अलग रह सकते हैं? ज्ञानका अर्थ होता है जिसे आपने आत्मसात कर लिया है, पूरी तरहसे पचा लिया है। अगर ज्ञानके साथ स्मरणशक्ति नहीं तो पहलेही जो ज्ञान किताबी हो रहा है वह और भी सिमिटकर किताबों तक ही सीमित रह जायेगा। अब दुसरी बात इस परीक्षा पद्धतिमें कुछ सुधार होने चाहिये यह बताते समय कुछ विद्वान कहते हैं कि परीक्षा एक नहीं अनेक होनी चाहिएँ जैसा कि इन दिनों में चल रहा है। तथा छात्र वर्षभर जो पढता है उसके आधारपर उसे मार्क्स मिलने चाहिए। आजकल परीक्षाएँ अनेक चल रही हैं। छात्रोंको ऐसे मालूम होता है कि यह परीक्षाकी तलवार उनेक सिरपर हमेशा लटक रही है रात दिन सपने में भी।

विश्वास ऑईल इंजिनिअर्सचे

पुणें जिल्ह्याचे

अधिकृत विक्रेते

बारामती

मशिनरी

स्टोअर्स

[पंदारकर]

बारामती

(जिल्हा पुणें)

इलेक्ट्रिक मोटर्स, इलेक्ट्रिकचें सर्व प्रकारचें सामान, सेंट्रिफ्युगल पंप्स, वगैरे माल किफायतशीर मिळण्याचें एकमेव ठिकाण.

कहाँ और कब उसका खून हो सकता है कहा नहीं जाता। दूसरे, छात्र बरसभर जो पढ़ता है उसींके आधारपर मार्क्स देने पर छात्रों को समय समय जो पढ़ाया जाता है उस को उतने समय तक उसे याद रखकर वे लिख निकालेंगे और बाद में भूल जायेंगे। वर्षभर अध्ययन किया है पर सब कुछ नोटबुक में है— दिमागमें या दिलमें कुछ नहीं। ऐसा कागजी ज्ञान किस कामका ? परीक्षा जब आती है उसी वक्त छात्रगण पढ़ते हैं और नोट्स गाइड्स आदिसे सवाल याद कर लेते हैं ? तथा उन्हें लिखकर उत्तीर्ण हो जाते हैं ? परीक्षा समाप्त होनेपर उन्हें कुछ भी याद नहीं रहता। यह भी एक आक्षेप है। परंतु इस आक्षेप में परीक्षा पद्धति अपराधी नही है। अपराधी है आजकी समाज व्यवस्था। समाज चाहता है हमारे बच्चों का ज्ञान बढ़े, या न बढ़े विषयपर उनका अधिकार रहे या न रहे वे हर बरस पास होते रहने चाहिये। इस लिये परीक्षा के समयपर ट्यूशन तथा गाइड, पथप्रदर्शक आदिपर कानूनी तौरसे प्रतिबंध लगाने चाहिये। इसमें परिक्षा पध्दति क्या करे आप ईमानदारीसे पढते नहीं हैं परीक्षा हालमें दूसरों की नकल करते हैं इन बातोंमें हमारा ही दोष दिखाई देता है, परीक्षा पद्धतिका नहीं। ऐसे अप्रामाणिक विद्यार्थी जीवनमें कभी सफल नही हो सकते और उनकी असफलता को लेकर परीक्षाको कोसना मूसा के अपराधके लिये ईसामसीह को फांसीपर चढाने जैसा है।

दोष व्यक्तिका है ? पद्धतिका.नहीं। पद्धती तो Obstract है उसमें दोष कैसे ? उसका हम सदुपयोग करते हैं या दुरूपयोग करते हैं इसपर सब कुछ निर्भर है। हम ने कितना परिश्रम किया है.हमारी वास्तविक योग्यता कितनी है इसको नापने का दूसरा साधन नहीं है। जिस योग्यता को हम तीन घन्टे में नहीं दिखा सकते उसका दावा करना व्यर्थ है। बिना परीक्षा के जीवन में कुछ भी प्राप्त नहीं किया जा सकता ! सुख-दुख, हर्ष-विषाद, कठिनाईयाँ और हार-जीतके पहलूओं से भरे हुए जीवनकी लम्बी परीक्षा का छोटा प्रारम्भ इन परीक्षाओं से होता है इसे भुलाया नहीं जा सकता।

• • •

रामचंद्र गुंडिबा उराडे यांचें

कापडाचें दुकान

उराडे ब्रदर्स

सर्व प्रकारच्या कापडाचे व्यापारी

शाखा : बारामती व अकलूज

मे. दीपचंद धरमचंद शाह
बारामती (जि. पुणें)
हेड ऑफिस : बारामती
शाखा : ९१७/१९, फर्ग्युसन रोड, पुणें २.
टेलिफोन नं. २४.
पो. बॉ. नं. ३२.

'डालमिया' बिस्किटांचे सातारा, सांगली, कोल्हापूर, पुणें व रत्नागिरी या जिल्ह्यांचे अधिकृत विक्रेते.

'डालमिया' बिस्किट्स उत्कृष्ट गहूं, ग्लुकोज व दूध यापासून बनविलेली असून तीं सर्वोत्कृष्ट आहेत.

मोटार पार्टस्, इलेक्ट्रिक सामान व पंखे

औषधें

भारताच्या संरक्षणासाठीं

❁ रक्त ❁ पैसा ❁ सोनें

द्या !

रेडिओज़्

मेसर्स कोठारी ब्रदर्स, बारामती, फलटण.

एक संवाद

शान्तिकुमार शहा, उपाधि-पूर्व-विज्ञान

माँ—क्यों बेटा, आज खाना नहीं खाओगे !

बेटा—माँ क्या कहूँ, उधर लड़ाई चल रही है। और मैं यहाँ बैठकर खाना कैसे खाऊँ ? मैं नहीं खाना खाऊँगा।

बापू—(गुस्से में) नहीं खायेगा तो क्या लड़ाईपर जायेगा ?

बेटा—क्या पिताजी आप मुझे जाने देंगे ?

माँ—नहीं मेरे लाल मैं तुझे नही जाने दूंगी।

बापू—अरे बेटा, हम बूढोंका तू ही तो सहारा है। हमें छोडकर तू चला जायगा तो खेतकी और हमारी तरफ कौन देखेगा ?

बेटा—सभी ऐसा कहने लगे तो फिर लड़ने कौन जायेगा बापू ?

बापू—क्योंरे आज यह तेरे मनमें क्या आया है ? क्यों, घरपर बैठकर खाना अच्छा नहीं लगता ?

बेटा—बापू मुझे युद्धपर जाना चाहिये। हमारे जवाहरलाल हमें बुला रहे है।

बापू—तो फिर मैं जाऊँगा। तू मत जा। मैं बूढ़ा यहाँ रहकर भी क्या करूँगा !

बेटा—बापू आप बूढ़े हैं। आपका लडाईके मैदानमें क्या फायदा होगा ?

माँ—अरे तुम दोनो रहनें दो। वहाँ लड्डू नहीं बँटतें वहाँ गोलियाँ चलती है। आग बरसती है। बडे आये सूरमा लड़ाईपर जानेवाले।

बापू—हाँ बेटा मेरे बापू ने मुझे बताया था। कि यह लड़ाई बडी भयानक होती है ? बड़े, हट्टेकट्टे बचते हैं !

बेटा—लेकिन बापू, आजकाल वैसी लड़ाई नहीं होती। आजकाल बन्दूक तोपें हवाअी जहाजसे लाड़ई होती है। आजकाल तगड़े आदमियोंसे होशियार आदमी ज्यादा काम आते हैं।

माँ—तो तुझे कोअी फौज में लेंगे ही नहीं।

बेटा—लेकिन माँ मैं तो अपना नाम लिखवाकर ही आया हूँ। आजकाल सैनिकों की सख्त जरूरत है। कप्तानसाहेब ने कहा है हमे आठ दिनके बाद वर्दी दी जायेगी।

बापू—यह नही होगा। मै तुझे नहीं जाने दूँगा।

माँ—तुझे जाना है तो पहले मेरा गला घोट दे फिर जाना। मेरा एकही तो बेटा तुझे कुछ हो गया तो ?

बेटा—माँ, एक बेटे की माँ निपुती ही कहलाती है। एक आँखका क्या सुआँखा। और मौत तो कहीं भी, कभी भी आ सकती है। क्या खेत में काम करते करते लोग नहीं मरते ? साँप, बिच्छु के काटखाने से भी तो आदमी मरते देखे गये हैं ! और फिर लड़ाईपर जानेवाले सभी तो नहीं मर जाते। मेरे दादा भी तो जर्मनीसे लड़ने गये थे। और जिन्दा वापस आ गये थे। वे तो जर्मन थे ये तो चिनी है।

बापू--चीनी हो या कोई हमे क्या करना है। लड़ने-वाले लड़ें--

बेटा--बापू, घरमें चोर घुस आनेपर मुझे क्या करना है कहनेसे तो सबकुछ लुट जायगा। आज दुश्मन हिमालयके पहाड़ी इलाके में है कल हमारे सारे देशमें फैल जाय तो ? उसका मुकाबला वहीं करना होगा। और बापू इस धरतीको हम क्या कहते हैं ? अपनी माँ, भारत माँ। कहते हैं ना बापू ?

बापू--हाँ बेटा कहते तो हैं --

बेटा—तो फिर आज मेरी माँ पर दुष्मनने हमला किया है। मैं कैसे चुप रहूँ ? मेरी माँकी इज्जत बचानेमें अगर आज नहीं गया और घरपर बैठा रहा, तो हो सकता है कल इस मेरी माँ पर कोई हाथ उठाये तो मैं चुप रहूँ। माँ यह क्या तुझे पसंद आयेगा ?

क्या तू चाहती है तेरा बेटा डरपोक कहलाये? तुझे कोई गाली दे तो मैं चुपचाप रहूँ यह तुझे कैसे लगेगा?

माँ--नहीं बेटा यह मुझे अच्छा नही लगेगा।

बेटा--तो बापू, माँ, मुझे मेरी धरती, भारतमाता पुकार रही है। उसकी रक्षाके लिये जानेसे रोको मत। मरना जीना आदमीके नहीं भगवानके हाथ में होता है। आशीवार्द दो लडाई के मैदान में भगवान मेरी रक्षा करें और मैं जीत कर लोटूँ। भारतमाताकी जय हो।

बापू—जाओ मेरे बेटे, हम लोग लालच से तुम्हे रोक रहे थे हमसे जादा बुद्धी तो तुम में है। हम तो नासमझ हैं।

बेटा—माँ आँसूसे नहीं हँसकर जानेको कहो।

माँ—जाओ बेटे, आँसूपर तो मेरा बस नहीं है। पर हाँ यह बात ध्यान में रखना, मेरे दूध को लजाना नहीं। अपनी माँकी इज्जत बचाने जा रहे हो, माँ ही तुम्हारी रक्षा करेगी। चलो ये मेरे हाथका भोजन तो कर लो। आजसे मैंने तुम्हे भारतमाता को सौंपा है। कब जाना होगा?

बेटा—यही आठ पंद्रह दिनमें। पर बापू, माँ आज तुम्हारी—हाँ ने मेरा हौसला और भी बढ़ा दिया है। आजसे मैं ने जान लिया है कि मेरे बापू और माँ अपने सिधेसाधे भेसमें भी कितने महान हैं और समय आनेपर देशके लिये बडीसे बडी कुर्बानी दे सकते हैं। मेरे बडे भाग है जो मुझे आप जैसे बापू और ऐसी प्यारी.और स्वाभिमानी माँ मिली है।

• • •

मेसर्स वसंत मोतीचंद मेहता वडगांवकर

सराफ दुकान, बारामती

[फोन नं. ७८]

आमच्याकडे सोनें, चांदी, मोतीं, रिअल व इमिटेशन खडे,
तसेंच स्टेनलेस स्टील भांडीं व प्रेझेंटेशन आर्टिकल्स
योग्य भावांत मिळतील.

सोनें चांदीच्या तारणावर अल्प व्याजांत रकमा दिल्या जातात.

जागो हे भारतके प्राण !

आज हिमालय बुला रहा है, जागो हे भारतके प्राण
जागो हिन्दू, जागो मुस्लिम, जागो शीख, जागो खिस्तान
मुसीबतोंके पहाड टूटे, आज परीक्षाका दिन है,
हँसते गाते, माँकी खातिर प्राणोंकी कुर्बानी दें,
प्राण नही मातासे प्यारे, ओ माँकी प्यारी संतान
जागो हे भारतके प्राण ॥ १ ॥

प्यारे बच्चे, प्यारा यह घर, भारत माँ सबसे प्यारी है
तन मन, धन ये प्राण हमारे, शान उसीपर वारी है,
जान भले ही जाये, माँकी कही न जाये शान
जागो हे भारतके प्राण ॥ २ ॥

आज हमें चलना हैं मिलकर, साथी कदम बढ़ाओ
मिलों, ·खेतों, खलियानोमें और अधिक उपजाओ
आज हमारे नौजवान राणा, शिवाजी, अकबर महान
जागो हे भारतके प्राण ॥ ३ ॥

कु० कमल बडवे, उपाधिपूर्व कला

★

छोटीसी अभिलाषा–

दूर कहीं जाये
यह दीन हो न दुनिया
दिलको चैन आये
छोटीसी अभिलाषा
कहीं तो हो शान्ति
मनको भानेवाली
बात रहे अपनी
रात तारोंवाली
सोना चान्दी जो चाहे
उनको हो मुबारक
अपनी तो छोटी दुनिया
छानेवाली हरियाली

श्रीपाद कानडे, उपाधिपूर्व विज्ञान

★

जय भारत माताकी !

जय भारत माताकी ! जय महात्मा गांधीकी !
जय भारत नौजवनोंकी ! जय लाल जवाहर नेहरुकी !
क्रान्तिके दीप जलाते आँधीको झोंके देते
फूलोंमें खुशबू भरते, सूरजको रोशन करते
बढते हैं हम मतवाले, माताको वन्दन करते
जय भारत माताकी । जय महात्मा गांधीकी ।
जय भारत नौजवानोंकी । जय लाल जवाहर नेहरुकी ।
बँधा है कफन हर सरसे, निकला है जवाँ हर घरसे
हर दिलसे आवाज निकलती, दुश्मनको हटाओ दरसे
मरना कबूल हँसते हँसते, माताकी शान रखते
जय भारत माताकी । जय महात्मा गांधीकी ।
जय भारत नौजवानोंकी । जय लाल जवाहर नेहरुकी ।
कसम हमे माताकी, कसम हमे मिट्टीकी
कसम हमे राणाप्रताप, शिव छत्रपति बापूकी
अब न हटे हट जाय हिमालय, बूँद खूनकी रहते
जय भारत माताकी । जय महात्मा गांधीकी ।
जय भारत नौजवानोंकी । जय लाल जवाहर नेहरुकीं

पुरुषोत्तम कदम, उपाधिपूर्व कला

★

हाले दिन सुनायेंगे ।

लज़्ज़ते दर्दसे मस्ताना किये देते हो
दिलके हरजख्मको पैमाना किये देते हो ।
डालकर साँया मेरे सरपर घने बालोंका
बैठे बिठलाये दिवाना किये देते हो ।
ज़िक्रपर मेरे सितम है लबे लालीकी हँसी
और रंगीन ये फसाना किये देते हो ।
चाँदनीरातमें ये मस्त तज्ज़ली तोबा ।
टूटते तारोंको पशेमान किये देते हो
मोहब्बतकी दुनियामें बेकार नही कोई "अज़ीज"
शमाकी खाकको परवाना किये देते हो ।
हाय क्यों तख्ते मोहब्बतसे गिराकर मुझको ।
एक भूला हुआ अफसाना किये देते हो ।

अज़ीज शेख, उपाधिपूर्व कला

★

लघु पलकी लम्बी छलना है

छुपी हुई है एक आगसी
इस धरतीके सोते कणमें
ब्रह्म कहो या कहो और कुछ
बसी हुई है जलमें थलमें
कल,कल बहती सरिता, सागर
पर्वत, जंगल, धूप–छाँव सब
बने हुए हैं एक इशारे पर
किसके, वह हुआ ज्ञात कब ?
यह संसार भरमकी पुड़िया
खोल इसे कब पाया गौतम
चाट गया जी-जान अरस्तू
रहा हार बलशाली रुस्तम
यह मानव हँसता रहता है
इक पल, दूजेमें रोता है,
मनसूबोंका मस्त शहनशां
मिट्टीमें सोया रहता है
अपने हाथ नहीं है जीना
अपने हाथ नहीं मरना है
जीना मरना मरकर जीना
लघु पलकी लम्बी छलना है
मानव नश्वर, फिर भी अमर है
अपने हँसते गाते क्षण में
युग, युगकी प्यासी आशाएँ
बसती है प्रेमीके मनमें

कु. कृष्णाकुमारी गौड, उपाधिपूर्व कला

★

वतनकी फिक्र कर नादाँ मुसीबत आनेवाली है ।
तेरी बरबादियोंके मश्वरे हैं आसमानोंमें ।

–इक़बाल

चन्द कलियाँ निशातकी चुन कर
मुद्दतों महवे-यास रहता हूँ ।
तेरा मिलना खुशी की बात सही,
तुझसे मिलकर उदास; रहता हूँ ।

–साहिर

साञ्झ

झाँकती हैं किरणें
झरोखोंकी झलती आँखोंसे
दीवारोंकी प्रतिबिम्बित चिकनाईपर
बिखर पड़ती है
सालोमनकी गुफाएँ
स्वर्ण, रत्न, मणि मुक्ताकी
अपार जोत्स्नाके साथ...
प्रकाश किरणोंकी आर्द्रता
बहने लगती है
अन्धःकार के सीने पर !
चिडिया, चौकट और न जाने
कितने सतरंगे चित्रोंकी
बलाक मालाएँ
घननील मेघाकाशमें
कौंध जाती है
सौदामिनीको लजाते, ललचाते।
अकुलाहटकी खीझ भरी खुशी–
अँकवारती है प्राणोंके प्यालोंमें
रश्मी–रज्जुसे उडी जा रही–
रगोंकी माया
जो अब बस छाया है छाया.......
रोते अन्धकारमें दीपके आँसू
उभरने लगते हैं
निराश प्राणोंकी जलती हुई
चिताके समान।

प्रा. रंगनाथ तिवारी

★

वियोगी होगा पहला कवि
आहसे उपजा होगा गान
उमडकर आँखोंसे चुपचाप
बही होगी कविता अनजान
–सुमित्रानंदन पन्त

हरचन्द बहोत गौर किया हमने शबो रोज
दुनियाका तिलिस्मात समझमें नहीं आता।

–अदा

Shelley—The Rebel of the Romantic Age

Prof. : **B. G. Joshi.** M. A.

On the 8th of July 1822, a sad tragedy was being enacted on the stage of the Bay of Spezzia. Between 2 and 3 p. m. 'Aeriel' left Leghorn and under the looming fear of a threatening storm directed her course towards Casa Magni. On the other side of the Bay in a humble cottage, two women waited anxiously for the passengers of 'Aeriel'. They were Mary Shelley and Jane Williams and the keenly-a aited passengers were their husbands, Shelley and Williams. Mary's eyes kept filling with tears, she knew not why. "Yet" thought she, "When he, when my Shelley returns, I shall be happy."

But Shelley never returned. Within a short time after 'Aeriel' left Leghorn, the haze of the storm encircled and hid her completely. Nothing was heard or seen of her for days together. A week later, however, the sad truth came to light. 'Aeriel' had been mauled beyond recognition by the angry waves and her inmates had been claimed by the sea. The wealthiest element had annexed to its invaluable treasure, a priceless jewel. Shelley, the outlaw and the rebel of the English Society had at last found a refuge far from the madding crowd

In 1798, 'Lyrical Ballads' came out of the press and with it the death-bell of the Neo-classical age was rung. A new era began dominated and governed by Wordsworth, Shelley, Byron & Co. Shelley was the prince of this age.

Percy Bysshe Shelley born in 1792 was the eldest son of Timothy Shelley and heir to the title of Baron. At Eton, this young boy, who was exceptionally beautiful, with rich brilliant blue eyes, dark curling hair and a delicate complexion, displayed an unusual sensitiveness of conscience. An unbreakable will with a lack of the necessary physical strength to carry out its decrees forefated him to be a rebel. This 'mad Shelley' as he was then popularly known was a spark which was to ignite itself into a devastating conflagration. Godwin's 'Political Justice' made a lasting impression upon him and Godwin was to be his guiding star for all his life to come. This fertile and uncompromising intellect readily accepted the doctrine of free love unrestrained by the stupid convention of marriage. When Shelley finished the reading of this book, tears were running down his cheeks. He solemnly declared, "I swear to be just and wise and free. I swear never to become an accomplice, even by my silence of the selfish and the powerful. I swear to dedicate my whole life to the worship of beauty.–'.

From Eton to Oxford and Shelley breathed a new life. The devil-may-care life with freedom to read, write or go for walk at free will, greatly pleased this young spirit. His first friend at Oxford was Hogg, whose first impression of Shelley is noteworthy. "What an extraordinary creature !" thought he as he went up to his

room.... "the grace of a young girl, the purity of a maiden who has never left her mother's side.... and nevertheless an indomitable force.... the soul of a Benedictine monk with the ideas of a Jacobin."

Shelley's enthusiastic pamphlet 'The Necessity of Atheism' ended his college career for good. He was expelled from the University for his shocking philosophy and a further break in his relations with his father marked a landmark in his life.

At the age of 19, he married Harriet a girl of 16, but the glamour of 'love-at-first-sight' was soon over within two years. Shelley deserted Harriet and eloped with Mary Godwin to Switzerland and from there to Italy. From here began his stormy life which was to be cut short by a storm only.

Shelley's first poem 'Queen Mab' was written in 1833, but he himself did not much approve it because of its didactic treatment. His real contribution to the 'realm of Gold' is associated with his conjugal life with Mary. 'Queen Mab' was followed by 'Alastor' in 1815 and 'The Revolt of Islam' in 1817. The last-mentioned work has a mature perfection the maturity arising from his familiarity with the sublime in nature, experience of populous cities, the passions of multitudes and the ravages of war.

Shelley's mind was like a roaring furnace. Once his mind was set into motion by the kinetic force of imagination, thoughts pursued him like 'ravaging hounds' and he wrote hastily to arrest the vanishing apparitions which haunt the interlunations of life. Blake said that his poems were 'dictated' to him; Shelley, that they were breathed into him by 'some invisible influence'. Shelley, himself in his 'A Defence of Poetry' says—

"A man cannot say, 'I will compose poetry'. The greatest poet even cannot say it; for the mind in creation is as a fading coal, which some invisible influence, like an inconstant wind, awakens to transitory brightness.... when composition begins, inspiration is already on the decline and the most glorious poetry that has ever been communicated to the world is probably a feeble shadow of the original conceptions of the poet."

These thoughts contrary to another accepted theory of creation— "finest passages of poetry are produced by labour and study"– may not be acceptable in case of all literature, but they certainly apply to Shelley's own creations. Trelawny has related how he once found Shelley writing a poem in a pine forest. The paper was scribbled all over— It was a frightful scrawl...words...one upon the other, over and over in tiers, and all run together "in most admired disorder". Shelley himself had explained this phenomenon. 'When my brain is heated with thoughts, it soon boils, and throws off images and words faster than I can skim them off.'

Shelley's view that poetry should be a sort of sublime bird's song given forth with "unpremeditated art" and Wordsworth's doctrine of 'happy inspiration,' no doubt appear to pander dangerously to laziness, commending the poet when he yields to sensuous temptation and soars with the too easy and 'ineffectual' flight of the angel. Mathew Arnold actually condemns Shelley.

According to him Shelley is "a beautiful and ineffectual angel beating in the void his luminous wings in vain". If Shelley is indeed an "ineffectual angel" the works of the Old Testament Prophets, the gospel of Jesus Christ himself would have to be regarded ineffectual. Shelley's hopes and ideas, though they transcend the ken of the majority, are essentially those of us, we millions in the 20th century. Shelley believed that regeneration cannot be superficial and external; it must take place in the 'heart and mind' of man. Only through Love in the fullest Platonic sense, sympathetic, intellectual, and ideal, could mankind be redeemed. Though such a perfection of will was impossible, according to Shelley, it was the only hope of salvation. In 'Prometheus Unbound' Shelley voices these very aspirations, yearnings and apprehensions of the mankind:

'.Oh, Cease ! must hate and death return ?'
Cease ! must men kill and die ?
Cease ! drain not to its dregs the man
Of bitter prophecy.
The world is weary of the past,
Oh, might it die or rest at last !

Shelley's thoughts often sound to be unconventional and shocking. His ideas on marriage were revolting and he actually lived with Mary, without undergoing the marital rites for two years and when he married her, it was not an admission of defeat of his principles, but was done in order to give a social status to Mary. He regarded the earth we inhabit as a tomb and death a release into the full and perfect life. Most of his poems are links in a great chain forged by his master-passion for reforming the world. His passion for reforming the world is the motive force throughout all his important poems.

'Prometheus Unbound', a poetic drama of 4 Acts, is based on the play of the same name by Aeschylus, the famous Greek dramatist. Shelley has, however, made considerable changes in the plot with a view to enhance its moral value. He declares in the preface—'The moral interest of the fable, which is so powerfully sustained by the sufferings and endurance of Prometheus, would be annihilated if we could conceive of him as unsaying his high language and quailing before his successful and perfidious adversary...Prometheus is, in my judgement, a more poetical character than Satan, because in addition to courage and majesty, and firm and patient opposition to omnipotent force, he is susceptible of being described as exempt from the taints of ambition, envy, revenge and a desire for personal aggrandisement, which, in the Hero of 'Paradise Lost', interfere with the interest... Prometheus is, as it were, the type of the highest perfection of moral and intellectual nature, impelled by the purest and the truest motives to the best and noblest motives.' Shelley's Prometheus is, thus, the moral perfection of a man according to him.

Shelley had a plan to immortalize in words the highly refined imagination of these 'great' for select classes of poetical readers. He was aware that until the mind can love, and admire, and trust, and hope, and endure, reasoned principles of moral conduct were seeds cast upon the highway of life which the unconscious passenger

tramples into dust although they would bear the harvest of his happiness.

In 1814, Shelley left England for Swi'zerland to return to England only for a brief sojourn. His constitution was very weak and English climate did not suit his failing health. His relations with his father also went on deteriorating until in 1815, he left his claim to the title for a substantial income and regular yearly allowance. Always beset with financial difficulties because of his extraordinary generousness, Shelley carried on the yoke without any murmur or word of complaint. His regular help to Godwin and his efforts to see the Hunts setted in life were a part of his great ideal-reforming the world. He loved women not for their bodily charm but because, accoring to him woman was the embodiment of 'intellectual beauty'. His Platonic belief discarded even Godwin's gospel of Necessity and rooted itself in a conviction that, if only mankind would fall in love with 'intellectual beauty', their hearts and minds would soon be raised above all imperfections.

Italy and her Mediterranean waters personified for him the calm and serene joy, the tranquil and angelic life and the beautiful idealisms of moral excellence. Shelley's fondness for water was almost childish. He would love to float on water, the poet in him falling into a deep reverie even under pervading fears of a watery grave. Shelley had got built for him a very beautiful barge and was always proud to give his friends a treat. Once, he invited Jane Williams along with her children, to join him in his excursion. Soon, however, as the water was deepening the poet fell to dreaming. There was no eye watching them, no boat within a mile, the shore fast receding and the poet dreaming. Jane was terribly frightened. Suddenly, he exclaimed with joy. "Now let us together solve the great mystery." Jane uttered a cry because the boat was so small that any movement would immediately capsize it and Shelley was too lost in his reverie to realise it. Edward Williams and Trelawny, however, appeared on the shore and the danger was averted. Jane felt that the Angel of Death, who always attended the Poet on the water, now spread his wings and vanished.

Shelley had been a sensitive but unsubmissive victim of oppression. His nature was idealistic and altruistic. In his detestation of all forms of tyranny, injustice and superstition, religious and political, Shelley never wavered. This very nature is at the root of vehemence and anger in 'Queen mab' and 'The Revolt of Islam', and the ideas expressed therein are the creative forces producing 'Prometheus Unbound' and 'Hellas'.

In his 'A Defence of Poetry' he defends the role and work of poets. He regards them as prophets speaking for ages to come.

According to him they are 'the mirrors of the gigantic shadows which futurity casts upon the present' and, therefore, are 'the unacknowledged legislators of the world'. "Poetry' he says, "in general sense, may be defined to be the expression of the imagination; and poetry is connate with the origin of man. Man is an instrument over which a series of external and internal impressions are driven, like the alternations of an ever-changing wind over an Aeolian lyre, which move it by their motion to ever-changing melody." Shelley believes that it is the divine mind that stirs the poet to effortless song and impels him, he knows not how, to create the very image of life expressed in its external truth.

Later years of Shelley were spent in Casa Magni, a summer resort on the Bay of Spezzia. His contacts with Byron were intimate and the famous 'Don Juan' secretly admired and envied the Creative genius of the 'Aeriel'. As described at the beginnig of this writing Shelley got his 'release into the full and perfect life in the gracious arms of the mighty element-the water. Shelley voices our feelings when he says in prelude to 'Adonais'—

'Oh ! thou hast fled !
The brave, the gentle and the beaut'ful,
The child of grace and genius !

A more fitting epitaph in line with Shelley's ideas and aspirations is expressed by Wordsworth in one of his Sonnets :

Thou hast left behind
Powers that will work for thee; air, earth and the skies;
There's not a breathing of the common wind
That will forget thee; thou hast great allies,
Thy friends are exultations, agonies,
And love, and man's unconquerable mind'.

● ● ●

The Problem of war finance in India

By—**Prof. J. K. Godha,** M. Com. B. A. LL. B.

The Chinese invasion of our country has posed challenging problems in maintaining our independence, territorial integrity and our democratic values. The attack has been deliberate, premeditated, and planned. Large chunks of our territory have been occupied by China and though the enemy has declared a unilateral cease-fire and withdrawl, the struggle has not and is not likely to come to an end for years together. In this article it is proposed to deal with the financial problem created by this unprovoked aggression.

In the words of our Prime Minister, 'when we are attacked, we must defend' for defending, we must build up our defences, and for building up our defences we must have sufficient funds and resources. In fact we are now being called on to gear our peace-time developing economy to the relentless pursuit of an all out war effort.

Magnitude of the Problem

Expenditure on defence absorbs large proportion of Central Government revenues. Of the total expenditure nearly 32 to 35%

is absorbed by defence. Though large sums have been spent on defence, the expenditure is mainly of the nature of consumption, and very little on capital account is spent.

But in the context of the new situation, the defence expenditure, as estimated by experts, will have to be in the vicinity of Rs. 800 to Rs. 850 crores per year or even more. The problem, therefore, is from where to find resources for meeting our mounting defence expenditure. For this purpose recourse will have to be taken to the following:

(1) Savings—current and past (2) Taxation (3) Borrowings—internal and external (4) Foreign Aid (5) Deficit Financing and (6) Some miscellaneous measures.

Savings—Current and Past

War finance, like Plan finance, is ultimately drawn from, and is limited by, the sum of domestic savings–current aud past. Greatly enlarged flow of savings will have to be looked for to finance war effort. There is now very little room for drafts on past savings held in the form of currency reserves. On December 7, they amounted to Rs. 215 crores or Rs. 15 crores above the legal minimum. Past savings held in the form of private gold stocks are officially placed at an order of Rs. 4100 crores. To mobilise these stocks, schemes like the National Defence Fund, the Gold Bonds etc. have been introduced. Unfortunately it has been found that many of these schemes have failed in mobilising the hoarded wealth in the country in the form of gold.

We have therefore to rely almost wholly on current domestic savings. In 1960-61, and 1961-62, the rate of savings in India was officially put at about 8% and total national savings at about Rs. 975 crores annually. Only a small part of this may become available for war finance. The total savings during the years from 1950-1959, amounted to Rs 6524 crores. Of this the state owned hardly 13·9% i. e. Rs 90[illegible] crores. The rest of the savings were owned partly by the corporate private sector, but mainly by individual families, the latter accounting for 81·4% Mobilising savings for investment of the public sector, is proving difficult. The subscriptions to Government loans and to small savings mostly represent inflationary funds. Savings into the coffers of the state have been on decline in recent years. Savers prefer equities real estate or even gold. Under these circumstances, the current savings flowing into public sector investments will have to be tapped to finance war. But this too may not yield much. The expected yield may be Rs. 50 crores or so. Therefore we shall have to step up gradually the savings rate in the country from 7·5% to 11% nearly and try to mobilise them through various schemes and institutions. We should make concerted effort to tap savings from rural areas. Small savings movement will have to be conducted with greater vigour and zeal.

Taxation

The tax in India is only 8% of the National Income, whereas it is as high as 20% in Japan, 41% in U K. 26% in U. S. A , and 21% in Ceylon. This indicates that there is sufficient scope for widening the tax structure—both direct and indirect. The present tax system though it is broad-based and deep, the direct taxes play a secondary role, indirect taxes being the main stay. The underdeveloped state of direct taxation is one of the gravest defect of our tax structure. Direct taxes account for only 24% of total tax revenue, whereas it is 55% in U. K. 70% in Australia, and Japan, and 80% in U. S. A. These facts indicate that sufficient room exists for direct taxation in India

Incomes as low as Rs. 200 to Rs. 250 per month should be subjected to tax. The rates of progressian should be raised for middle and higher income groups.

Excess Profit Tax at the rate of 50% above a taxable minimum of Rs. 30,000 on the extra profits earned, may be imposed, as was done in the world war II. This will yield good revenue.

The wealth tax on companies and the tax relating to excess dividend should be reintroduced.

Indirect taxes which occupy a significant place in the Indian tax structure will have to be further deepened and broadened. Union excise duties, and custom duties, may be increased on certain articles of luxury.

Tax evasion is a very serious problem in India. Prof. Kaldor has estimated evasion to the tune of Rs. 200 to Rs. 300 crores Per year. Large amount of evenue is lost to the Government through tax evasion and tax avoidance. During the past decade, despite an expansion of 81% in industrial production, income tax receipts from individuals rose by but 7% from Rs 133 crores in 1950-51 to Rs. 142 crores in 1961-62. This reflects heavy tax evasion and tax avoidance. If tax evasion is properly checked, Rs 200 to Rs 300 crores will become available.

Borrowings—internal and external

Borrowing has a significant role to play in financing war. The right motto of war finance is " tax to the hilt and borrow the rest. " Borrowing may be either internal or external.

Internal borrowing will mainly depend upon the rate of current savings in the country and the investment habits of the people. We have seen that the rate of current savings, which is rather considerably low, 7·5% will have to be stepped up gradually to 12% or more. Internal borrowing should be given first preference, and if it is found that the funds will not be sufficient, the Government may take recourse to borrowings from abroad, and on favourable terms.

Foreign Aid

Foreign aid has come from practically all the advanced countries of the world. It has come from Western countries and also from the group of nations led by Soviet Union. About 90 percent of the foreign assistance has been in the form of loans, reflecting India's preference ordinarily for loans instead of grants. India has also shown preference for foreign aid in the shape of capital equipment as a technical know-how to serve as a catalytic agent to development. India looks upon foreign aid as tool to accelerate her economic growth.

It has been noticed that considerable amount of foreign aid for the plans has remained unutilised. (46% and 47% i.e.

Rs. 193 crores and Rs. 1295 crores) from First and Second Plans respectively.

It may, therefore, be suggested that the unutilised part of the aid may be directed by agreement with the countries concerned to finance the war effort. This may provide foreign exchange to meet the import needs of war. If the war becomes a major one, and should prolong, the necessity may arise to lean heavily on foreign aid. Foreign aid to the tune of Rs. 3736 crores has been offered by as many as 20 foreign countries and from some international agencies, including the World Bank. Of this aid, nearly Rs. 1965 crores have been already utilised.

Deficit Financing

If resources from taxation, borrowings and foreign aid, are not found adequate; we will have to follow the policy of deficit financing, which we pursued during the World War II and the post-war period.

The overall deficit in the first two plans was to the tune of Rs. 1700 crores approximately. The Third plan provides for deficit financing to the extent of Rs. 550 crores but on a more realistic appraisal of the situation, the actual amount is expected to be nearly Rs 1550 crores. For building up defence, it may become necessary to enlarge the field of deficit financing. The only precaution that will have to be taken by the Government, is to see that inflationary forces do not gather momentum. Resurgence of inflationary pressures will have to be avoided at all costs. Price spiral will have to be controlled.

Transition from peace-time to war-time Economy

If the above-mentioned resources are to become available, production tempo will have to be not only maintained, but increased manyfold. Agricultural and industrial production will have to be stepped up to meet defence needs. It is often said that better defence and increased production are two sides of the same coin. The modern war is fought not only on the battle fields, but also in the factory and in the field. Jawan fights on the front, the worker in the factory, and the farmer in the field. Every man, whether he works on the battlefield, in the factory, or in the field, or in the Colleges, Schools, or Offices is a soldier. Rapid increase in industrial and agricultural production will have to be achieved to meet the increased demand of the people and defence. The tempo of developments, in the basic sectors, industry, mineral, transport, and communications, as well as agriculture, irrigation and power, must be sustained and indeed accelerated to check the price spiral, and meet increased demand. For this purpose, reorientation of the third plan will become necessary. Some targets in the plan will have to be modified and adjusted to meet defence needs. Resources earmarked for non-essential things may be diverted for defence purposes. This does not mean that the plan should be abandoned. Expenditure on certiain items like Education, Health, Social Services Co-Operation, may be curtailed to some extent if possible, and the same be diverted for building defence. All this indicates that a transition in economy from peace-time to war-time will have to be brought about.

Some Miscellaneous Measures

(1) Drastic cuts in consumption

Fresh taxation, if imposed may eat away national savings. Revenues shift incomes from the pockets of the people into the National Exchequer. This corrospondingly reduces the net incomes of the people. When incomes decline, both savings and consumption decline. Fresh taxation by decelerating savings might retard economic development. To escape this riddle, we must first drastically cut down consumption by austerity measures. If we bring down consumption by stages to 1955-56 level, when revenue expenditure amounted to Rs. 1066 crores, we could save for war finance Rs 758 crores annually on the 1960-61 rates of revenue collection.

(2) Boosting exports

Imports will have to be cut down drastically. Only imports of capital goods and goods required for defence production, may be allowed to be made. Concerted effort will have to be made to earn foreign exchange by boosting exports, of agricultural commodities, minerals, and products of consumer goods. "Less consumption and more export" should be the motto.

(3) Economy in the expenditure of the Union and State Governments may be effected. A considerable room exists for the same.

(4) Fixed portion of privy purses should be paid in Defence Bonds.

(5) Compulsory contribution to National Defence Fund, on a slab systeme, from employees, in the Government Departments commercial establishments, etc.

(6) Prohibition if scrapped down will yield Rs. 300 crores annually. The Government has to be clear in its mind whether it still wants to pursue prohibition at such a heavy cost to the Exchequer and with such little benefit to the vast majority of the people.

(7) Vigorous efforts should be made to raise incomes from commercial services, like Railways, Posts and Telegraph etc. Public enterprises if runned properly and efficiently will yield satisfactory income.

(8) A share in the proceeds of some Central taxes, Income-tax, Union excise duties, Custom duties, Grants-in-aid from the Central Government to the State Governments be reduced. The State Governments may be asked to explore new avenues of revenues.

We must mainly devote our resources to turning out arms and equipment, and to build up huge reserves of stocks. We must adopt drastic measures necessary to put the country on a war footing. We must remove our weaknesses, consolidate our position, tune up every arm, offensive and defensive, and add enormously to our fighting strength so that we can face the future with a calm and steady mind whatever it brings.

● ● ●

Science without religion is lame
religion without Science is blind.

— **Albert Einstein**

Loyalty to the Country to be always subordinated by loyalty.

— **Mr. Gandhi.**

Can Life Offer a Better Friend ?

Miss. **K. N. Badave,** P. D. Arts.

I have many friends, but this my friend is quite different from others. Our friendship started quite recently. When on my first day, I was going to the college, all of a sudden he sprang in front of me and extended his hands in welcome. I almost fell in love with him at first sight. Since that day, he has always accompanied me to and from my college. The moment I step out of the house, he steps forth smilingly. At the college entrance he courteously bids me good-bye and vanishes behind the compound. Inspite of my several entreaties, he never steps either in my college or in my house. His is a detached friendship.

On my way to the college, he entertains me in various ways. When I am hungry he offers me ripe fruits. He knows my likes and dislikes and does not fail to produce tamarinds or berries when I desire them. He is always ready to join me in my dance or song or merry-making. When I am sad, he stands aloof and shares my grief.

He has a warm and open heart. He extends his hand of friendship to all the students, but there are many who rejoice in rejecting that hand. This rebuff does not alienate him towards them. Inspite of their cold response he continues his one-sided friendship. They many times take pleasure in teasing him or ridiculing him but like a stoic he simply laughs them away. Even though he keeps my company all the way from my house to the college and vice-versa, I am never bored. His elegant simple personality, his generous demeanour and his silent serenity has a bewitching charm. He never intrudes nor does he ever interfere in my enterprise. He silently observes my activities and sympathises with my sorrows. He deserves and enjoys my confidence. In fact, he is never inclined to betray. Many times, he comes in possession of many secrets of the students, but he never reveals them to anybody.

His childlike smile has an innocent charm. His dress is always simple. A saffron gown bordered by green lines with blue and purple stripes in the middle to match comprises his simple dress. To friends like me and to strangers also he is equally hospitable and amiable. He never refuses anything to anybody.

Sometimes he unfolds his past to me. Many of his friende have deserted him and their cruelty has wounded his soft heart. Surrounded by so many, he stands alone. His sad past and his sad loneliness make him all the more lovable.

He is a great philosopher believing in doing his duty. He does not care for reward. He never expects any. Like a bunyan tree, he stands erect through all the thick and thin of life. Pleasures do not flatter him, sorrows do not fetter him. He is indifferent to smiles and tears. His one great fendness in life is the train. Whenever the train enters or leaves the station, he stands transfixed to his spot. The serpentine movement of the train has a great fascination for him.

Because of his warm heart, he is popular among all. His phenomenal popularity extends from college students to farmers, shepherds and cow-herds.

I know that your curiosity is strained to the breaking point. I, therefore, make no further delay in naming my extraordinary friend. He is that gentle little path that leads to the college.

He is not 'The Royal Path' tarred or asphalted or even stoned. No big and beautiful buildings border his body. Humble, low cottages and paches of green and yellow pastures shake hands with him, but this very 'humbleness' and 'simplicity' has enamoured me of him. His quiet friendship, his gentle kinship and his devoted worship to the cause are rare qualities in these days of affected affections. I, therefore, value his friendship more than hundred living friends.

• • •

But men must know that in this theatre of man's life it is reserved only for God and angles to be lookers-on.
—Bacon.

Hope is a good breakfast, but it is a bad supper. **—Bacon.**

Fame is like a river that beareth up things light and swollen, and drowns things weighty and solid. **—Bacon.**

Man's love is man's life a thing apart, It is woman's whole existence **—Byron.**

William Shakespeare,

A Critical Appreciation

By— **S. D. Tanksale,** P. D. Sc.

Without hesitating the least or looking here and there in search of an ancient or modern author, I will at once give my preference to William Shakespeare, the writer of forty dramas. I am extremely fascinated by the works of this author, his comedies and tragedies, his historicals and his poetry, lyrics and sonnets which are famous all over the world.

He was born in April 1564, being third and the eldest surviving child of his parents. His father's monetary situation was not satisfactory at that time. His time at school was short. He had " little Latin and less Greek. " He had therefore, to follow the trade of a butcher. He was married at the age of eighteen in 1582. After some days he was driven to London as much as by poverty as by a passion for adventure and stage; and by 1590 he established himself as an actor and writer.

Shakespeare realized that in those years

patriotism was the link which strongly united the mixed audience in the play-house. So he turned to historical plays. He retouched the scenes from the reign of Henry VI. Upto 1601, he wrote his fairy play, Mid-Summer Nights Dream, One tragedy, Romeo & Juliet and his romantic and light-hearted comedies–The Merchant of Venice, Much ado about Nothing, As you Like it and The Twelfth Night, which were marked with genius.

After that period he wrote his great tragedies—'Hamlet', 'Macbeth' 'Othello' and 'King Lear' and the Roman plays "Julius Caesar", "Antony & Cleopatra" and others.

His greatness as a dramatist was acknowledged by all. Shakespeare's capital gift is that he could certainly endow histori-cal and imaginary beings with life and cons-tant flashes that do not lose their identity. Tha power was abnormally developed in him, but he weilded it easily, naturally spontaneously, without giving an impression of effort. Shakespeare's characters in what-ever sphere have an unfailing humanity which keeps them in the orbit of sympathy.

He was the first dramatist and the first poet of his day and one of the first of all time. Ben Jonson said that Shakespeare was not of an age but of all time. So astonishingly wide-spread is his glory that it might also be said that he was not of a land but of all lands.'

"–Free of every theory, accepting all life, rejecting nothing, writing the real and poetic, appealing to the most various, to a rude workman-as to a wit-Shakespeare's drama is a river of Life and Beauty."

● ● ●

Before arguing with the boss it is as well as to look at both sides; his side and the outside.

Short absence quickens love; long absence kills it.

The world is like a board with holes in it and the square men get into the round holes.

—Sydney Smith

I Was Then In Naini

By—Miss. **Krishnakumari Gaur, P. D. Arts.**

I was then in Nainital. We were going through a pleasant summer. Sheela was my bosom friend and I lived with her all that summer. As per our usual practice, one evening we went for a walk. A rocky seat attracted our attention and we seated ourselves there in a monarchial manner.

Ah, how beautiful was the sight! A bubbling waterfall was jumping down the vale. The red ball of the Sun was slipping down the horizon. The setting damsel was standing with a cup overflowing with the intoxicating wine and the night was stealthily coming from behind. She touched the cup and the liquid spread all over the horizon. The silver disc of the moon was

floating over the milky way. She was looking like the queen of the night. Little tiny stars twinkled here and there and adorned the black saree that the moon had worn. The moon appeared to be playing hide and seek with the clouds. Like a shy bride she peeped from behind the nylon veil of transparent clouds. Nature appeared to be hypnotised under the magic spell of white moon-beams. The waterfall was looking like a streak of silver. It appeared as if molten silver was running down the slope. Where it struck against the dark rock it splashed into innumerable pearls. A great sea of milk had spread over the entire scene. The stones were shining like jewels in the moon light. Small bushes scattered here and there appeared to be covered with snow.

Air whistled through the atmosphere. Its gentleness resembled soft breathing of a sleeping spirit. It was a very pleasant breeze. We were enjoying it thoroughly. We felt ourselves to be in heaven, in the legendary paradise of the Gods. The grandeur of the scene held us spell-bound.

This was a heaven far more beautiful than imagination could contrive. I have heard of heaven mentioned in our great religious books. I have also roamed through that heaven which authors brought to life in their poems. But this heaven on earth, on the hills of Nainital was a silver dream. I can never forget that enchanting panorama.

Nature was calm and quiet. Everything was peaceful. There was a tender, lovely and touching music of Nature. She was singing very sweetly. The various things in Nature were participating in the song by their various activities. The entire surrounding was overflowing with the music.

The echoes of the sweet tunes started from one hill and travelled farther and farther. As they receded in the distance they became fainter and fainter. Sheela, my friend, exuberant with joy ran down the hill in wild glee. I ran after her and called her to stop. The opposite hill mocked me by imitating my call and un-knowingly I blushed all over.

'God made country and man made town.' How beautiful is the country! God presents Himself in this ravishing panorama. I felt myself elevated in the sky. Cares and anxities of life were left behind. Like a feather my spirit was flowing on the light waves of imagination.

Hours went by and still we were lost in the charms of this scene. All at once a strange voice came to my ears. It was Sheela's brother who had come to seek for us. All at home were scared by our long absence. With a great reluctance I turned my eyes away from the scene and turned homewards. To-day standing here in the gallery of my house, on this full-moon day, the whole scene vividly returns to my vision, and a nameless pang of loss cuts through my heart.

● ● ●

There is only one religion though there are a hundred versions of it.

—Shaw.

Every child comes with the message that God is not yet discouraged of man.

—Tagore.

शिंदे फोटो आर्ट स्टुडिओ

फोटो डीलर्स, एन्लार्जमेंट आणि ऑईलपेंट पोर्ट्रेट कलर्स

गांधी चौक, बारामती (जि. पुणें)

प्रोप्रायटर :- के. बी. शिंदे

बारामती महाविद्यालय, क्रीडा विभाग

अहवाल (१९६२-६३)

यंदाच्या शैक्षणिक वर्षाच्या आरंभीं जुलैमध्यें निरनिराळ्या विभागाच्या निवडणुका झाल्या. त्यामध्यें खालील विद्यार्थी निवडून आले.

नांव	विभाग	विभागप्रमुख
(१) वायसे के. नी.	स्नेहसंमेलन	प्रा. जे. के. गोधा व प्रा. दा. सी. देसाई
(२) प्रभुणे ए. के.	क्रिकेट	
(३) कानडे एस्. एन्.	वादविवाद मंडळ	प्रा. आर्. आर्. तिवारी
(४) वाघ ए. बी.	भारतीय खेळ	प्रा. दा. सी. देसाई
(५) बाबर पी. व्ही.	नियतकालिक	प्रा. आर्. टी. अक्कोळे
(६) निलाखे व्ही. बी.	वाचनालय	प्रा. आर्. आर्. तिवारी
(७) निमकर एन्. ए.	टेबल टेनिस	
(८) थोपटे एच्. टी.	व्हॉलीबॉल	
(९) मेहता के. व्ही.	मायनर गेम्स	
(१०) व्यास एन्. सी.	रिंग टेनिस	
(११) कु. जाधव ग्रेस	विद्यार्थिनी-प्रतिनिधि	

सुरुवातीला कॅरम, व्हॉलीबॉल, हुतुतू व खोखो हे खेळ खेळण्यासाठी व्यवस्था करण्यांत आली. त्याचप्रमाणे आंतर महाविद्यालयीन सामन्यांत हुतुतू व खोखो या खेळांत भाग घेण्याचें ठरलें, त्या दृष्टीने सरावहि उत्तम रीतीनें करण्यांत आला, हुतुतू संघाचा आंतर-महाविद्यालयीन सामना कऱ्हाडच्या संत गाडगेमहाराज कॉलेज बरोबर झाला व त्यांत अवघ्या एक गुणानें आपला संघ हरला. सर्व खेळाडूंनी अत्यंत कसोशीचा प्रयत्न केला. सर्वश्री बोधे, टिळेकर, व वाघ यांचा खेळ चांगला झाला. त्यानंतर खोखोची तयारीहि जोरांत सुरूं झाली.

विद्यार्थी व विद्यार्थीनींच्या दोन्ही संघांनी आणीबाणीच्या परिस्थितीमुळें खोखोमध्यें भाग न घेतां सर्व रक्कम राष्ट्रीय निधीला द्यावयाचें ठरलें.

वादविवाद मंडळाचें उद्घाटन महाराष्ट्राच्या समाज कल्याण खात्याच्या मंत्री श्रीमती निर्मलाराजे भोसले यांच्या हस्तें १२ जुलै १९६२ रोजीं झालें.

मंडळाच्या वतीने दिनांक १ ऑगस्ट रोजीं टिळक-जयंती व ८ ऑगष्ट रोजीं संत-शिरोमणी तुलसीदास यांची जयंती साजरी करण्यांत आली. यावेळीं योजिलेल्या निबंध स्पर्धेंत कु. बेलसरे (P. D. Arts) व कु. गौड (P. D. Arts) यांना अनुक्रमे पाहिलें व दुसरें पारितोषिक देण्यांत आलें.

ता. १४-११-६२ रोजीं भारताचे पंतप्रधान पं. जवाहरलाल नेहरू यांचा वाढदिवस साजरा करण्यांत आला. त्याचवेळेस चीनच्या आक्रमणाचा धिक्कार करून स्नेहसंमेलन रहित करून राष्ट्रीय निधीस मदत देण्याचें ठरलें. यावेळीं प्रा. अक्कोळे प्रा. तिवारी प्रा. गोधा व प्रा. जोशी यांनी भाषणें करून विद्यार्थ्यांना कर्तव्याची जाणीव करून दिली.

वर्षभर व्हॉलीबॉल वगैरे खेळांत प्राध्यापकांनी स्वतः भाग घेऊन विद्यार्थ्यांना प्रोत्साहन दिलें.

महाविद्यालयाचा ‘ क्रीडा-दिन ’ दि. २६ फेब्रुवारी रोजीं साजरा करण्यांत आला. यानिमित्त अनेक सांघिक, वैयक्तिक व गंमतीदार खेळांच्या स्पर्धा ठेवण्यांत आल्या होत्या. त्यांत अनेक विद्यार्थी, विद्यार्थिनी, प्राध्यापक व सेवक यांनीं उत्साहानें भाग घेतला होता. यशस्वी खेळाडूंना नगराध्यक्ष श्री. धों. आ. सातव यांच्या हस्तें पारितोषिकें वाटण्यांत आलीं. एक मनोरंजनाचा छोटासा कार्यक्रमहि आयोजित करण्यांत आला होता. याच-प्रसंगीं भरविण्यांत आलेल्या ‘ फन–फेअर ’चें उत्पन्न संरक्षण-निधीला देण्यांत आलें.

र. ह. चाफेकर
प्रमुख
क्रीडा विभाग.
बारामती महाविद्यालय,

ग्रंथालय

महाविद्यालयाच्या ग्रंथालयाची सुरवात फारच आकर्षक व चांगल्या रीतीने झाली. चालू वर्ष हें ग्रंथालयाचें १ लें वर्ष लक्षांत घेतां ग्रंथालयाने सर्वच बाबतींत उल्लेखनीय प्रगति केलेली आहे.

ग्रंथालयाचीं वैशिष्ट्यें—सध्या ग्रंथालयांत २१६० ग्रंथ आहेत. त्यापैकी ९०० मराठी, ४०० हिंदी व ८५० इंग्रजी आहेत. आमचा पुस्तकांचा संग्रह संदर्भ ग्रंथांच्या बाबतींत बराच समृद्ध आहे व त्यामध्यें Encyclopaedia, Britannica, Encyclopaedia of Social Sciences, हिंदी विश्वकोश, महाराष्ट्रीय ज्ञानकोश हे मौल्यवान ग्रंथ आहेत Art of Indian Asia ह्या पुस्तकाचे दोन खंड हें आमच्या ग्रंथालयाचें भूषण आहे. आचार्य चतुरसेन, रवींद्रनाथ टागोर यांचे सर्व संग्रह हें आणखी वैशिष्ट्य आहे. ह्याखेरीज प्रत्येक विभाग आपापल्या परीनें परिपूर्ण आहे.

देणग्या—श्रीमान फुलचंद गांधी यांनीं जवळ जवळ २००० रु. चीं पुस्तकें महाविद्यालयाला देणगी म्हणून दिलीं आहेत. त्याबद्दल आम्ही त्यांचे अत्यंत आभारी आहोंत. आमचे प्राध्यापक सहकारी श्री तिवारी व श्री. गोधा यांनीं पण ५०० रु. चीं पुस्तकें महाविद्यालयाला भेट म्हणून दिलीं आहेत. पुणें विद्यापीठाकडूनहि आम्हांला ३६ पुस्तकें देणगीदाखल मिळालेलीं आहेत. त्याचा आम्ही येथें कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख करतों.

भेटी—ग्रंथालयाला केंद्रीय संरक्षणमंत्री माननीय यशवंतराव चव्हाण, समाज कल्याण खात्याच्या उपमंत्री श्रीमती निर्मलाराजे भोसले, उद्योगपति श्रीमान् लालचंद शेठ, श्रीमान् विमलचंदशेठ, प्रसिद्ध लेखक चिं. वि. जोशी या उल्लेखनीय व्यक्तींनी भेट देऊन ग्रंथालयाच्या कामकाजाबद्दल व ग्रंथसंग्रहाबद्दल समाधान व्यक्त केलें.

अभ्यासिका—दुसऱ्या सहामाहींत विद्यार्थ्यांसाठी गांवामध्यें एक अभ्यासिका उघडली. बारामती नगरपालिकेनें याबाबत दिलेल्या सहकार्याबद्दल आम्ही त्यांचे अत्यंत आभारी आहोंत. या अभ्यासिकेचा गांवांतल्या बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनीं फायदा घेतला ही अत्यंत समाधानाची गोष्ट आहे.

पुणें विद्यापीठाच्या तपासणीमंडळाने ग्रंथसंग्रहाबद्दल तांत्रिक कामाबद्दल व आधुनिकी-करणाबद्दल प्रशंसोद्गार काढले ग्रंथालयाच्या पहिल्याच वर्षी शास्त्रशुद्ध पायावर ग्रंथालयाची उभारणी झाली आहे, ही गोष्ट वैशिष्ट्यपूर्ण आहे असें म्हणावें लागेल. व ग्रंथपाल यांना माननीय प्राचार्य व प्राध्यापकांचे उत्कृष्ट सहकार्य लाभलें आहे भविष्यकाळीं ग्रंथालयाकडून सर्वांची भरीव सेवा होईल असा विश्वास वाटतो.

प्राध्यापक
(ग्रंथालय विभाग)
जे. के. गोधा

ग्रंथपाल
म. न. उद्गांवकर

मराठी वाङ्मय मंडळ

चालू वर्ष हें आमच्या महाविद्यालयाचें प्रथम वर्ष. त्यामुळें सर्वच क्षेत्रांत उत्साह दिसून आला. मराठी वाङ्मयासंबंधीं विद्यार्थ्यांमध्ये अभिरुचि निर्माण व्हावी आणि विद्यार्थ्यांना स्वतःहि साहित्यनिर्मिति करण्यास उत्तेजन मिळावें म्हणून मराठी वाङ्मयमंडळाची स्थापना झाली. मंडळाचे साधारण सभासद जवळ जवळ ५० होते. त्यांनी श्री. कल्याणराव वायसे व कु. पुष्पा रोंघे यांची मंडळाचे चिटणीस म्हणून बिनविरोध निवड केली.

मंडळाचें उद्घाटन ता. १५ सप्टेंबर रोजीं संगमेश्वर कॉलेज, सोलापूर येथील प्रा. निर्मलकुमार फडकुले यांच्या शुभहस्तें झालें, अध्यक्षपदीं प्राचार्य वणकुद्रे होते. प्रा. फडकुले यांनीं साहित्याच्या स्वरूपासंबंधीं आपले विचार मोकळेपणानें विद्यार्थ्यांपुढे मांडले. सुप्रसिद्ध विनोदी साहित्यिक, प्रा. चिं. वि. जोशी यांनी ता. ९ ऑक्टो. ६२ रोजीं आमच्या मंडळातर्फे “ मराठी वाङ्मयांतील विनोद ” या विषयावर अत्यंत अभ्यासपूर्ण विचार मांडले. मुलांना प्रथमपासून शेवटपर्यंत हंसवत ठेवून त्यांनीं केलेलें गंभीर विवेचन फारच रंगलें.

प्राचार्य वणकुद्रे, प्रा. अक्कोळे व प्रा. दा. सी. देसाई यांचें मार्गदर्शन आम्हांला वेळोवेळीं झालें त्यांबद्दल आम्ही त्यांचे आभारी आहोंत.

चिटणीस
कल्याणराव वायसे,
कु. पुष्पा रोंघे

इतर

१५ ऑगस्ट–स्वातंत्र्य दिन

महाविद्यालयाच्या प्रारंभानंतर प्रथमच आलेला स्वातंत्र्यदिन मोठ्या उत्साहानें साजरा करण्यांत आला. यानिमित्त प्रा. तिवारी यांच्या मार्गदर्शनाखालीं एक करमणुकीचा कार्यक्रम आयोजित करण्यांत आला होता. या विविधगुण दर्शनांत कु. कुसुम पोतेकर, कु. कमल बडवे, कु. पुष्पा रोंघे, श्री. अशोक प्रभुणे, श्री. नरेंद्रकुमार व्यास, श्री. श्रीपाद कानडे, कु. वसुधा लंके,

स्वच्छ, स्थिर व झगझगीत प्रकाशासाठीं —

हत्ती छाप
घासलेट वापरा

शिवलाल प्रेमचंद लेंगरेकर

एजंट :- एसो स्टॅन्डर्ड इस्टर्न इन्कॉर्पोरेटेड

बारामती — भिगवण.

श्री. निमगांवकर, श्री. कांबळे, श्री. आढाव, श्री. निलाखे वगैरे विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला होता. प्राध्यापक व विद्यार्थी-विद्यार्थिनी यांच्या सहकार्यानें कार्यक्रम व्यवस्थित व आकर्षक रीतीने पार पडला.

२६ जानेवारी–प्रजासत्ताक दिन

मा. प्राचार्य श्री. शा. दा. वणकुद्रे यांच्या हस्तें ध्वजारोहण आणि ध्वजवंदन झाल्यानंतर आणी-बाणीच्या परिस्थितींत विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शनपर असें समयोचित भाषण करून मा. प्राचार्य यांनी देशाशीं एकनिष्ठ राहून देशाचें संरक्षण प्राणपणाने करण्याची प्रतिज्ञा सांगितली व ती सर्व प्राध्यापक व विद्यार्थी विद्यार्थिनींनी पुनरुच्चार करून ग्रहण केली.

त्यानंतर प्रतिज्ञा पत्रावर सह्या करून ते मा. प्राचार्य यांना त्यांच्या कार्यालयांत प्रत्येकाने स्वतः नेऊन दिल्या-नंतर हा कार्यक्रम संपला.

३० जानेवारी–हुतात्मा-दिन

देशासाठीं प्राण अर्पण करणाऱ्या हुतात्म्यांचें पावन स्मरण करण्यासाठीं या दिवशीं बरोबर अकरा वाजतां सारे व्यवहार स्थगित ठेवण्यांत आले आणि सर्वांनीं दोन मिनिटें उभें राहून हुतात्म्यांना श्रद्धांजलि अर्पण केली. वरील तिन्ही कार्यक्रम प्रा. तिवारी यांच्या नेतृत्वाखालीं यशस्वीपणें पार पडले.

• • •

Help Yourself & Help The Defence Fund

by purchasing as many MEGH Quality Slated Roll-up Black Boards as possible, because one tenth of their monthly sale-proceeds goes towards the purchase of **NATIONAL DEFENCE BONDS.** Please, therefore, make haste and for further particulars write now to :

Megh Slate Factory Pvt. Limited,

P. O. Box No. 24,

BARAMATI (Poona), INDIA.

बारामती महाविद्यालयाचा वार्षिक क्रीडा-दिन

पारितोषिकांचे मानकरी

१. खोखो संघ— पी. डी. सायन्स—संघनायक-कुंचूर पी. के.

२. व्हॉली बॉल संघ— पी. डी. सायन्स—संघनायक—नष्टे आर्. एस.

३. कबड्डी संघ— पी. डी. आर्टस्—संघनायक—टिळेकर डी. जे.

४. स्लो-सायक्लिंग (मुलांसाठीं)— १) जाचक एम्. एच्.
२) कुंचूर पी. के.

५. अडथळ्याची शर्यत— १) कुंचूर पी. के.
२) नष्टे आर्. एस्.

६. चमचा-लिंबू शर्यत— १) कु. जाधव जी. एस्.
२) कु. काळे एम्. के.

७. संगीत खुर्ची— १) कु. घारे आर. बी.
२) कु. यादव पी. एस्.

८. रिंग-टेनिस (सिंगल्स) १) कु. जाधव जी. एस्
२) कु. यादव पी. एस्.

९. रिंग-टेनिस (डबल्स) १) कु. जाधव जी. एस्. व कु. यादव पी. एस्.
२) कु. शहा एस. एच्. व कु. वडवे के. एन्.

१०. स्लो-सायक्लिंग (मुलींसाठीं) १) कु. यादव पी. एस्.
२) कु. काळे एम. के.

११. गायन व वादन प्रभुणे ए. व्ही.
कु. पोतेकर के. जी.
कु. रोंबे पी. एस्.

१२. बहुरुपी परांजपे व्ही. ए.
बाफना सी. डी.
सौ. पानसे व्ही. एस्.

१३. आंतर महाविद्यालयीन कबड्डी सामन्यांत उत्कृष्ट खेळल्याबद्दल—— प्रभुणे ए. के.
वाघ ए. बी.

एक निवेदन

डॉ. व. मा. कोठारी, सेक्रेटरी-अ. ए. सोसायटी, (पुणें)

अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटीचें बारामती कॉलेज १९६२ च्या जून महिन्यांत बारामती येथे सुरूं झालें.

कल्पना—

बारामती हें ठिकाण पुणें जिल्ह्यांत महत्त्वाचें शहर समजलें जातें. व्यापाराची मोठी पेठ, निरा कालव्यामुळें सदा हिरवी दिसणारी धरतीमाता, सर्व प्रकारचीं वाढती दळणवळणांचीं साधनें आणि शिक्षणाची गरज, यांच्या जाणिवेने कांही बारामतीकरांना या ठिकाणीं महाविद्यालयीन शिक्षणाची सोय व्हावी म्हणून तळमळ लागून राहिली होती यासाठी गेलीं ४।५ वर्षें सतत प्रयत्न चालूं होते; पण ज्या त्या कार्याची नियत वेळ यावी लागते त्याशिवाय तें घडत नाही हेंच खरें! आधीं प्रयत्न करणारांत प्रथम श्री. बी. जी. घारे व श्री. के. एस्. शिंदे यांनी वर्तमानपत्रांत स्वतःच्या सहींने निवेदन छापून जनतेला जागें केलें. या नंतर 'महाराष्ट्र एज्युकेशन सोसायटीच्या' चालकांनीं ज्यांना बारामतीची शाळा चालविण्यासाठीं संस्था स्थापन करावयास सांगितलें त्या 'शिक्षण मंडळ' संस्थेनें विद्यापीठाकडे कॉलेजसाठी अर्ज पाठविला होता. पण त्याचवेळीं बारामतींत उच्च शिक्षणाची सोय असावी अशी इच्छा कांहीं परगांवच्या मंडळींनी बोलून दाखविली आणि येथील व्यापारी वर्गाने त्यासाठी पुढाकार घेऊन ता. ३१-८-६१ रोजीं पुणें विद्यापीठाकडे 'अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटीच्या' वतीने अर्ज पाठविला.

पुणें विद्यापीठाकडून चौकशीसाठी मंडळ आलें पण त्यांच्यापुढे बारामतीतर्फे दोन अर्ज असल्याने पेंच पडला; पण शिक्षण मंडळाच्या चालकांनी त्यांचा अर्ज परत घेतला असल्याचें विद्यापीठास कळविलें व बारामतीला कॉलेज झालेंच पाहिजे या तळमळीने त्यांनीं अ. ए. सो. च्या वतीनें मागितलेल्या कॉलेजला संपूर्ण पाठिंबा दिला.

आवश्यकता—

पुणें जिल्ह्यांत पुणें शहराखेरीज कोठेहि महाविद्यालयीन शिक्षणाची सोय नव्हती. ती उणीव या कॉलेजने भरून निघाली. पुणें जिल्ह्याच्या पूर्व भागांत १२ हायस्कूल्स आहेत. अशा परिस्थितींत कॉलेजची आवश्यकता होती. बारामतीस एस्. एस्. सी. परीक्षा केंद्र आहे. जवळ जवळ ८०० ते ९०० मुलें परीक्षेस बसतात. त्यांतून जवळ जवळ ३०० ते ३५० मुलें पास होतात. त्यांच्यापैकीं ज्यांना शक्य आहे ते परगांवीं जाऊन शिक्षण घेऊं शकतात. पण पुष्कळांना तें भाग्य लाभत नाहीं.

बारामती सायकल सर्व्हिस

बारामती (जिल्हा पुणें.)

राज्य सरकारच्या धोरणानुसार सर्वांना शिक्षणासाठीं सोय व समान संधि मिळणें आवश्यक होतें; त्यासाठी शक्यतों जवळ अशी सोय असणें जरूर होतें. आणि अशा रीतीनें ग्रामीण जनतेला उच्च शिक्षणाचा लाभ अल्पखर्चांत मिळण्याची संधि प्राप्त झाली.

याशिवाय शहरांत विद्यार्थ्यांना पाठविणें सामान्य पालकांना जमत नाहीं; पाठवला तरी तो शहरी वातावरणांत गांगरून जातो. त्याला व्यक्तिगत मार्गदर्शन मिळत नाहीं त्याचा परिणाम शिक्षणावर होतो व हुशार विद्यार्थी असूनसुद्धां येणाऱ्या अपयशाने नाउमेद होतो. अशारीतीनें पालकांना आपल्या अपेक्षा धुळीस मिळाल्याचें पाहावें लागतें. त्यामुळे शक्यतों उच्च-शिक्षण पालकांच्या नजरेखालीं मिळालें पाहिजे अशी गरज निर्माण झाली आहे. ती आवश्यकता यामुळें पूर्ण होण्याची शक्यता निर्माण झाली.

याशिवाय हा भाग कालव्याखाली असल्यानें समृद्ध तर खराच पण त्या समृद्धीचा सदुपयोग सुशिक्षित नागरिकांशिवाय होणें अशक्य. नाही तर संपत्तीचा दुरुपयोग होऊन संबंधित व्यक्तींचें तसेंच राष्ट्रांचें नुकसान होतें. हें टाळण्यासाठीं स्थानिक महाविद्यालयांची जरूरी आहे.

चालना—

" Necessity is the mother of invention. " या न्यायाने आपल्या भागांत अशा शिक्षणाच्या सोयीची गरज होती. आणि त्याचाच परिणाम म्हणून सोसायटीने बारामतीस आर्टस्, कॉमर्स व सायन्स कॉलेज काढण्याचें ठरविलें. शिक्षण म्हटलें आणि जरी तें झोपड्यांतून द्यावयाचें ठरविलें तरी पैसा हा पाहिजेच. प्रशस्त व प्रशांत जागा, भरपूर साधनें व समृद्ध ग्रंथालय आणि निष्णात प्राध्यापक वर्ग या सर्वांवरच शिक्षणाची प्रगति अवलंबून आहे. या जगाचें जीवन म्हणजे पैसा. यासाठीं सोसायटीच्या कार्यकर्त्यांनी त्यांच्या समाजाकडून ६५००० रुपये. माळेगांव सहकारी साखर कारखान्याच्या शेअर होल्डर्सकडून ३५००० रुपये जमवून कार्याला चालना तर दिली. पण एवढ्यावरच सर्व भागण्यासारखें नव्हतें. तेव्हां नागरिक जीवन सुख शांति-सुशिक्षण व समृद्धि यांनी युक्त असावें अशी तळमळ असणारे बारामती नगरपालिकेचे अध्यक्ष व इतर सभासद यांनी १ लाख रुपये ग्रंथालयासाठीं देऊन या कामाला मोठाच आधार दिला.

ज्योती कलॉर इमॅग लि., बरोडा यांनीं कलॉर इमॅग लि., जर्मनी यांच्या सहकार्यानें भारतांत बनविलेल्या

' ज्योती '

इलेक्ट्रिक मोटर्स, स्टार्टर्स व युनिबिल्ट पम्प

एक वर्षाच्या गॅरन्टीनें हजर स्टॉकमधून विकल्या जातात. इलेक्ट्रिक मोटार फिटिंग करितां लागणारें सर्व सामान उपलब्ध.

—: सब्डीलर्स :—

मे. रंगीलदास नारायणदास बारामती.

त्याच बरोबर कॉलेज सुरूं करण्यासाठी इमारतीची आवश्यकता होती. त्यासाठी श्रीमान् तुळजाराम चतुरचंद शहा, बाघोलीकर व श्री. घारे बंधु यांनी बहुमोल साहाय्य केलें, एवढेंच नव्हें तर त्यांच्या इमारतीमध्ये आवश्यक त्या सोयी त्यांनी करून देऊन या कार्याला मोठी चालना दिली आणि या संस्थेचें कार्य चांगल्या रीतीने सुरूं करून दिलें आहे. जसजसें वर्ग वाढत जातील तसतशी अधिक इमारतीची सोय अथवा संस्थेची स्वतःची इमारत आवश्यक होणार आहे. संस्था त्यासाठी कार्य-प्रवृत्तहि झाली आहे.

इमारती व शिक्षणाची साधनें यासाठी या भागांतील जनतेने आपलें आद्य कर्तव्य समजून या कार्याकडे पाहून मदतीसाठी पुढे आलें पाहिजे. तेव्हाच हें कार्य मूर्त स्वरूपांत सर्वांपुढें उभें राहील. भविष्य-काळांतील गरजांची आपण आज तरतूद करून ठेवणें अगत्याचें आहे. दुसऱ्यावर अवलंबून राहून आपलें कार्य साध्य होणार नाही. आपण आपलें काम केलेंच पाहिजे.

सुरुवात—

याप्रमाणे तयारी झाली. पुणें विद्यापीठानें वाडिया कॉलेजचे प्रि. प्र. रा. दामले यांच्या नेतृत्वाखाली चौकशी मंडळ पाठविलें. त्यांनी पूर्ण चौकशीअंती अनुकूल अहवाल पाठविला. कार्य जोरांत सुरूं झालें आणि २३-६-६२ रोजीं भूतपूर्व मुख्यमंत्री ना. यशवंतराव चव्हाण यांच्या शुभ हस्तें सुरुवात झाली.

त्यावेळीं उद्घाटन समारंभास स्थानिक व परगांवची बरीचशी प्रसिद्ध मंडळी उपस्थित होती. श्रीमान् शेठ लालचंद हिराचंद, श्रीमती कस्तुरबाई वालचंद, ना. सोनवणे—सहकार मंत्री, महाराष्ट्र राज्य; ना. शंकरराव पाटील, उपशेती मंत्री, महाराष्ट्र राज्य; आ. सौ. मालतीबाई शिरोळे इत्यादिकांचा प्रामुख्याने त्यांत उल्लेख करावा लागेल. याशिवाय संस्थेच्या–नियंत्रण मंडळ, स्थानिक समिति, कार्यकारी समिति, बारामती महाविद्यालयाची सल्लागार समिति,–यांचे सभासद आस्थेने आशीर्वाद देण्यासाठीं उपस्थित होते. या समारंभाच्या शुभवेळीं श्रीमान् विमलचंद माणिकचंद गांधी, उस्मानाबाद यांनी महाविद्यालयासाठी २२००० रु. ची व श्रीमान् आर्. जे. शहा, मुंबई यांनीं १०,००० रु. ची दान घोषणा केली. शिवाय श्री. गालिंदे व तावरे यांनीं भूमिदानाची इच्छा व्यक्त केली. वरील सर्व शिक्षणप्रेमी मंडळींना जेवढे धन्यवाद द्यावेत तेवढे थोडेच आहेत.

ध्येय—

संस्था महाविद्यालयीन शिक्षणाबरोबरच तांत्रिक शिक्षणाची सोय करण्याची मनीषा बाळगून आहे. त्याप्रमाणे योग्य त्या अधिकाऱ्याकडून परवानगी मिळाली आहे; पण वीज व पाण्यासाठी थांबलों आहोंत. तसेंच या कार्यासाठी सध्याच्या कॉलेजच्या जागेशेजारीच जागा मिळविण्याची खटपट चालूं आहे. तेथेच प्राध्यापक, विद्यार्थी यांच्या राहण्याची सोय करून शिक्षण संस्थेच्या इमारती बांधण्याची योजना असून गुरुकुल पद्धतीप्रमाणे विद्यार्थींना व शिक्षकांना जास्तींत जास्त वेळ शिक्षणांत खर्च करतां यावा अशी योजना आहे. म्हणजे विद्यार्थ्यांच्या आवडीप्रमाणे जीवनोपयोगी शिक्षण देणें व राष्ट्रीय गरजेप्रमाणे तज्ज्ञ निर्माण करणें आम्हांस शक्य होईल.

विनंती:—

वरील कार्यासाठी आम्ही मदतीची याचना करीत आहोंत. आपणच आपलें कार्य करणार आहोंत. सरकार तर फार मोठ्या कार्यांत गुंतलें आहे. आपण स्वावलंबी बनलें पाहिजे. किमान गरजा आपणच भागविल्या पाहिजेत. बारामती कॉलेज ही संस्था ही आपलीच आहे असें समजून जनतेने द्रव्याची मदत करावी अशी विनंती आहे.

• • •

दि इंडियन ऑईल कंपनी लि.

या सरकारी व्यवस्थेखालील संस्थेतर्फे रशियाहून मुद्दाम आयात केलेलें उच्च प्रतीचें 'ज्योति' केरोसीन त्याचप्रमाणें क्रूड ऑईल, हायस्पीड डिझेल व लुब्रेकेटिंग ऑईल्स वगैरे

* 'ज्योति' केरोसीन – शुभ्र, चमकदार, उच्च प्रतीचे, अति शुद्ध आहे.

* 'ज्योति' केरोसीननें स्टोव्हवर भांडी काळीं होत नाहीत.

* 'ज्योति' केरोसीनच्या दिव्यांचा प्रकाश स्वच्छ व प्रखर मिळतो.

–: बारामती विभागाचे अधिकृत डीलर्स :–

मे. एच्. एम्. हवेलीवाला

सिनेमा रोड, बारामती, (जि. पुणें)

दो शी **नथुराम मोतीचंद**

बा रा म ती . पुणें

किराणा भुसार व्यापारी व कमिशन एजंट.

कानन देवन

व

मुडीज्

चहाचे मेन डीलर

आपल्या मनपसंत कापड निवडीसाठी

कटपीस क्लॉथ स्टोअर्स

मेन रोड, बारामती.

चौकडा शर्टिंग्ज, पॉपलीन्स, चीटस्, कोटिंग्ज, रेयॉन, व उलन गॅबरडीन वगैरेचे पीसेस आपणांस कमी भावांत मिळूं शकतील.

कटपीस क्लॉथ स्टोअर्सला एकदां भेट द्या

करवा ब्रदर्स, फलटणकर

पूना कॉफी हाऊस

स्टेशन रोड, बारामती.

★

चहा, कॉफी, फराळाचे जिन्नस, खारा माल, मेवामिठाई ताजी मिळण्याचें एकच ठिकाण

ऑर्डरप्रमाणें माल तयार करून मिळेल.

★

एक वेळ जरुर अनुभव घ्या

अनेकान्त एज्युकेशन सोसायटी (पुणें)

पदाधिकारी

अध्यक्ष—ॲड्. श्री. फुलचंद रामचंद गांधी, पुणें.

कोषाध्यक्ष—श्री. माणिकचंद तुळजाराम शहा, बारामती.

चिटणीस—डॉ. वर्धमान माणिकचंद कोठारी, बारामती. प्राचार्य जी. के. पाटील, सोलापूर.

बारामती महाविद्यालयाची सल्लागार-समिति

१) श्री. जं. चं. शहा, बारामती, (अध्यक्ष)

२) मा. नगराध्यक्ष, बारामती नगरपालिका, बारामती—श्री. धों. आ. सातव

३) अध्यक्ष, मर्चंट्स असोसिएशन् बारामती—श्री. खुशालचंद छाजेड

४) अध्यक्ष, शिक्षण मंडळ, बारामती—श्री. डी. जी. शेंबेकर

५) अध्यक्ष, शिक्षण सेवा मंडळ, माळेगांव.—श्री. भालचंद्रराव तावरे

६) मुख्याध्यापक, म. ए. सो. हायस्कूल, बारामती—श्री. बी. जी. घारे.

७) मुख्याध्यापक, शाहू मराठा हायस्कूल, बारामती—श्री. एस्. बी. भोसले,

८) मुख्याध्यापक, मिशन हायस्कूल, बारामती—श्री. वाघमोडे एच्. एम्.

९) चेअरमन, माळेगांव सहकारी साखर कारखाना शिवाजीनगर, माळेगांव—श्री. वि. चं. जाधवराव

१०) चेअरमन, श्री छत्रपति शिवाजी सहकारी साखर कारखाना, सणसर—श्री. मा. सो. जाचक.

११) चेअरमन, सोमेश्वर सहकारी साखर कारखाना लि. करंजे. श्री. मुगुटराव काकडे

१२) नामदार शंकरराव बी. पाटील, उपशेती मंत्री, महाराष्ट्र राज्य.

१३) आमदार, श्रीमती मालतीबाई शिरोळे

१४) वालचंदनगर इंडस्ट्रिज लि. चे नियुक्त प्रतिनिधि.

१५) श्री. मो. फु. शहा, बारामती.

१६) श्री. मा. तु. शहा, बारामती

१७) श्री. श. शि. शहा, बारामती.

१८) श्री. शं. ग. दाते, बारामती

१९) श्री. गौ. गु. शहा, बारामती.

२०) डॉ. व. मा. कोठारी, बारामती.

२१) प्राचार्य—बारामती कॉलेज (निमंत्रक)

• • •

: तारेचा पत्ता :
कॉपरगुगर" बारामती

: टेलिफोन नंबर :
५७ बारामती.

विना सहकार नहीं उध्दार

महाराष्ट्रांतील सहकारी तत्त्वावर उभारणी केलेल्या साखर धंद्यांत अल्पकाळांत अग्रगण्य ठरलेला व भारत सरकारच्या सहकारी तत्त्वप्रणीत औद्योगीक समृद्धि व सेवेसाठी सदैव तत्पर.

दि माळेगांव सहकारी साखर कारखाना, लि., माळेगांव

(बु० शिवनगर)

तालुका बारामती, जिल्हा पुणें.

[रजिस्टर नंबर जी–२६६ दिनांक, २४।२।१९५५.]

शेतकऱ्यांची ही सहकारी संस्था यशस्वी करण्यासाठी जे लहान मोठे भागदार, कामगार, अधिकारी व हितचिंतक यांनी आपलें सर्वस्व अर्पिलें त्या सर्वांना मनःपूर्वक धन्यवाद.

—० कारखान्याची वाटचाल ०—

सन	ऊंस गळीत मे. टन	साखर निर्मिति	साखरेचा उतारा [रिकव्हरी]
१९५७-५८	१,०४,६०५	१,१७,९६२	११.६३
१९५८-५९	१,३०,३३३	१,५७,७६१	१२.४३
१९५९-६०	१,३७,३६२	१,६६,८४५	१२.४६
१९६०-६१	१,६७,००७	२,१०,१७१	१२.५९
१९६१-६२	१,६६,४६१	२,१३,२०५	१२.८२
१९६२-६३ चालू हंगाम दि. १५-३-६३ पर्यंत	१,३०,८९०	१,५४,८५२	१२.०५

—: संचालक मंडळ :—

१. श्री. वीरसिंह चंद्रसेन जाधवराव, चेअरमन
२. श्री. जयराम पांडुरंग सातव, व्हाइस चेअरमन
३. श्री. रामचंद्र महादेव भोंगळे, डायरेक्टर
४. श्री. शंकरराव गणेश दाते, डायरेक्टर
५. श्री. उद्धवराव लक्ष्मणराव इंगुले, डायरेक्टर
६. श्री. गंगाधर व्यंकटराव तावरे, डायरेक्टर बी. एस्सी. (ॲग्री.)
७. श्री. गुलाबराव साहेबराव ढवाण, डायरेक्टर
८. श्री. सुभेदार मारुतराव आटोळे, डायरेक्टर
९. श्री. शंकरराव साधूजी गोफणे, डायरेक्टर
१०. श्री. दत्तात्रय पर्वती गावडे, डायरेक्टर
११. श्री. श्रीरंग कृष्णराव जगताप, डायरेक्टर
१२. श्री. शिवलिंग संगमनाथ हिरेमठ, डायरेक्टर बी. एससी., एलएल. बी., वकील
१३. श्री. आर. एम. देशमुख, बार-ॲट-लॉ, (एम. पी.) इंड. फाय. कार्पोरेशन प्रतिनिधी
१४. श्री. बाबुलाल साहेबराव काकडे, पुणें सेंट्रल को-ऑप. बँक लि. प्रतिनिधी
१५. मेजर गुलाबराव बापूसाहेब देशमुख, मॅनेजिंग डायरेक्टर

Baramati College, Baramati.

Members of the staff

Shri S. D. Vanakudre, M. A.
Principal & Professor of Economics.
M. E. S. II (Rtd.) 1926–1959. Professor of History and Economics.

Miss Godavari S. Shahane, M. A.
Assistant Professor of Sanskrit and Ardhamagadhi.

Shri J. K. Godha, M. Com., B. A., LL. B. Lecturer in Commerce.

Shri R. T. Akkole, M. A. Lecturer in Marathi.

Shri B. B. Patil, M. Sc. Lecturer in Mathematics.

Shri B. G. Joshi, M. A. Lecturer in English.

Shri R. R. Tiwari, M. A., Sahitya Ratna–Lecturer in Hindi.

Shri R. H. Chaphekar, M. Sc. Lecturer in Chemistry.

Shri S. R. Nawathey, M. Sc. Lecturer in Physics.

Shri D. S. Desai, M. A., B. T. Lecturer in Geography.

Shri P. M. Warad, M.Sc. Lecturer in Biology.

Shri M. N. Udgaonkar, M. A. Dip. Lib.
Lecturer in Civics & Administration.

His hopes, his aspirations, his confidence in you to secure his future is dependent on what we do today.

WALCHAND GROUP INDUSTRIES have been building and planning: creating more jobs, providing greater scope for technical advancement, raising the standard of living and building an atmosphere for a free and unfettered life so essential for the young to flower, develop, aspire and become leaders of tomorrow.

WALCHAND GROUP INDUSTRIES comprise a unity of diverse industries each working in unison to help others grow, creating opportunities for the young man of tomorrow to study, work and achieve fulfilment of his dreams to make a bigger, better India.

WALCHAND GROUP INDUSTRIES

The Premier Construction Company Ltd. · The Hindustan Construction Company Ltd.
Walchandnagar Industries Ltd. · The Ravalgaon Sugar Farm Ltd.
The Indian Hume Pipe Company Ltd. · The Hindustan Spun Pipes Ltd.
Cooper Engineering Ltd. · The Acme Manufacturing Company Ltd. · Acrow India Ltd.
The Premier Automobiles Ltd. · Bombay Cycle & Motor Agency Ltd.
Premier Auto Electric Ltd.

maa.WG-402A

Printed by : V. N. Patwardhan at ' Sadhana Press ' 430-31 Shanwar Peth, Poona 2.
Published by : Prof. R. T. Akkole at " Baramati College, " Baramati (Poona).

BARAMATI COLLEGE

MISCELLANY

अनेकान्त
एज्युकेशन सोसायटी, पुणे
...सिद्धिरनेकान्तात्...
बारामती कॉलेज, बारामती.

March 1964

Editor
R. T. AKKOLE